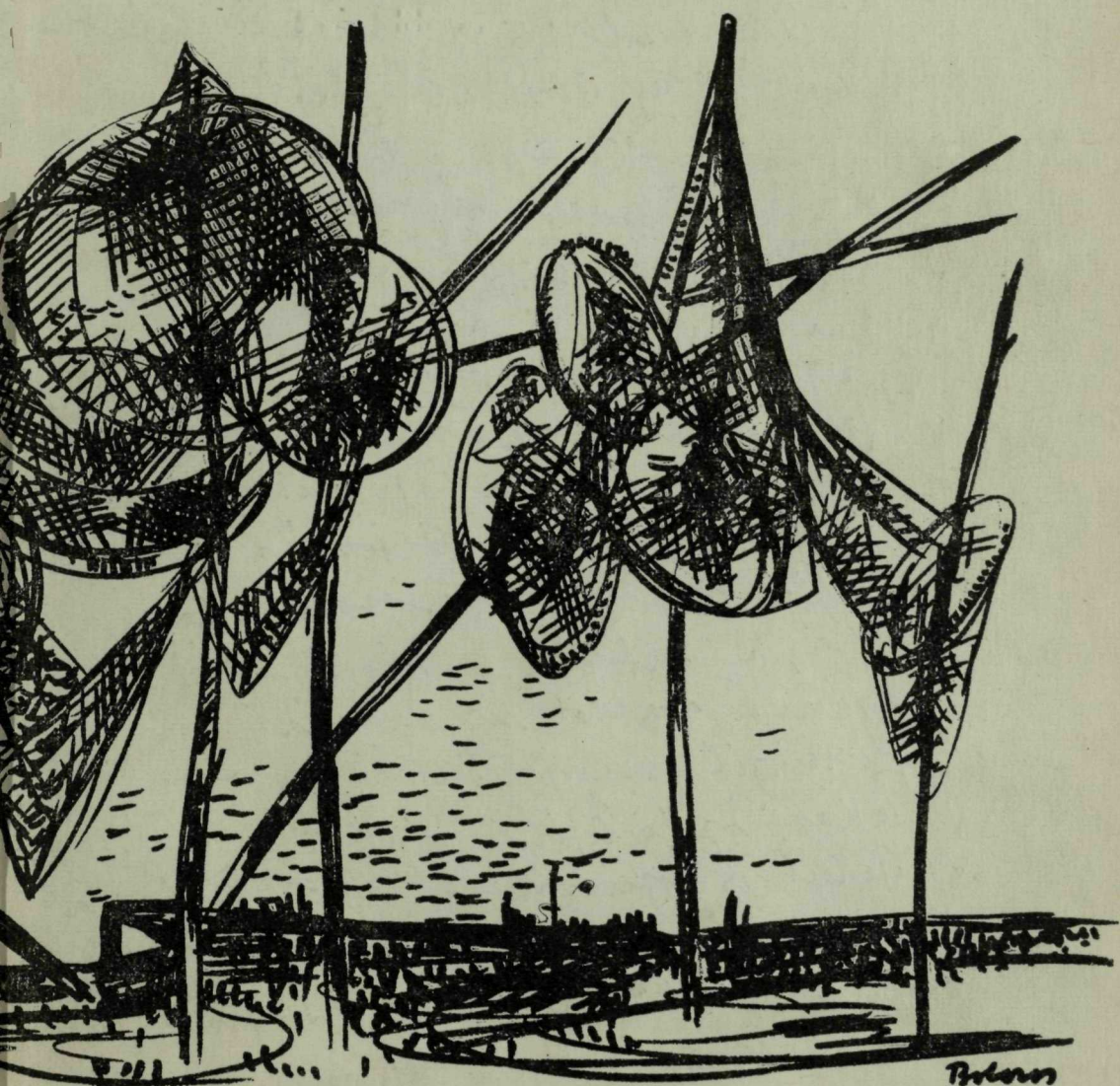

JÁSZKUNSAĞ

Irodalmi, társadalmi
művészeti és kritikai
folyóirat

1-2

XXII. évfolyam
1976. május
Összevont szám

térképrezúció fel ösérink múltját, tanul-
ságról jelen virákké désinthoz? És at-
amber, tegnapról, maáról, holnapról
beszélve, ha igaz, és nem feledni el
a pastyú levelem megíró barát-
cserep hirtaságait

Stenvedő: Talán kissé konkrétabban: ró és a
történelmi múlt közt milyen lehet-
séges viszony építhető ki?...

Jó: Jól állunk kissé másképp. Sokan nem me-
tem volna munkásságomban történelmi
témákhoz nyúlva, ha a börtönben nem e-
zettem volna előnk nevelőjeit. Apa-
nám nemcsak magunk - semmi értelme
perste - „Gyalombuszó” vára volt a miénk
Zemplénben. Caraffa tábornok kilenc fer-
nőtt gyalombuszó végeztetett ki Eperjes
főterem a Rótkőzi-Habardoffghare
bunkárja után. A Neo-Agnostica Comu-
nákban a család maradtak minden
napunktól megfosztottak, és mint tele-
peseket hámozottak akkor a Nyírségben
Majestát is hámozottak oda, főleg a
Kármac megföldmunkákkal nyugatitató fő-
tökeket, akik a „Törpák”, „Stenvedő” neve-
retek fel. Apám már törpák-családokban
mőszött. Szegénységünk igaztató volt.

TARTALOM

- 3 Galambos Lajos: Párbeszédes előhang
- 5 Küszöbön állnak a hegyek
(dráma I. rész)
- 19 Keresztes Ágnes: A föld fehéren (vers)
- 20 Körmendi Lajos: Sárkány, királyfival,
Öreg paraszt (versek)

VALÓ VILÁG

- 23 Hatvani Dániel — Szülőfalum: Tiszaderzs

FÓRUM

- 36 Három lakatos és egy hegesztő ugyanarról,
amit az esztergályos fontosnak tartott —
Lejegyezte: Trömböczky Péter
- 42 Rákóczi és a rákóczipalviak — Szabó István
és Szabó László írása

DOKUMENTUM

- 52 Ceruzavonás Németh László portréjához —
Dr. Bartha Lászlóné

ROKONAINK

- 54 A kunok Ulas törzse és törökségi kapcsolatai
— M. Kangur István tanulmánya
- 60 Kazáni tatár népdalok; Hej, én dalos fülem-
lém, A hűtlen kedves, A katona búcsúja
jegyesétől, Táncnóta, Házam mögött fagyal-
bokor — Fordította és bevezeti Bektur András

KÖZMŰVELŐDÉS

- 63 Látás és láttatás — részletek a szolnoki Kép-
zóművészeti Filmszemle vitájából

HAGYOMÁNY – MŰHELY

- 77 Arató Antal: Baloldali szociáldemokrata heti-
lap Jászberényben, az I. világháborút meg-
előző években

MŰÉSZET

- 85 Németh Lajos: Bokros László kiállításáról
87 Valló Péter: Jegyzetek egy előadás születéséről

TÉKA

- 91 Iluh István: Jó reggelt fény... (Vajda Kornél)
93 Egri Mária: Mednyánszky (Szuromi Pál)
95 Vörösmartiné — Pál — Veresegyházi: Szolnok,
a Közép-Tiszavidék tájszervező centruma
(Mándy Gábor)

A borító 1. és 3. oldalán (Varsák, Illusztráció egy népmeséhez), a 4. (Telihold), a 22. (Öreg paraszt), a 41. (Tiszalök), az 50. (Kaszáló), a 87. (Tisza) oldalon Bokros László művei; a borító 2. oldalán kéziratos részlet Galambos Lajos Párbeszédés előhangjából; a Szülőfalum: Tiszaderzs fotóit Nagy Zsolt készítette.

JÁSZKUNSAĞ

A Szolnok megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztályának folyóirata, XXII. évfolyam 1—2. összevont szám. Megjelenik negyedévenként. Felelős szerkesztő: Valkó Mihály. Szerkesztőség: 5000 Szolnok, Koltói Anna u. 2. Telefon: 13-131. Kiadja a Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat. A kiadásért felel: Virágh Iván. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj: 1 évre 20 forint, csekk-számlaszám: 215—96121. Készült a Szolnoki Nyomdában (5000 Szolnok, Vörös Csillag út 28.). Felelős vezető: Gombkötő Béla igazgató.

Index: 75. 3679

Párbeszédes előhang

SZERKESZTŐ: Emlékszel, arra kértelek, hogy a drámád elé — „Küszöbön állnak a hegyek” — kellene néhány sor arról, hogy mi húz téged a történelemhez...

ÍRÓ: Mi húzza a harmatcseppet a paszuly leveléhez? Miért ül meg a harmatcsepp a leveleken? Miért marad ott, míg csak fel nem szippantja a nap? Együvé tartozik a múlt, a jelen, s a lehetséges jövő. Mindannyian tudjuk, hogy földünkön, e kék bolygón kívül, jelenlegi ismereteink szerint, bármi fényvévekkel mérjük be a mindenséget, nincs más égitest, amely a miénkhez hasonló életet élőlényeknek adni tudna. Nincsen másik kék bolygó, mondják azok, akik kint jártak az űrben, és magányosak lettek, megismervén az igazi magányt. Nincs más kék bolygó; jelen ismereteink szerint az ember bezárulatott ide. Hát akkor mért ne térképeznénk fel őseink múltját, tanulságul jelen viselkedésünkhöz? Egy az ember, tegnapról, máról, holnapról beszélve, ha igaz, és nem feledi el a paszuly levelén megülő harmatcsepp tisztaságát.

SZERKESZTŐ: Talán kissé konkrétabban: író és a történelmi múlt között milyen lehetséges viszony építhető ki?...

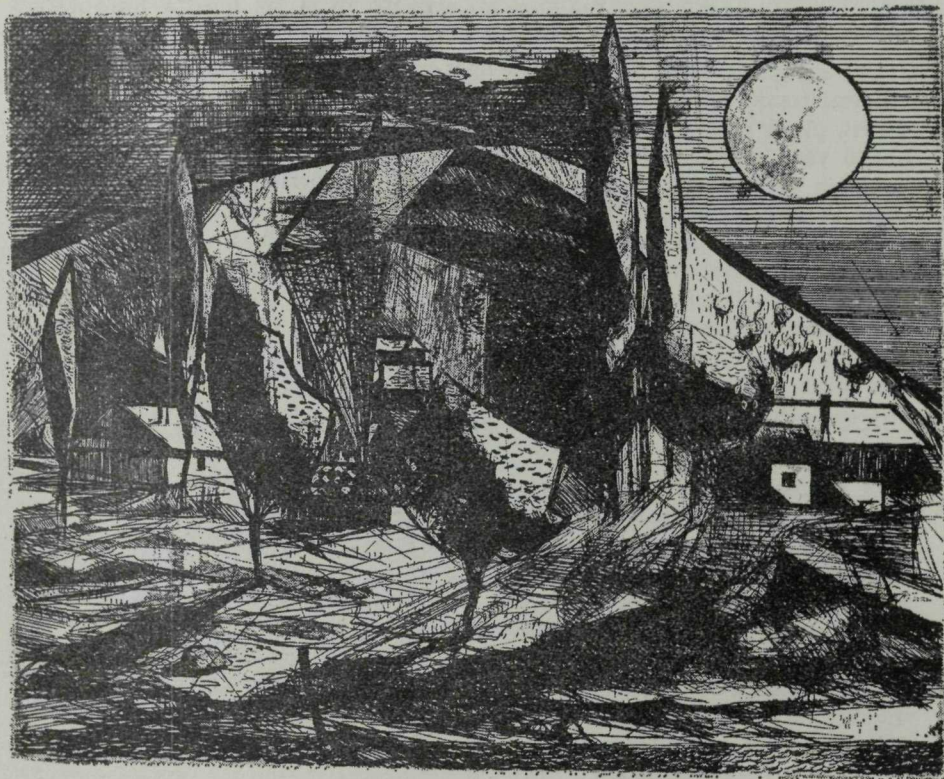
ÍRÓ: Jó, szálljunk kissé alább. Soha nem mertem volna munkásságomban történelmi témákhoz nyúlni, ha a bőrömön nem éreztem volna eleink szenvedéseit. Apai ágon nemesek vagyunk — semmi értelme, persze —, Galamboskó vára volt a miénk Zemplénben. Caraffa tábornok kilenc felnőtt Galambost végeztetett ki Eperjes főterén a Rákóczi-szabadságharc bukása után. A Neo Aquistica Commissio idején a család maradékai minden vagyonunktól megfosztattak, s mint telepéseket száműzték akkor a Nyírségbe. Másokat is száműztek oda, főleg a kuruc mozgalmakkal szimpatizáló tótokat, akik a „Tirpák”, „Szenvedő” nevet vették fel. Apám már tirpák-családba nőtt. Szegénységünk iszonytató volt. Talán már csak a tisztességes nevünk tartott fenn bennünket olykor. A szegény világról való mondandómat több regényemben megírtam már, minek ezekkel hivatkozni.

SZERKESZTŐ: De a dráma! Hogy a megidézett múlt a jelen tanulságaival szolgálhassék!

ÍRÓ: A dráma szorított műfaj, bár nem annyira, mint a novella. A legtisztább irodalmi műfaj szerintem a novella, sajnos a drámába már belefér a regényesség is, a cselekmény meséjét tekintve, s ennek szükségességét tekintve mindenképp. Nehéz is. A szigorú rendet a mesével összehozni! Hát nem gyereksjáték. De mindegy már, ha valaki képes az ábrázolásra; ha van ereje hozzá, hogy akár múltbéli emberek szavaival felfogható üzenetet adjon a mának. Mi az én ügyem? A munka szent. Az emberiség érdekében végzett munka — mindegyik munka az, ha tiszta, szent dolog. Az emberi tevékenységet szolgálni, ezt propagálni bármily áttételeken át, akár történelmi szituációkon át; az én írói munkásságom értelmét ebben látom, ebben a munka-szolgálatban.

SZERKESZTŐ: Még mindig nem válaszoltál pontosan a történeti, vagy történelmi drámákra vonatkozóan.

ÍRÓ: En? Hát írtam eddig három olyan színpadi munkát, amelyek cselekménye, úgy tűnik, a múltban játszódik. A „Fegyverletétel”-t bemutatta a Víg-színház. A „Mihályi Rozália csókja”-ra mindeddig még nyomtatási engedélyt nem kaptunk, előadásit se. A „Küszöbön állnak a hegyek” az előbbinél tán szerencsésebb csillagzatú. S hogy nem válaszoltam volna az erendő kérdésre? Dehogy nem, szerkesztő elvtárs! Mi húzza a harmatcseppet a paszuly leveléhez? Miért ül meg a harmatcsepp a leveleken? Mért marad ott, míg csak fel nem szippantja a nap? Együvé tartozik a múlt, a jelen s a lehetséges jövő.

Küszöbön állnak a hegyek

Személyek

UTASS GUSZTÁV
IVÁN

kényszer-nyugdíjas, út-vasút mérnök
a fia, egyetemi hallgató,
a közlekedésügyi népbiztosság tagja

KUN LÁSZLÓ
BÁN GYÖRGY
FISCHBEIN MÁTÉ
KÓMÁR VENDEL
KÖNKE IMRE

rugókovács, városparancsnok
munkás, politikai biztos
munkás
börtönt járt segédmunkás
munkás

DR. SZEKERES ALBERT
VALERIAN LESCU
KORDÉ MÓR
TUZA HENRIK
MARINA

a románokhoz átállt székely hadosztály hadbírája
a királyi román hadsereg őrnagya
főigazgató, majd polgármester is
vénséges vén munkás
a lánya

I.

Utass Tisza-parti lakásának dolgozósobájába. Egy lépcsősor fölfelé vezet innen. Az íróasztalon kívül dohányzógarnitúra van itt, s két szobor: Baross Gábor és Szent Gellért mellszobra. A lépcsőfeljárat függönnyel eltakarható.

TUZA: Vén ember már, csoszogó, motyogó. A postát hozza, elrendezi az íróasztalon.

Az egerek odafönt. Motoznak és rágnak. Nem csuda. Rengeteg ott a papír. Mióta mondom, hogy égessük el. Dehát vén ember szava gyerekszó, kutya-vakkantást se ér.

Amennyire még van hangos szava:

Annyi idő után jött a postás.

Csend. Tuza legyint.

Nem baj. Felmérgesítem én Utass urat mindjárt.

Vásott kölyökként gajdol.

Legyen az istennek dicsőség az égbe, szerencsével vittük nagy dolgunkat végbe. Legyen az úristen mindig a vezérünk, igaz gyámolítónk...

Hallgat, les, semmi.

Váljon az új párnak mai esküvése lelkünknek örök javára! Az isten áldása szálljon a fejünkre.

UTASS: Bal lábára enyhén biceg. Házi köntösben van.

Jól van, papa.

TUZA: Én Utass úrnak nem vagyok papa. Én Utass úrnak Tuza Henrik esztergályos vagyok. Avagy az elmúlt harminc év alatt házasságot kötött valaha is a lányommal?

UTASS: Jól van, papa.

TUZA: Jól van, jól van. Jött végre posta. Ott van. Újság is van benne. Olvassa már, kik az urak a városban?

UTASS: Engem az ilyesmi nem érdekel.

TUZA: Nadehisz valamikor!

UTASS: Nem érdekel.

TUZA: Valamikor, a fáklya-társulatba, még engem is képes volt beszervezni.

UTASS: Nem érdekel. Menjen, takarítsa el az egérpiszkot odafönt. De semmi irathoz ne nyúljon.

TUZA: Van fél vagon. El kellene égetni az egészset. Ha másnak nem, nekem lehetne ott egy jó kis zugom. Nem olyan vizes kuckó, mint most, a konyha mellett.

UTASS: Menjen.

TUZA: *Elmenőben.*

Az egerek fontosabbak, mi?

Kiköp. Fölmegy a lépcsőn.

UTASS: A postáját nézi.

MARINA: Kávét hoz.

Az öreg?

UTASS: Hát persze.

MARINA: Ahogy szokta?

UTASS: Ezzel fog meghalni. Esküvőnk dicsőítésével. Amit soha nem tudott elmondani szegény.

MARINA: Majd elmondja, ha meghalunk. Túlél bennünket. Van valami érdekes a postájában, uram?

UTASS: Igen, ez érdekes. Alexandre Gustave-tól, tessék.

MARINA: Jól tudja az én uram, hogy nem tudok franciául.

UTASS: Közli, hogy nagy beteg. Kérdi, hogyan vészeltem át a forradalmat, és biztosít arról, hogy a francia csapatok Magyarországra küldésével nem ért egyet. Úgy véli, hogy én természetesen a Tanácsköztársaság mellé álltam, s ha ebből valami bajom adódna, akciót szervez megmentésemért, ha él addig. Kérdi továbbá, hogy a Nyugati pályaudvarnak és a Margit-hidnak nem lett-e valami baja.

Marinára néz.

Tud arról, hogy mi van ezekkel?

MARINA: A fiunktól kérdezze. Ő van a közlekedési népbiztosságon, nem én.

UTASS: S nem én.

Csend.

MARINA: Magának nagy élete volt eddig is, Gusztáv! S mi lehet még!

UTASS: Ugyan, Marina, kedvesem, mi lehet még? Eddig ebben a hazában engem senki nem becsült meg. Ha nincs Gustave Alexandre Eiffel, tán a kocsmák világába süllyedtem volna. Ő volt az egyetlen, aki emlékezett hajdani diákjára, és első famulusaként magához vett, amikor megbízták őt a Nyugati pályaudvar, majd a Margit-híd tervezésével. Huszonhét éves voltam akkor, Marina, és már nyugdíjas. Kényszernyugdíjas.

MARINA: Ne emlékezzen rá, én uram. Kihűlt a kávéja. Megmelegítem.

Kint zörgetnek.

Ugyan ki az?

UTASS: *Kiált.*

Apa!

Mariának.

Akárki is. Nincs félnivalónk. Melegítsd meg a kávémat, igen. Tudod, nagyon forrón szeretem.

Egyszerre igen élénk. Indul.

És ha a fiunk?

MARINA: *Szalad.*

Iván!

Leérve a lépcsőn.

Nem Iván. Láttam a fenti ablakból. Kordé.

UTASS: Kicsoda?

TUZA: Kordé Móric igazgató úr. Beengedjem?

UTASS: Aki zörget, annak megnyitják.

TUZA: Ritka nagy bolond az én törvénytelen vejem-uram.

S megy, mert sürgetően zörgetnek.

MARINA: Most én mit tegyek? Fölforrósítsam a kávéját, vagy csupán hagyjam magára?

UTASS: A kávét vidd ki. Hozz be egy üveggel abból a konyakból, amit még a mesterem-druszám, Gustave-Alexandre küldött nekem az én tokaji palackjaim fejében.

MARINA: Nem!

UTASS: Marina, kérlek.

MARINA: Az ember, hitvány ágyas lévén, sokmindent eltűr.

UTASS: *Ordít.*

Marina!

Nagyon csendes.

Marina!

MARINA: *Belső zokogással.*

Nem akarom látni azt az urat, aki az én uramat tönkre akarta tenni.

UTASS: Engem senki nem tett tönkre. Senki nem is tehet tönkre. Én vagyok.

Magam. S azokkal csupán, akiket magamhoz emeltem. Régi fájdalmaimat legyűrtem. Ostoba illúziók!

MARINA: Nem lehet.

UTASS: Akarom. Menj a konyakért. Úgy hozd be, ahogy egy feleséghez illik.

MARINA: Nem vagyok az.

UTASS: Nagyon kérem, szerelmem.

MARINA: *Valami rettentő-féltő kicsi mozdulattal megy ki.*

TUZA: *Bevezeti Kordé Móricot.*

Eme úr zörgetett, Utass úr. Ó, nagy a Tisza, nagy a vize, de mi magasabban lakunk ám, s akik alacsonyabban laknak, azok felhúzódhatnak ide ám! Minket aztán nem önt ki semmi ár!

KORDÉ: *Szemüvegét megtörölve.*

Jónapot, Gusztáv, kérlek.

UTASS: Dobj le a kalapod, táskád, gyere közelebb, ülj le. Rég láttalak.

KORDÉ: Ha nem lennék szorított helyzetben, élcelődhetnék is, ugye, mivel körülbelül akkor láttál engem, amikor én téged.

UTASS: Valahogy így.

KORDÉ: Menedéket kérek. A visszatért Lenin-fiúk halálra keresnek engem.

Te vagy az egyetlen. Minden firmamentumon is felül, ahol biztonságban lehet az ember.

UTASS: Jó. De mért könyörögsz?

KORDÉ: Tudjuk azt mindannyian.

TUZA: Akkor én mehetek az egerekhez?

UTASS: Akartam már mondani, papa.

TUZA: Nem vagyok az. Én Tuza Henrik esztergályos vagyok, akit ez az úr kirúgott a Járműjavítóból. S miért?

UTASS: Menjen, papa.

TUZA: *Elmenőben dudorász szokása szerint a népi rigmusaiból.*

Köszönjük uraim, szállást adástokat, hogy befogadtátok az útonjárókat. *Kordéhoz.*

Folytassa igazgató úr, tovább.

KORDÉ: De ha nem tudom.

TUZA: Isten fizesse meg tinéktek azokat... Csendes jó órákat adjon most a jóisten.

Elmegy, fel. Csönd.

KORDÉ: Számot vetettem mindennel. Csak nálad lehetek biztonságban.

UTASS: Mondtad már.

KORDÉ: Hisz te mindennek felett állsz.

UTASS: Mondtad már.

KORDÉ: Az én képemet pedig a Lenin-fiúk kiragasztották a város minden fontos pontján. Mint árulóét. Mint felkoncolnivalóét. Mint őszi ökörnyálat a szél, úgy tepernének engem már.

UTASS: Engem rég nem érdekel a világ. Te pedig, úgy tudom, a direktórium tagja vagy.

KORDÉ: Hivatalból lettem azzá. Nem meggyőződésből. Amikor a román—francia csapatok megkísérelték, hogy átkeljenek a Tiszán, a forradalmárok

két páncélmozdonyát felrobbantattam. A direktórium minden tagja elmenekült. Csak én maradtam. Én fogadtam az úgynevezett ellenforradalmárokat.

UTASS: És?

KORDÉ: Egy napig tartottuk magunkat. Visszajöttek a forradalmárok.

UTASS: Értem. Politikailag az vagy, aki voltál, nyilván emberileg is.

KORDÉ: Mért? Elvileg van különbség forradalom és ellenforradalom között?

Hit kérdése csupán.

UTASS: Ebből a hitből nyugdíjaztattok huszonhét éves koromban?

KORDÉ: Én akkor még csak írnok voltam.

UTASS: S a Belügyminisztérium megbízottja.

KORDÉ: Magas nyugdíjat javasoltam.

UTASS: Hogy mielőbb igazgató lehess a Járműben. Az én helyemen.

KORDÉ: Megkaptad a kiemelt nyugdíjat?

UTASS: Elzúllásra, kocsmára elég is lett volna.

KORDÉ: Állítottunk valami akadályt, amikor Eiffel téged kért famulusának?

UTASS: Nem lehetett, Móric.

KORDÉ: Mór. Miként Jókai.

UTASS: Nem lehetett, Mór. Különben nincs pályaudvar, nincs híd.

KORDÉ: Elismerem. Személyedhez kötötte Eiffel a vállalkozást.

UTASS: De tán hagyjuk is ezt. Meddig akarsz nálam bujkálni, feltéve, ha menedéket adok?

KORDÉ: Csupán hajnalig. Meg van szervezve az átszökésem. És az új rend a tettetted meg fogja jutalmazni!

UTASS: Miféle új rend?

KORDÉ: Ugyan. Mit gondolsz, mennyi ideig tarthatják magukat Közép-Európa szívében a kommunisták? Csőcselék népség ez. S jön majd a rendes, polgári rend. Még az is meg lesz bocsátva neked, hogy te szervezted itt meg ebben a városban a szociáldemokrata pártot. Minden meg lesz bocsátva, Gusztáv.

UTASS: Nem kérek bocsánatot senkitől, az istentől se. Azt tettem csupán, amit a korom parancsolt.

Föláll.

Bocsáss meg.

Kiszól.

Marina, kérem.

MARINA: *Azonnal jön az itallal, poharakkal.*

Isten hozta nálunk, Kordé Móric úr.

KORDÉ: *Szalad kezét csókolni.*

Mór. Mór, mint Jókai. Az író.

UTASS: Nem kell őt figyelmeztetned, habár proletár-lány. Igen olvasott ember. Különbül mint én.

Marinához.

Töltsön, kérem.

Kordéhoz.

Gustave-Alexandre Eiffel küldte. Én tokajit küldtem neki.

Marinához.

Maradjon velünk egy kicsit, kérem. Töltsön magának is. Kordé Mór igazgató úr, akit maga nem szeret, teljesen jogosan, mivel úgy véli, engem tönkre akart tenni, majd az édesapját is elbocsátotta a Járműjavítóból, nem

tartván be azt a törvényt, amit én teremtettem, vagyis, hogy minden munkás legalább 25 évi szolgálat után nyugdíjra jogosult; Kordé Mór menedéket kér nálunk, mert üldözik. Ki kívánja a másik ember életét?

MARINA: Senki, ép ember.

UTASS: Ő itt véli megtalálni a biztonságát holnap hajnalig. A tanácsát kell kérnem, Marina. De igyunk előbb.

Isznak.

Régen kér engem, engedjem meg, hogy jósoljon a tenyeremből. E tudását édesanyjától szerezte, aki, szegény már nem él. Nos, itt az alkalom. Be tudjuk-e fogadni Kordé Mór urat holnap hajnalig, amikor is érte jönnek a másik pártról az elvbarátai?

MARINA: Magas itt a part, hálsten, hogyan tudnának érte jönni?

UTASS: Megszervezték, ha igaz.

MARINA: Ha megszervezték, miért nem maradt a szervezőkkel?

KORDÉ: Őket nem körözik, engem igen.

MARINA: Mutassa hát akkor a bal tenyerét.

KORDÉ: Igen.

MARINA: Milyen jegyben született?

KORDÉ: A bika jegyében.

MARINA: Minden bizonnyal van egy határozott háromszög a bal tenyerén.

KORDÉ: Mit jelent?

MARINA: Sok variációja van a háromszögnek. Kombinálva a tenyér nagy M-jével. Az M a tenyérben tudja, mit jelent.

KORDÉ: Az a mementó.

MARINA: Igen. Emlékezz a halálra.

KORDÉ: De a háromszög?

MARINA: Az a Vénusz-dombon van.

KORDÉ: És?

MARINA: Játék ez. Ne játsszunk a játékkal.

KORDÉ: Követelem. Bocsánat. Nagyon kérem.

MARINA: Ezek az emberek el tudják pusztítani azokat is, akiknek csupán csak gondolatuk van. Aki nem ellenfél, azt is.

KORDÉ: Ó! Takarítólány korától csak nem lett asztrológus?

MARINA: Mondottam: játékból bármi lehet az ember, nem?

UTASS: És az én tenyerem, Marina?

MARINA: Nem akarom. Nem vagyok házaló cigányasszony.

UTASS: Mégis. Ha már Kordé úrét megnézte. Engem mért hagyna ki?

MARINA: Én az én uram tenyerét megnéztem már alvása közben.

UTASS: És?

MARINA: Nem akarom.

UTASS: De én akarom.

MARINA: Félek.

UTASS: Tőlem vagy Kordé Mór úrtól?

MARINA: A sorstól.

UTASS: A sors az ember akaratának van alárendelve. Játsszuk csak végig ezt a játékot.

MARINA: Tölt.

Igyunk még akkor egy kortyot.

Isznak.

UTASS: Tessék a bal tenyerem, Marina.

MARINA: *Tán csak az italtól könnyezve.*

Születési hónapja?

UTASS: Oroszlán hava.

MARINA: Ó, mintha nem éreznék meg előre mindent, én uram.

UTASS: Mondjad.

MARINA: Önérzetes és öntudatos. Lelkes és elszánt. Műszaki képességek.

Mélnöki hajlam. Szervezőkészség. Miközben összeütközések, kellemetlenségek a többséggel, erős nemiség.

UTASS: *Nevet.*

Magunk között szólva, ez bizonyos!

MARINA: És erőszakos halál.

Csend.

UTASS: Természetesen, az asztrológia nem tudomány. Azt tudod, kedves.

MARINA: Tudom, uram. Cigányjáték.

UTASS: Az asztrológia szerint maradhat nálunk Kordé úr, amíg hajnalban érte jönnek?

MARINA: Azt mondanám: nem.

UTASS: De honnan válaszolhatna akkor az „Ádám hol vagy?”-ra? Mi tiszta emberek vagyunk, aki kér, annak adnunk kell.

TUZA: *Rohan le a lépcsőn.*

Jönnek. Öten.

UTASS: Kik?

TUZA: Az én szemem jó. Két kilométerre is ellátok még. Tudom, kik jönnek. A városi börtönnél szálltak csónakba, és itt alattunk már kikötöttek.

UTASS: Kik?

TUZA: Veresek. Mondjam név szerint? Mind gyáriak, nem magániparosok, nem parasztok, nem polgárok, proletárok, ahogy mondani szokás. Mégpedig Kómár Vendel, Bán Imre, Fischbein piktör, Könke Józsi. Kun László vezeti őket.

UTASS: Kun?

TUZA: Kun László rugókovács.

KORDÉ: *Felugrik.*

Mit mondtam, hogy a nyomomban vannak?

UTASS: *Tuzához.*

Rendben a felső szoba?

TUZA: Minden egérmocsok aus.

UTASS: Az én régi heverőm?

TUZA: Ott szeretek én szunyókálni, mért ne lenne tiszta.

UTASS: Oda vigye Kordé Mór urat, papa, és a száját fogja be, ha találkozna iparos-proletár társaival. Ott fenn kéziratraktár van, világos? Fél vagonnyi tervrajz van ottan.

TUZA: Annyi legalább, ha csak az egerek meg nem rágtak belőle fél mázsát.

UTASS: Menjenek.

KORDÉ: Köszönöm, Gusztáv.

UTASS: *Minthogy zörgetnek.*

Menjen már, az istenit.

Az egyik poharat eltünteti.

Marinához.

Nyiss nekik ajtót.

MARINA: Én? Kun Lászlónak?

TUZA: Kordé Mórral elmenőben, felfelé a lépcsőn, a függőnyt behúзва maguk után.

Amaz erős Sámson hitt a Delilának, halálos sérelmet okozott magának. Isten irgalma legyen velünk.

2.

Gondolati sik. Nagy nóta csap fel.

*a nagy asztal földre hajlik a sok bortul
mulat ez a betyár gyerek, könnye csordul*

KÓMÁR: Csak az danolgat itt, aki magyarul tud. A bányaróka tőrje szájba az anyját is annak, aki nem tud magyarul. Én, a proletár lehúztam három évet a Mármarosí Sóbányában. Ott sem lehetett másként beszélni, csak magyarul.

Ordít.

A nagy asztal földre hajlik a sok bortul

KUN LÁSZLÓ: *A sarokba nyomorgatná Marinát.*

Te meg mit akarsz még, mi? Kuncsorbára viszlek, az anyám házába, ha még ma este ledülünk az árokiparton. Rugókovács lettem, paraszt létemre. Az úristent ebből a világból.

KORDÉ: *Szól.*

Csend, emberek. A főnök van itt.

BÁN: Na, és? Kántin ez. Munka után részemről mindenki le van szarva.

KÓMÁR: *Utasshoz tántorog.*

A bányaróka se tudná jobban nálamnál, ki vagy te. Nagy úr. Amilyen a Tiszavidéki Vaspálya Társaságnál még nem volt. A legnagyobb igazgató. Egy kenéz Attamaz!, ahogy a kunok mondják. Így van uram? A bűdös-ségít. Hát leszállt a mocskos proletárok közé?

Mindenki Utassra néz.

KÓMÁR: Én Kómár Vendel vagyok, segédmunkás, gyilkossági kísérletért három év sóbánya. És most itt, a mocskos iparosok között. Mert ezek itt senkinek sem kellenek. Se parasztnak, se tisztességes magániparosnak, de még kubikosnak se való egyik se. Ide szorultunk. Az emberiség legaljára. Már csak a vérbajos koldus, meg a francos cigány van tőlünk alább.

UTASS: Maguk emberek.

KÓMÁR: Emberek?

Bánhoz.

Te ember vagy?

BÁN: Lelencben nevelkedett ember vagyok.

KÓMÁR: *Kun Lászlóhoz.*

Te ember vagy?

KUN: Elvitte alólunk a földet a bank. Csak a házunk maradt meg. Apám felakasztotta magát. Én akarok ember lenni a családunkban. Igen.

KÓMÁR: És nyomorgatod ezt a kis szűzlányt. Há! A rugókovács úr.

Fischbeinhez.

Te ember vagy?

FISCHBEIN: Én az vagyok.

KÓMÁR: Miféle származék?

FISCHBEIN: Öszterreicher.

KÓMÁR: Kiköp.

Se magyarul, se németül, se csehül, se lengyelül, se hucul nyelven ez nem tud. Én mindet megtanultam a sóbányában.

KORDÉ: *A sötét szemüvegével.*

Ne hallgassa őt, főnök úr. Megeszi a főtt kolbászt, amit kívánt, és elmegyünk innen azonnal. Ne hallgassa őket.

KÓMÁR: De engem igenis. Csak hallgasson a nagy úr. Ismerjen minket a nagy úr. Nemcsak az én hátamon van itt kréta.

KUN: Az enyimen nincs.

KÓMÁR: Majd leszen. Nem kívánom neked a sóbányát, de ha soká nyomorogtad még azt a gyereklányt, odakerülhetsz. Azt hiszi az ember, barom-mód, hogy öröm a nő. Bánat és mocskok a nő. Mindenek megrontója.

KORDÉ: Részeg. Ne hallgassa, főnök úr.

KÓMÁR: Csak hallgassa. Lássá, milyenek vagyunk. Az én feleségem most például a telepi pap szeretője. Összeillünk. Én börtönt jártam miatta, ő jelenleg a pappal kurvít. Csak gyak, és gyak.

Nagyot legyint.

UTASS: Dolgozik a felesége?

KÓMÁR: Itten méghozzá. A társaság szabóműhelyében. Gyönyörű asszony még mindig, micsoda asszony. Kurvit és kurvit, gyak és gyak. Ennyi az ő élete.

BÁN: Fogd be már a szád, csak gyalázod itt az egész népet.

KÓMÁR: Haggyatok ugatni. Mert a gyilkossági kísérlet, még az sem igaz, nagy úr. Valakit, aki már áhítozott a feleségemre rég, valaki hátulról bakk! Kit fogtak le? Csakis engem. Holott akkor még nem gyakott a Panni. Terhes volt. Már a sóbányában voltam, amikor szült. A Tisza partjára ment ki szülni. Eltépte a köldökszínőrt rendesen, s lement mosakodni a vízhez. Mire visszaért, a porontyot két kóbor kutya felfalta. Ahogy mondom. Azt se tudjuk, fiú volt-e, avagy leányka. Azóta Panna már mindenkié. Büdösé és nadrágosé. De ha én belegondolok, hogy a porontyomat megette az a két mocskos kutya, szeretném valóban megölni az egész világot. Mindenkit. Az úristent is. Az ördög nagy szent már énhozzám képest.

UTASS: Eszemben tartom majd a sorsát, meglátja, nem engedem, hogy teljesen elsüllyedjen.

KÓMÁR: Igyon velem valamit, főnök úr.

UTASS: Szívesen, ha megettem a kolbászt, amit megkívántam.

FISCHBEIN: Pferd. Lukolbas.

UTASS: Tudom.

BÁN: Lókolbász!

UTASS: Megszerettem a franciáknál a hagymalevest és a lókolbászt. Utána természetesen, munkás társaim egészségére megiszok egy pohár bort.

KORDÉ: Hogy tehet ilyent a főnök?

UTASS: Én is olyan vagyok, mint ők. Krétás.

KÓMÁR: *Ordít.*

Hej, te ronda, бүдös cigány, te Gazsi. Nem hallottad, mit mondott a ránk érkezett hatalmas úr? Nótát.

eresz alatt piroslik a paprika

KORDÉ: Én még csak gyakornok vagyok itt, az egyetem után írno ki beosztásban. De engedtessek meg méltatlannak tartom ezt az egészséget a főnök úrhoz.

UTASS: *A munkásokhoz*

Danoljanak csak, és igyanak, uraim. Mert nem sok idő már, és megszün-tem itt ezt a бүзös kocsmát.

Csend.

S megértetem majd mindenkivel, aki felügyeletem alá tartozik, hogyan lehetnek Magyarországon is a munkások igaz, tiszta emberek, férfiak. S nem lenézett népség.

Csend.

Most persze megisszuk a pohár bort. Aztán azt fogom mondani: ki innen mindenki, örökre, míg korbácsot nem szedek elő.

3.

Másik gondolati szint, csak Utass van fényben.

UTASS: Tisztelt Főigazgatóság. Nem először vonnak kérdőre engem. Nem helytelenítették éppen, de nem is kaptam dicséretet azért, hogy a Járműben fáklya-társulatot alapítottam ünnepségeink díszesebbé tétele végett. Amikor a kantint bezárattam, szemöldök-felvonással néztek rám. Hol költik majd el a pénzüket a munkások, ha nem a vaspálya társaság kintijában? Nos, tekintetes igazgatóság, beterjesztem újabb intézkedésem tervét. A régi kintinban egy olvasószoza alakitassék, ez az óhajom. Később e keretben önképzőköri egyesület alakíttatik majd minden rendű munkás és szellemi dolgozó részére. Az olvasószoza vasárnap és ünnepnapokon reggel nyolctól, este tíz óráig lesz nyitva. Hétköznapi este hattól, este tízig. Hírlapok, jó könyvek, és minden szakbavágó megfelelő oktatás által a tagok szórakoztatása és képzése iránt bőségesen gondoskodva lesz. Az összes munkásoknak kötelességévé teszem, hogy a kínálózó, kedvező alkalmat örömmel megragadják és az olvasószoza tagjai közé beiratkoznak. Mert a helybeli vasúti munkásnak nemcsak becsületére fog válni, hanem eléggé nem hangsúlyozható hasznukra is lesz, ha szabad idejüket az olvasóban töltik el, vagy legalább otthon az otthon kikölcsönzött jó könyvet olvashatják.

HANG: Kordé Mór úr. Ön nemcsak írnok Utass Gusztáv úr mellett, más megbízást is teljesít. Számoljon be röviden tapasztalatairól.

KORDÉ: Csak ő van fényben.

Türelmetlen embernek ismertem meg Utass Gusztáv urat. Akik nem iratkoztak be az olvasóba, azokat ő rövid úton besorozta. Tagdíjukat fizeteskör szigorúan levonatta. Ezen nagy összeg, havonta negyven krajcár, nem egészen fél napi kereset a legalacsonyabb kategóriában. Működésében semmi kivetnivalót nem találtam addig, amíg az olvasó megalakulása után másfél esztendőre az értelmesebb munkásokból egy újabb egyesület, egy úgynevezett Szociáldemokrata Egyesület nem szervezett. Ez szűkebb körű, mint az olvasó. Mindössze huszonhét tagja van. Távollétében, két tanú jelenlétében behatoltam magánlakásába. Először is megvizsgáltuk a főnök úr magánkönyvtárát. Igen kevés könyve van. Igaz, előzőleg kétszáz kötetet ajándékozott az olvasónak. Nos, kevés könyve között találtunk külön polcon öt olyan könyvet, amelyet Londonban adtak ki német nyelven. A könyvek szerzője Marx és Engels úr. Beléjük olvastunk. Értelmetlen szövegeket, mondhatnám: zagyvaságokat találtunk. Mindezt főként azért említem, ha netán kiderülne látogatásunk az ő magánlakásában, ez a tény is az Igazgatóság tudtával legyen.

Teljesen sötét lesz.

HANG: Helyesen cselekedett, Kordé Móric úr.

4.

A valóságos helyszín.

Marina az asztalnál háziköpenyben ülő Utasshoz bevezet négy embert. Katonaruhában vannak. Elöl Kun László.

MARINA: Ők keresik az én uramat. Elmehetnek?

UTASS: Nem.

Fölemelkedik lassan. Nézik egymást.

KUN: Jónapot, Utass elvtárs.

UTASS: Jónapot. Nem öten vannak?

KUN: Honnan tudja, hogy öten jöttünk?

UTASS: *(Az ablak felé int)* Annyian jöttek át a vizen, nem?

KUN: Könke Imre elvtárs visszament a főhadiszállásra. Megismer bennünket?

UTASS: Még nem vagyok szenilis, se vak.

KUN: Látom. Ő a Kómár Vendel.

UTASS: Emlékszem. Akinél az ördög is nagyobb szent már. Ugye?

KUN: Ő a Bán Gyuri, esztergályos.

UTASS: A lelenc.

KUN: Ő a Fischbein Máté.

UTASS: Tud már magyarul, kérem?

FISCHBEIN: Tudom magyar, folyton folyvást. Osztrák, hucul nyet. Csak csiszta magyar.

KUN: Ez világos. Én pedig Kun László rugókovács vagyok.

UTASS: Aki egy bolond estén belémlőtt. Még szerencse, hogy csak a térdemet találta el. Azóta is sántikálok kissé. De talán nem is sántítás ez, inkább enyhe ringás. Ha nem lennének időváltozások, talán meg sem érezném már a lövedék helyét. Mennyit is kapott?

KUN: Két és fél évet.

KÓMÁR: Én megmondtam neki időben. Én világosan figyelmeztettem rá időben.

KUN: De csak másfél évig voltam ott. Jó magaviseletért elengedték a többit. Pedig nem bántam volna, ha maradok még. Politikaiak is voltak velünk, nemcsak olyan közönségesek, mint én. Igen jó iskola volt az.

UTASS: Hát akkor, kérem, foglaljanak helyet. Ülve is elmondhatják jövetelük célját. Akár a fegyvereiket is letehetik, ha a szabály megengedi.

KUN: Ketten szívesen leülünk. Bán elvtárs, és én. Fischbein és Kómár Vendel őrséget áll a ház körül.

UTASS: De egy pohár italt csak megihatnak ők is?

BÁN: Ők nem.

KUN: *Int nekik.*

Ahogy megbeszéltük. Hátra arc. Ki.

Miközben teljesítik a parancsot.

FISCHBEIN: Jézus Mária nyet, italocska nein.

KÓMÁR: Forradalmár vagy, az anyád istenit. Kifelé.

Négyen maradnak tehát.

UTASS: Marina, kérem, még két poharat. Annak öröme bontottuk fel ezt a palackot kettecskén! Marínával, mivel levelet kaptam az én tanítómestere druszámtól, Gustave Eiffel úrtól, aki ugyebár, és akinek én, ugyebár... Én tokajit küldtem volt neki, ő pedig néhány üveg francia konyakkal tisztelt meg. Régi dolgok. Töltsön Marína, kérem.

MARINA: *Reszkette tölt.*

Bár merném magukra hagyni magukat.

KUN: Félelemből semmiképp ne maradjon köztünk. Nem azért jöttünk, hogy félelmet keltsünk. De ha nem félelemből maradna, szeretném, ha maradna. Egészségünkre.

Kiisszák a poharat.

BÁN: A szentségit, micsoda italok vannak a világban.

KUN: Ahogy engem elítéltek, bocsánat a kérdésért, mindjárt meglett az esküvő?

UTASS: Nincs esküvő, a mai napig se.

KUN: Házasság.

UTASS: A mai napig se.

KUN: De úgy tudom, van egy nagy fiuk. Utass Iván egyetemista, jelenleg a közlekedési népbiztosságon.

MARINA: Igen, ez így van. Iván van. A mi fiunk.

KUN: Utass a vezetéknéve.

UTASS: Természetesen, hisz az én fiam.

KUN: Törvényes házasság mégsincs?

UTASS: Én a hajdan-volt feleségemnek már az arcára sem emlékszem. Megszökött tőlem, alig négy hónapi házasság után egy sikkasztó cseh ezredessel. Nyilván, előbb is volt már kapcsolatuk. Elválni mind a mai napig nem tudtam tőle. Talán most. Talán ezen a területen is új törvények jönnek. Franciaországban mióta szét vált már az állam az egyháztól. A társadalmi kullogás csak szenvedést okoz minden embernek. Még ilyen apró dologban is. De Marina hűségesen kitartott mellettem, akármilyen nehéz időben, s én nem különben. Így van, Marina?

MARINA: Így van ez.

Tölt.

És maga, László?

KUN: Hagyjuk ezt. Beszéljünk arról, amiért jöttünk.

UTASS: *Poharat emel.*

Igen, ez már jó lesz. Vénülő ember idegrendszere hamar mondja fel a szolgálatot. Egészségünkre!

Isznak.

UTASS: Nyilván keresnek valakit, azért jöttek ide?

BÁN: *Nagy lélegzettel az ital után.*

Keresünk?

Köhög.

A szentségit.

UTASS: Vagy csak valamit?

KUN: A valami annak az illetőnek a fejében van.

UTASS: Valamiféle szökevényt keresnek netán? Bujdosót?

BÁN: Én, mint politikai biztos, mondhatom így is.

UTASS: Kérem, átkutathatják a villámat. Engedélyt nem kérek. Ahogy látom, maguk a Lenin-brigádhoz tartoznak. A mai postámmal végre újságot is kaptam. Ebben az áll, bár isten látja a lelkemet, nem érdekel a világ; „A forradalmi kormányzótanács Szamuely Tibor népbiztost megbízza a tiszántúli vörös hadsereg mögött a rend és fegyelem fenntartásával, és felhatalmazza őt, hogy a célra, ha szükséges, a forradalmi törvényszék mellőzésével is, bárminemű eszközt igénybe vegyen.” Tessék kutatni, kérem.

KUN: Hogyan? Kutatni?

UTASS: Igen. Kutassanak. Van fent is egy szoba. Az én múzeumom. Ott vannak a Nyugati pályaudvar és a Margit-híd statikai tervdokumentumai. Fél vagon körülbelül. Ahhoz ne nyúljanak. Átadom majd időben a Nemzeti Múzeumnak. Vagy a közlekedésének, ha lesz addigra. Tessék kérem.

KUN: Nem kutatni jöttünk.

UTASS: Hanem?

BÁN: Mi megtaláltuk azonnal azt az embert, akit keresünk.

UTASS: Kit?

BÁN: Magát.

UTASS: Valamit tettem talán a maguk hatalma ellenében?

BÁN: Nagyon is.

UTASS: Mit?

BÁN: Nem jelent meg a választási naggyúlésen.

UTASS: Mondom ezerszer már, hogy engem nem érdekel a világ nagyon rég. Hogy megjelenjek valahol, ilyen felszólítást sem kaptam. Ami teljesen mindegy. Úgysem tettem volna annak eleget. Én békében és nyugalomban élek, abban is akarok élni, amíg élek.

BÁN: Hohó, nem úgy van ám. A proletárságot egy napra kiszorították a városból, de mi visszatértünk. A direktóriumban voltak olyanok, akik elárultak bennünket. Ha ezeket elkapjuk, természetesen kivégezzük. Kordé Mór igazgatót feltétlenül és elsősorban.

UTASS: *A mennyezetre néz.*

BÁN: Új választást kellett tartanunk, amint visszatértünk. A választás előkészítésére és végrehajtására alig negyvennyolc óra állt rendelkezésünkre. Városunkban a munkásság különösen nagy érdeklődése mellett folyt le a választás, semmi incidens nem zavarta meg a proletárság alkotmányos jogának gyakorlását. Nagy fölénnel nyertek azok, akiket a Kommunisták Magyarországi Pártja de... dedi...

KUN: Kandi... dált.

UTASS: Delegált.

BÁN: Szóval, mindegy ez. Utass Gusztáv talán a legnagyobb fölénnel. Egyrészt direktóriumi tagnak, másrészt a vasútigazgatóság főigazgatójának.

KUN: Hogy milyen ökrök voltunk, amikor az első menetben Kordét meghagytuk igazgatónak, csak utólag látja az ember.

UTASS: Kérem, Marina, töltsön még.

Míg tölt az asszony.

Nagy megtiszteltetés, de én semmiképpen.

BÁN: Vajon miért?

UTASS: Én, kérem, vagyok. Magam. Azokkal csupán, akiket magamhoz emeltem. Azokat a fájdalmakat, amelyeket mind a köz-, mind a magánélet prezentált számomra, rég legyűrtem. Haggyanak nekem békét.

BÁN: Ohó! Nem úgy van ám! Maga volt az egyetlen, aki megkísérelte itt az új osztály megteremtését.

UTASS: Ostobák között, ostoba illúzió volt az egész. Romantika. Elmúlt.

KUN: De bennünk megmaradt.

BÁN: Az ostobákba beleégett.

UTASS: A legjobb munkásom lőtt rám, előadást tartottam épp.

KUN: Szerelemféléstől lőttem. Megbűnhődtem érte.

MARINA: Kérem, nem bírom én ezt, hadd menjek el.

FISCHBEIN: *Beront.*

Jelentem, megérkezett a csolnak. Mit Könke Imre.

UTASS: Ragyogóan megtanult magyarul. Nem volt hiábavaló az olvasóban szervezett magyar nyelvoktatási kísérletem. Menjenek, kérem, ha itt a csolnak.

KUN: Megyünk, persze. Magával együtt.

UTASS: Avagy nem közöltem még, hogy nem vállalom semmit? Hogy hagyjanak engem békében?

KUN: Teljesen mindegy, mit közölt. Öltözzön. A proletárság szavazás útján úgy döntött, hogy direktórium tag lesz, és az itteni vasútigazgatóság igazgatója.

UTASS: Nem vállalom.

KUN: Beiktatására a délutáni vonattal Böhm Vilmos főparancsnok elvtárs szalonkocsijában megérkezik Utass Iván elvtárs a közlekedési népbiztoságról.

MARINA: Iván. Kisfiam.

UTASS: Ez lelki erőszak. Kénytelen vagyok visszautasítani.

KUN: Akkor visszük. Valódi erőszakkal.

Katonáihoz.

Szedjétek össze a ruháit. Kabát nem kell. Jó idő van. Vigyétek.

UTASS: Netán bilincsbe is vernek?

KUN: Ha a parancsszó se használ, miért ne?

BÁN: Miért ne?

UTASS: Igyuk ki akkor a poharunkat. Mert más van emögött, Kun László rugókovács úr. Eljött az igazi bosszú ideje Marináért. Igaz?

KUN: Igaz. Valójában az van ebben, Utass elvtárs. Csináljuk végig, mindazt, amit hirdetett, ha még van a pucájában vér. Egészségünkre.

Isznak.

Gyerünk.

Elmennek.

MARINA: Édes istenem nekem. Mért születtem a földre?

Becsapódnak az ajtók, ő letérdel, suttog. Imádkozik.

Szűzanya, én imádkoztam hozzád azon a napon. Szent Gellért, te ott voltál már akkor is Utass Gusztáv szobájában, hallhattad, mit imádkoztam és akkor a Szűzanyához. Ne engedd, Anya, hogy ne szeressem tiszta szívemből az én Kun Lacimat, aki már befedte Kuncsorbán az anyja házát új náddal, és kimeszeltek már, és a kiskert is friss napraforgó kóróval körül van kerítve. Ottan nekem otthonom lenne, nem lennék én szolgáló, semmi más nem lennék, csak asszonya Kun Lacinak, a rugókovács úrnak. Ne engedd, hogy más legyenek, Anya. Szakítsatok ki Utass úr házából hamar. Ő szolgáló lánynak vett ide, az is vagyok mind e pillanatig. De nem tudom, meddig bírom e nagy ember közelét. Mennék a kis tavaszi csibékhez, mennék a kertbe krumplit vetni, kukoricát ültetni, dinnyemagot dugni, paszulyt dédelgetni, paradicsompalántát karózni, almafát metszeni, barackfák virágjában fürödni. De itt van ő is, aki a házába vett, és egy rossz szót nem szólt hozzám, illetlenül egy újjal se érintett, és látom rajta, hogy szeret, és tudom, hogy szeretem. Szűzanya, ragadjatok el a földről engemet.

TUZA: *Szétrántja a feljárt függönyét.*

Mindjárt is átérnek a nagy csónakkal. Láttuk.

KORDÉ: *Kényelmesen lépked le a sötét szemüvegével.*

Szóval elmentek.

MARINA: El, el.

KORDÉ: S nem engem kerestek itt.

MARINA: Kordé Mórt nem keresik itt, körözik mindenütt.

KORDÉ: *Leül.*

Hát az nyilvánvaló. Mostmár egészen bizonyos, hogy pompásan megleszek itt hajnalig, amíg a barátaim értem jönnek.

Tölt magának.

Remek konyak, nyilván jó éték is lesz majd. Jó hangulat is lehet egy szomorkodó asszonnyal. Bort kérek vacsorához.

MARINA: Adok, amit tudok.

KORDÉ: *A ma érkezett újsággal a kezében.*

Utass Gusztáv nem olvasta volna ezt? Nézzük csak. „A magyarországi vasutasok szövetségének itteni csoportja több, mint kétezer vasutas részvételével választási nagygyűlést tartott, amelyen újraválasztották a vasutas tanácsot. A szökésben lévő Kordé Mórt minden megbízatásától megfosztották. Utass Gusztávot igazgatójuknak és a direktóriumban való képviselőjüknek megválasztották. Sajnos, távollétében.” Nagy röhej!

Iszik.

Mindez ma, 1919. április 16-án. És nem engem vittek el a leninisták ebből a lakásból, hanem őt.

Újra tölt magának.

Lehet készíteni az étket.

Túzához.

Maga pedig kerítsen egy papucsot. Lakásban nem szeretem a cipőt. Kényelmetlen. Gyorsan, gyorsan. Csinálni, amit mondtam.

TUZA: *Elmenőben. Az ő rigmusával.*

Nagy időknél nagyon nagyon kerek holdja, az emberiségnek vegyes sok pásztorja, testünket lelkünket még ez egyszer mentsd meg Jézus Király, mi, ím gyarlók, nagyon félünk e világban.

KORDÉ: *(Iszik)* Vén hülye.

TUZA: Ámen.

(Folytatjuk)

KERESZTES ÁGNES

A föld fehéren

Virraszt a föld fehéren
fölötte örök csillag
változó hold
cserélt fény

kőből szabadult szikra
korhadáson lidérccláng
vörös-fekete tollú vadmadár tűz
kemencefészekben fiókparázs

olajos pislogású mécses
ellágyuló gyertya
kezes lámpás
központi világosság

fehér akár a pólya
gyolcsa kötésnek gyásznak
ragyog a virrasztóra

központi világosság
kezes lámpás
ellágyuló gyertya
olajos pislogású mécses
kemencefészekben fiókparázs
vörös-fekete tollú vadmadár tűz
korhadáson lidérccláng
kőből szabadult szikra

cserélt fény
változó hold
fölötte örök csillag
virraszt a föld fehéren

KÖRMENDI LAJOS

Sárkány, királyfival

(első feje mondá nagyapa hangján)
a madárfészek lakatlan,
a föld vetetlen,
csontig soványodtak a házak.

szekíroz erős zord hideg,
puskákából ólomrigók fütyülnek,
varjakkal takaróznak a holtak.

(második feje mondá apa hangján)
ha megőrizne
egy asszony,
egy gyermek,
egy vén fa,
vagy egy dal...

de csak örök,
csak szögesdrót,
öntöttvastél.

(harmadik feje mondá fiú hangján)
glédába rakott katonák.
megHALT moloch.
hurrá! aki fél, süket:
téVÉÉrt üget egy kőműveskanál.
retyerutya-offenzíva a harács-helyeken,

de a szent SEBestyén amatŐRszínház
szívóskodik: uraim, csak javulásveszély!
persze egy VERslakó móresre inti
és minden gomblyukba szalonvigyort
TÚZ,
hervasztó hülyesÉGEKkel trik-traktál.

(negyedik feje mondá barát hangján)
paprikáscsirkeszépét álmodok.
az OTP röghözkötöttje vagyok.
korán fekszem és nem lánnyal.
in flagranti
testemet az elmúlással.

(ötödik feje mondá anarchista hangján)
hitpapagájok, csigapionírok,
vitrinharcosok, nipp-forradalmárok,
lakájmerészek, libériás hősök,
pihepárna-jobbágyok, machianovellisztikusok,
uniformistöltelékek, hadminisztrátorok,
magatartásprognózisok, mosolymanipulátorok,
gondosan becsomagolt potrohok,
viváthallgatások, hozsannatekintetek,
zsombékos testek, abált arcok,
molylepkefogúak között ha
felropoghatna szívem
akaratatatata...

(hatodik feje mondá ifjúmunkás kórus hangján)
szemünk mélyén sötét rajok —
vándormadaraink: bajok.
dá dá dudu dá...

nagy szövegben kis csibészek
gőgrongy mögül megítélnek.
dá dá dudu dá...

ettünk, ittunk, dongásodtunk,
dudáló vihar lett hangunk:
hitünknek néhány kis
Onasszisa
kövér házakban is
Júdás fia!
dá dá dudu dá...

(hetedik feje maga a királyfi)
 bizony, bizony mondom néked,
 sok a te bűnöd,
 (levágá első fejét)
 zsebeidben fillér,
 gyomrodban fekély...
 (levágá második fejét)
 bizony, bizony mondom néked,
 sok a te bűnöd,
 (levágá harmadik fejét)
 lukas a cipőd,
 zsebed, markod...
 (levágá negyedik fejét)
 bizony, bizony mondom néked,
 sok a bűnöd,
 (levágá ötödik fejét)
 te Brueghel képén
 előlről a harmadik vak.

(levágá hatodik fejét,
 de a sárkány fejeit újránöveszti,
 a királyfi újra sarabolja,
 növeszttem sarabolom, növeszttem...)

Öreg paraszt

Szemében keresem hazámat.
 Rám néz: rovom a fényéveket.
 Milyen messze van tekintete!
 A Holdat jobban ismerem mint...
 Sziklává fárad.
 Arca leletkövület.
 És ott, a homlok alatt?
 Üreg. Üreg.

HATVANI DÁNIEL

Szülőfalum : Tiszaderzs

Klottgatyás, mezítlásbas gyermekkoromba magamat hogyan is álmondhatnám vissza? Hiszen a fapados vicinális — ha jól emlékszem, akkor, s még jóval később is, marhavagonokkal vegyes szerelvényként közlekedett — az 50-es évek elejének egy korányári reggelén a szentimrei vasútállomásról prüsszkölve, csikorogva lódult meg Karcag felé, hogy iszonyú erővel tépjen ki mindörökre a tiszaderzsi faluközösségből. Anyám beíratni vitt a karcagi gimnáziumba, elmúltam tehát tizennégy éves, de vonaton ekkor ültem először, s íme, már az első komolyabb utazás alkalmával végérvényesen átállítódott sorsom váltója. De ehhez a vonatnak, valóságosan is, átvitt értelemben is mozgásba kellett lendülnie. Évekkel korábban ugyanitt, a szentimrei állomáson találkoztam először a vonattal testközelből, a kengyeli határrészen termett hereszénát szállítottuk ide négy vagy öt fogattal, a tizenkét kilométernyi úton, a ringatózó rakomány tetején megteltem lucernaillattal, s míg a termést vagonba rakták, ógyelegtem az állomás területén, felkapaszkodván a mellékvágányon veszteglő szerelvényre is. Apám ezidőtájt határozta el, hogy taníttatni fog.

Akkor, az 51-es év korányári hajnalán alighanem gyalog mentünk át Szentimrére, a nagy kanyarral forduló kövesútról egy helyütt letértünk, a dűlőút egyenesebbnek, tehát rövidebbnek bizonyult, lábomszárára harmat és virágpor verődött, zsenge kukoricák pompáztak a napkelte frissességében, dehogyis csapott meg az elszakadás előérzete, annak fájdalma még kevésbé, a levélréseken át ismeretlen világ nyílt ki előttem, s aztán is, pár hónap múltán, amikor anyám otthagytott a karcagi kollégiumban, semmi szorongást nem éreztem, mámoros lebegéshez hasonló felszabadultságot annál inkább. Mintha mélytengeri nyomás alól szabadultam volna . . . Addig, mint a parasztyerekéek általában, csak a szomszédos falvakban jártam, legfőképp a mindig harsány, forgalmas abádi vásáron, sőt egyszer — akkor már hetedikés vagy nyolcadikos lehettem — löcsös szekereken vitték át az iskola gyerekhadát Tiszafüredre, tüdőszűrésre. E fuvarra hatóságilag vezényelték ki a falu módosabb parasztgazdáit. Kezdődött a „kulák-időszak”.

A következő nyarakon hiába bélyegezte meg tenyerem vérhólyagokkal a derzsi határ, ujjperceimet hiába horzsolta eleven húsig a kévekötés, aratás után a trágyahordáskor hiába gázoltam térdig a tehénszarban — a falu már kilökött magából, közösségének nem lehettem tagja, mindennapos részese, mint átmenetileg használható munkaerőre tartott rám csak igényt, s fizetett ezért keserves élményekkel, készítetett a paraszti munka elátkozására. S a kiszakadásom óta eltelt negyedszázad alatt a szálak immár láthatatlanná vékonyodtak; kapcsolatam a mai Tiszaderzsszel esetleges, véletlenszerű, mindenképpen csak az évenkénti négy-ötszöri röpke hazalátogatásra szorítkozik, és az egyetem elvégzése után, tehát amióta „munkaviszonyom” van, soha nem jutott eszembe, hogy éves szabadságom szülőfalumban töltssem el. Túl sűrű nekem az ottani

közeg ahhoz, hogy huzamosabb időn át kibírnám. Mostanság is, mihelyt megpillantom az út tengelyéből kihegyesedő derzsi tornyot, rögvést érezni kezdem a mélytengeri nyomást. Az autó is csak addig tölti be a keszon szerepét, amíg meg nem állok szüleim kapuja előtt.

Honnan veszem hát a bátorságot, hogy éppen Tiszaderzsről írjak? Jól tudom, fenyeget a veszély, hogy a mozaikszerű élménytöredékek legfeljebb csak a huszonöt évvel ezelőtt állóképpé merevedett, Atlantisz-romokra emlékeztető, a már temetőbe költözöttek szellemárnyaival benépesült faluból csillanthatnak meg valamit, s viszont képtelen vagyok érzékeltetni a mai valóság másfajta áramlatait. Nem kapaszkodhatom a kapcsolatok szakadozó szálaiba, de ha vállalkozom arra, hogy a most is érvényeset, a bennem élő szülőfalut mondjam ki, akkor a ki nem kezdhető kötődés mélytengereit kell megbolygatnom. Ebben az értelemben a kötődés számomra egyet jelent azzal, hogy szembenézek származásommal, azt összes következményeivel együtt tudatosítom magamban, s vállalom Tiszaderzset, falum népét és földjét, melyből vétettem magam is. Sorsomnak e tény épp úgy meghatározója, mint a kiszakadás.

Edward T. Hall Rejtett dimenziók című könyvében olvasom, hogy a szaglás az érzékelésnek sokkal mélyebb és ősbib régiókban gyökerezik, mint a látás és a hallás. Gyermekkori élményeim is elsőként a szagok felé kiágazó idegpályákon kúsznak a tudat felszínére. A holt-Tisza — vagy ahogy a derzsiak nevezik mindmáig, a dög-Tisza — kenderáztatóját a bomló növényi rostok illata idézi. Lehunyom a szemem, s máris magam előtt látom a felhajtott szoknyaszélig vízbe gázoló asszonyokat, a feketegatyás férfiakat, amint a meder aljára tapossák a kékvetket, nehezeknek néhány lapát földet vagy iszapot tesznek a rakomány tetejére, az egészet lekarózzák, nehogy elvigye a víz, s kiszámított minden mozdulat, gondolkodni sem kell fölötte, mert így csinálta már a ki tudja hányadik ükapjuk és ükanyjuk is. A szövéskor használt, lisztből, zsírból és szappanból készült fonalkendő kotyvalék szagának felidézése megjelenítéi előttem a nagyobbik szobában elterpeszkedő szövőszéket, s még a vetelő ütemes zörgését, csattogását is... 1948 őszén költöztünk az újosztáson azon a nyáron felépült új házunkba, ahol szüleim mindmáig laknak, s mivel már hidegek jártak, fűteni kellett az első naptól kezdve, s ha hazamegyek, mintha még mostanában is érezném a száradó vakolat édeskés, fojtó kipárolgását, s amely az építkezés körüli összes izgalmat végiggörgeti idegeimen újra és újra. Lovunk közvetlenül a felszabadulás után lett először, egy kivénhedt, ideges, gépkocsi közeledtekor hámot szaggató és rudat tördelő jószág, majd mikor túladdott rajta apám, két tinót fogtunk be, de bizony nagyon lassúak voltak, s aztán következett a két csikó betörése az igába. S ha a lőtörlő rongy csípős szagát idézem, összes volt igavonónkat magam előtt látom, s külön-külön emlékszem mindegyikük jó és rossz tulajdonságára. A mentetleni szénarendek között száradó farkasalma illata akár bódítónak is nevezhető, s ez kétségkívül a kellemesebb derzsi szagélmények közé sorolható, képzetéhez társul a tiszai árterület különlegesen dús növényzete — ifjúkorom olvasmányai nyomán ilyennek képzeltem a dzsungelt —, az öreg füzek odvaiból kiáramló vadméharral, a párás, ózonos levegővel, a folyó túloldalán inni ereszkedő csordával. Itt valahogy a munka sem volt olyan fárasztó, mint a szántóföldön. Egy ízben néhány téli napot is kint töltöttem, iskolai szénszünet idején, gallyasztunk apámmal, s bár az én munkámnak sok látszata nem volt, olyan határtalan volt az akkor magához ölelő külső és belső nyugalom, a fejszeélen megszikrázó éles levegőben, időtlen csendben, a friss fakéreg illatában, amilyenre azóta is csak sóvárgom, s ahogy az évek múlnak, egyre jobban. Tudom persze, hiábavaló a

nosztalgia, főleg akkor, ha az csak a lélek békéjére és nem a fagallyazásra vonatkozik. Hasonló vágyakozás fog el, amikor arra gondolok, hogy újra meg kellene tanulni a kaskötést, mert tizenkét–tizenhárom éves koromban már tudtam, s ha nem is művészi, de használható produktumok kerültek ki a kezem alól. Ám hol szedhetnék én aransýrga és mélypirosba hajló fűzvesszót?

Látványként megidézheto élmény maga az egész derzsi határ. Nemcsak a négy irányba kiágazó kövesút, de a végleges folyószabályozás előtt készült gátak rendszere is jó tájékozódási hálózatként szolgált. Az egyik gátszakasz, s vele párhuzamosan a holt-Tisza meghatározó ceruzaként választja el a derzsi határ többi részétől Cserőközt, mely az ország legdúsabban termő szántóföldjei közül való, televénye egy méternél vastagabb, s egészen a múlt század második feléig érintetlen folyami hordalék alkotja. De könnyű eltájékozódnom azért is, még manapság is, mert idők folyamán alig volt része a derzsi határnak, ahol ne lett volna akár saját, akár kishaszonbérletes földünk, persze mindenhol csak pár holdas nadrágszj-parcella. A 40-es és az 50-es évek fordulóját nagy tagosítás történt, a falutól majd hat kilométernyire elhelyezkedő Lődben kaptunk csereingatlant, valamint közelebb is, a vízállásos, aszályban betonkeményé cseperedő Kondásháton.

Nemcsak az általános, később a középiskolai földrajztudás, de a közvetlen érzékelés is kialakította bennem a tengerfenék képzetét. Ismertem sokféle madarat, nem emlékszem azonban arra, hogy pacsirtát egyszer is láttam volna, az irdatlan magasságokból hangzó trilláira azért gyakran odafigyeltem. Voltak hatalmas esők, félelmes nyári záporok, s dühöngésük múltán az átfényesedett levegőn odakéklettek a Bükk előnyúlványai. Mintha közvetlenül a mentetleni fűzesek mögöl bukkantak volna fel... Nem tudtam betelni a látvánnyal, melyel a legújabbkori levegőszennyeződés már aligha ajándékozhatna meg.

A szentimrei kövesút melletti Villogó mindmáig a tsz-nyugdíjasok háztáji földje. Rozsdavörös homokját a múlt század vége felé kezdték beültetgetni szőlővesszővel — leginkább novával és otellóval —, s mindenféle köztes gyümölcsfával. Mellesleg Derzs régebbi eredetű szőlőterülete nem itt, hanem közvetlenül a falu alatt húzódott, egészen a legutóbbi időkig, amíg az egész területet fel nem parcellázták házhelyekké. De az én mezítlábas koromban itt még alig laktak. A parcellákat mindkét végüknél tüskés élő sövény határolta, a nyulak és a tolvajok ellen, ez volt a szőlő „gerádja”, s ennek tavaszonkénti rendbetételét a helyi hatóság is megkövetelte, büntetést helyezvén kilátásba, s be is hajtván azt a hanyagabb gazdákon.

Nekünk azonban a Villongón volt érdekeltségünk, száz négyszögölnél alig nagyobb szőlőnk, s mi gyerekek leginkább ezt kedveltük, mert itt soha nem volt nehéz munka, csak a kapáláskor ügyelnünk, s ezek emlékeztettek arra, hogy az ősi időkben itt a Tisza egyik fattyúága kanyargott. De majdnem egész nyáron át hozzá lehetett jutni valamilyen gyümölcshez, s cseresznyeéréskor már rigófütytől zengett a környék.

Két fiatal meggyfánk csak mostanában jutott el élete virágkorába, s már június vége tájt rendre kapom a levelet anyáméktól, hogy írjam meg, mikor megyünk haza meggyet szedni. S haza is mentünk még minden meggyzüretre. Igaz, egyre nehezebbre esik a mozgás az ágak zegzugai között, a szűk farmer-nadrág sem bizonyul alkalmas öltözkének, s a kiruccanást napokig tartó izomláz követi. A rigófütyt még a régi, de egyre több az elcsapott parcella, s évente tesz szert újabb és újabb hadállásokra a paré és a tarack. De a még élő parcellák végénél, a diófák árnyékában fel-feltűnedeznek a Zsigulik, Skodák, Trabantok. Szélvédő üvegek, krómozott díszlécek villognak a Villongó dűlőútjain...

Nincs a határnak olyan sarka, ahová el nem hallatszana a derzsi harangszó. Nem holmi csengettyűzés ez, de katedrálisnak is díszére váló, messzemenő, mégsem ércesen kemény, inkább lágybúgású hangzás, akár a kisebb, akár a nagyobb, vagy mindkét harangot húzzák is meg. Annak, hogy mikor melyiket, szigorúan előírt „forgatókönyve” van. A halottaknak példaul kettős harangszó jár. Harangjaikra méltán büszkéek a derzsiek. Immár több mint fél évszázad óta. 1906-ban a derzsi református presbitérium két atyafit küldött el a pesti Slezák-céghez, hogy rendeljék meg a nyolc- és a négymázsás harangot. Fel is keresték az öntőműhely tulajdonosát, akkurátusan előadták, hogy f- és á-hangra kérik hangolni, s ilyen meg olyan arányban ötvözzék a fémeket. A tulajdonos ekkor türelmetlenül letorkolta őket: „Mit rendelkeznek itt nekem, maguk tudatlan parasztok, hiszen úgyis úgy csapom be kendteket, ahogy akarom!” „Minket ugyan nem, mert mostmár meg sem rendeljük az úrtól a harangot” — válaszolták a derzsiek, s köszöns nélkül távoztak. Vonatra ültek, s Pozsonyba utaztak, ahol aztán sikerült is nyélbeütni a rendeltést. Az első világháború vége felé a nagyobbik harangot elszállították — ágyúöntés céljára —, a zivataros idők múltával azonban elkészítették pontos mását, ugyanott, ahol az előzőt.

A derzsi parasztok nem alázkodtak meg az urak előtt — az anekdótában, mint e műfajban általában, benne rejlik az egyoldalú ítélkezés lehetősége. Osztálytudatos tartásra következtetni az esetből csakugyan dőreség volna, egyfajta kálvinista plebejus dacot azonban tényleg nem lehet elvitatni. A derzsi parasztok között a Horthy-korszakban is szép számmal voltak olyanok, akiket senki úrfia nem „parasztosztatott” le büntetlenül, mert a legendyhebb esetben is ez a csattanós válasz hangzott el: „Ha a paraszt nem szarna, az úr nem enne.” Elhangzott ez a kijelentés még akkor is, ha utána nyomban a csendőrpofonok következtek.

E magatartásnak messzire nyúló történelmi gyökerei vannak, s itt a protestantizmus nem elégséges magyarázat. A török hódoltság idején ugyanis a jobbágyi kötöttségek eléggé meglazultak, s később sem váltak szorosabbá. Legtöbbször a helyi földesúr volt az egyházközség főgondnoka, az úrvacsoraosztáshoz ő adta a bort és a kenyeret, s egy sorban ült a jobbágyok közül választott presbiterekkel. A karosszékké kiképzett külön ülés a templomban nem a földesurat, hanem a templomszolgát illette. Az istentiszteleten kívül persze szó sem volt idilli „osztálykérdésről”. Az urak épp úgy éltek a maguk külön életét, mint a parasztok a sajátjukét, nem is szólva az uradalmi cselédség külön kasztjáról. Nos, a derzsi urak korántsem éltek olyan magasságos régiókban, mint a történelmi arisztokrácia fogalomká vált képviselői: az Eszterházyak, a Festetichek, a Pallaviciniek. A legtörszgyökeresebbek még a Borbélyok voltak, s még őket is az újszerzeményi adományozás, vagyis a Habsburgok iránti feltétlen hűség juttatta birtokhoz Derzs határában. De György nevű leszármazottunk, közvetlenül azelőtt, mielőtt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja lett volna, maga árulta terményeit a kunmadarasi piacon, s ha pénzszűkében volt, márpedig ez gyakran megesett, egy félzsáknyi mákkal is kiállott a placra. Csákynek, Polgárnak, Losonczinak együttvéve sem volt ezer holdja. Egyedül a Szilassyoknak volt ezer holdasnál nagyobb birtokuk, de ezt is akkora adósság sújtotta már a 30-as évek vége felé, hogy következetes behajtás esetén igencsak ráment volna az uradalom. Ez utóbbtól alighanem az mentette meg, hogy a tulajdonos idejekorán beülhetett a kisbéri állami méntelep igazgatói székébe. Derzs urait a Horthy-érában márcsak az óvhatta meg a tönkremenéstől, hogy élvezhették a lovastengerész kegyét — hozzájuk hasonló kisúr volt maga is.

Ha akarták, ha nem — viselt dolgaikról tudott a falu népe. Tudták azt is, hogyan kaparintották meg a Cserőközt a múlt századi ármentesítések során, a 70-es, 80-as években. Csakis úgy, hogy idejében elfoglalták a folyószabályozási társulat különböző tisztségeit. A derzsi parasztságnak alig több mint ezer hold juttatott a majdnem ötezer holdas derzsi határból. Ha figyelembe vesszük, hogy a falu lélekszáma a 30-as évek elején már meghaladta a kétezret — fogalmat alkothatunk az arányokról. Önmagában e helyzet szította az urak elleni gyűlölködést, de más oldalról ugyanebből fakadt a mindinkább eltérébélyesedő, s az egész paraszti életformát meghatározó földszerzési vágy is.

Ami elődeimet, apai nagyszüleimet, dédszüleimet illeti, ők bizony nem a földszerzésben, inkább a földvesztésben jeleskedtek. Emlékszem, még a 40-es évek vége felé is nem messzire a falutól egy jókora földdarabot Hatvani-birtokként emlegettek, de már csak helymegjelölésként, hiszen egy emberöltővel korábban a birtok utolsó szöglete is kicsúszott az egyébként szétágazó-bokrosodó família talpa alól. Monarchia-béli őseim ugyanis valami gyermekien bohém könnyelműségben éltek le paraszti életüket; csak annyit dolgoztak, amennyit feltétlenül muszáj volt, annál szívesebben áldoztak az evés és ivás köznapi örömeinek. Flancolásról szó sem volt — az már a paraszti polgárosultság idejére jellemző, mely különben a derzsieket, szórványos kivételektől eltekintve, lényegében soha nem érte el —, ruházatukat is asszonyaik készítették, s télen-nyáron egyazon háziszövésű bő gatyában jártak, melyet annál jobban kedveltek, minél több volt rajta a kosz. Ám évente négyszer-ötször is vágtak hízt, s arról voltak ismertek, hogy a húst kenyér nélkül ették, a pörkölt zsíráját pedig megitták. Gyakran megesett, hogy éjszaka belopakodtak egymás istállójába, s a választási borjút a jászolba fojtották. Reggel azután, ártatlanságot tettetve, tettük színhelyére látogattak, „csak beugrottam, testvér, nincs-e valami baj” — mint manapság mondanánk — fal-szöveggel, a gazda persze kesergett, hogy megfulladt

a borjú, de a bánatot hamar leöblítették egy-egy pohár pálinkával, s menten hozzáláttak a borjúnúzásához. Nyilvánvaló, hogy egy idő után az ilyen esetek meghitt és cinkos színjátékká szelődültek, a húshozjutás nagycsaládi rituáléjává. Lényeg, hogy ez az életmód lassanként a birtok megcsappanásához vezetett, azon túl, hogy nemzedékről nemzedékre aprózódott. Apámnak már csak két kis hold jutott az örökségből, ebből megélni, családot eltartani nem lehetett, részaratni és -csélni járt el az uradalomba.

A fenyegető szegénység olykor kétségbeesett kiútkeresésbe torkollott. Apám egy távolabbi sógora — unokanővérének férje —, aki lényegében benősüléssel jutott földhöz, a derzsi parasztok között elsőként termesztett cukorrépát. Ha vetéstől a termés átadásáig csak a maga és a családja munkaerejére támaszkodott volna, talán megfogja az isten lábát, a napszámosok alkalmazása azonban fölélt a várható hasznot. A következő évben már a szomszéd megyében vállalt munkát, egy építkezésen, onnan pedig, jókora „ugrással” Argentínában termett. Pár év múlva ment utána a családja is...

Szórványosan az is előfordult, hogy a nincstelenek legelszántabbjai, ha természetükhöz átlagon felüli önzés és zsugoriság társult, ha képesek voltak emberiségük lefokozására és kizsákmányolására, s ha sikerült pár holdas kisparasztai családba benősülniük, a falu jobb módú parasztagzdái sorába küzdötték fel magukat. A legtipikusabb, egyben legvégletesebb példa erre az öreg G. L. — én már csak így ismertem — élete. A kengyeli béreslegény, attól a pillanattól fogva, hogy benősült, s „megízlelte” a saját földet, összes életenergiáját egészen a halála napjáig csak a szerzésre összpontosította. Előbb csak az 1920-ban osztott apró, egy-másfél holdas birtokokat vásárolgatta össze, a derzsi határ viszonylag leggyengébb minőségű földjeit, majd a gazdasági válság idején jelentősebb ingatlanra, s később egy jókora villongói szőlőre is szert tett. A felszabadulás idejére a szerzett föld nagysága már meghaladta a húsz holdat, melynek egy része a közben családot alapító fia nevére került. Hosszú éveken át viselt egyházgondnoki tisztséget. Családját ugyancsak a szerzés szellemében nevelte, fáradtságot nem ismert, a kíméletlenségig tudott dolgozni és dolgoztatni. Bagóért összevásárolgatott bontásanyagból, teljesen csak a családi munkaerőre támaszkodva pompás gazdaházat emelt. De amikor azt tapasztalta, hogy a cseresznyefája útra kihajló ágán lógó gyümölcsért az arra haladó járókelők időnként felnyúlnak, a nyár kellős közepén körülgallyazta a fát, egy nagyobbfajta köcsögakasztót formálván belőle. Az 50-es években II-es típusú termelőcsoportot szervezett, kihasználva bizonyos, az adózásra és a beadásra vonatkozó előnyöket, továbbá az állami tartalékföldek igénybevételeének lehetőségét, s közben azon mesterkedett, hogy a csoport területén átvezető dűlőút használatától miként tiltsa el az egyénieket. Az 1959-es átszervezés már járadékos korban találta. Sok mindennel megajándékozta az életet, de jó közérzettel, kiegyensúlyozott megelégedettséggel soha. Élete utolsó éveiben is amiatt panaszkodott, hogy bármennyit szerzett volna is, akkor sem lett volna becsülete a faluban, mert benne mindenki csak a „kengyeli bérest” látta.

Amikor pár évvel ezelőtt az öreg G. L. meghalt, s néhány héttel utána a felesége is, az ifjabb G. L.-t a felesége, harminc évi házasság után, otthagyták. Az asszony évtizedeken át naponta szenvedte el férjétől a verést, később csak hetente, mert az ifjabb G. L. eljárt valamilyen üzembe dolgozni, már a szövetkezeti átszervezés után. Ifjabb G. L.-től a saját fiai is elhidegültek, főleg az idősebbik, miután az családot alapított, kérte az üres telket, hogy azon építkeshessen, de nem kapta meg. Az apa egy hajnalon magára gyűjtötte a házat.

Ült egy félévet, állítólag a börtönbe is magával vitte a 600 ezer forintot tartalmazó katonaládát. Miután kiszabadult, még látták fel-feltűnedezni a faluban, többnyire a kocsmá vagy a presszó tájékán, s minden esetben nála volt a zöld katonaláda is.

Nem sokkal később felakasztotta magát.

A G.-család sorsa ezzel beteljesedett. Egy eltorzult paraszti életvitel fölött mondott ítéletet az idő.

Derzs első termelőszövetkezetét majdnem kizárólag a volt uradalmi cselédek alakították meg az 50-es évek elején. Eggyel több ok volt arra, hogy a falu gazdátársadalma ne rokonszenvezzék a kollektív gazdálkodással. A cselédséget az övénél alacsonyabb rendbe tartozónak vélte, magyarán: lenézte. E nézeten a 45-ös sorsforduló, a cselédlakások tüneményesen gyors lebontása sem változtatott sokat.

A felosztott uradalmak egykori nincstelenjeit épp a gazdaréteg elzárkózása, gögös felsőbbrendűségérzete sodorta a szövetkezés útjára. Igaerővel csak akkor segítette az újonnan földhöz juttatottakat, ha azok gyalogmunkáját semmiképp sem nélkülözhetette. De még így is folyton érezte, hogy kegyet gyakorol, s a megaláztatás ezernyi apró fortélyá minden hídverési kísérletet aláaknázott. A szövetkezés ezért nem a megváltás, nem a boldogulás, egyszerűen csak a létezés ígéretét jelentette. De e minimálisra redukált reményben rejtett az ereje is. Csakis ezzel magyarázható, hogy ez a szövetkezet átvészelt megannyi nehéz esztendőt, egyebek között az 1956-os ellenforradalmat, s előtte az 1953 nyarán kezdődő politikai cikkcakkozást. Tiszavirágéletűeknek bizonyultak viszont a szociológiai értelemben is csoportérdekek által életrehívott I-es és II-es típus tszcs-k.

1959-ben mintha sokkhatás érte volna a falut, s ez két-három évig még eltartott. Kívülálló egyéni alig maradt. Már nemcsak a Szilassy-féle kastélyban, de mellette, a volt Losonczy-kúriában is tsz-iroda működött. Egy ideig még külön-külön, majd közös — Kossuth — név alatt. Mintha oldódott volna a feszültség. Az az utca, ahol szüleim háza áll, vezetett a tsz-központhoz, s láttam itt akkora sarat, szószerint feneketlen, mint életemben sem azelőtt, sem azóta, úgy tűnik utólag, gyalog lehetetlen volt átkelni ezen a sárfolyón, egyik oldalról a másikra, mert bizonyosan lehúzta a csizmát is a lábról, s láttam benne traktort is tengelyig fetrengeni, segítségére sietett egy másik, egy nagyobb, drótkötelet vetettek az elsüllyedtre, kezdődött a reménytelen ráncigálás, káromkodott mindenki, mint a záporosó, de nem használt ez sem, csak a másnap az Abádszalók felől érkezett láncaltapas. A derzsi sár, úgy tűnik, különben is párját ritkító maszsa, nehezen száradó, alattomos, minden kis résbe betüremkedő latyak, s ha rálépsz, nem tudhatod előre, milyen mély. Kapott azután szilárd burkolatot az Ady Endre utca, s így a központig mehettek bármely évszakban akár a járás, akár a megye Volgái. Mert kedvelt, funkcionáriusok által szívesen látogatott hely volt a derzsi tsz a 60-as évek közepén, nemcsak azért, mert egykönnyen teletöltötték a vendég poharát is, a magukét is, megtették ezt annakidején máshol is, hanem mert a stabilizálódás jegyei csakugyan példaszzerűeknek tüntek. Divatbajlott újból a derzsi szorgalom emlegetése. Ez a nép az átszervezés okozta sokk elmúltával újra belevetette magát a munkába. Maguk közül való volt az elnök értett a nyelvükön. A csúcs az volt, amikor országosan a hetedik helyezést érte el a tsz, s a vándorzászlót Erdei Ferenc adta át.

Néhány év múlva, az évtized végére bekövetkezett a földcsuszamlás. Az elnököt leváltották, a párttitkárt úgyszintén. Máshonnan hoztak új elnököt, szakembereket, a talpraállás azonban nem következett be. Csak a hanyatlás, a zűr-

zavar vált teljessé, olyannyira, hogy 1974-ben a tagrészesedés visszatartott 20 százalékat sem fizették ki. A derzsi Kossuth Tsz sorsa ezzel megpecsételődött, s nem maradt más hátra, mint az egyesülés az abádszalóki Leninnel. Az első közös esztendő még nem hozta meg az ígért kibontakozást, bár a termelőmunkát végző tagság részére kifizették a teljes részesedést — egy főre éves átlagban 32 ezer forint jutott —, az irányításban dolgozók pedig az üzemágak teljesítése szerint kaptak 80-tól 96 százalékgig terjedő részesedést. Mondják, a Lenin Tsz az ágazati rendszerről vissza akar térni a kerületi rendszerre, s ez a derzsieknek nagyon előnyös lenne, mert a falu határában lévő földeken dolgozhatnának, nem kellene elmenni Kunmadaras alá, az ugyancsak 15 kilométerre lévő Kisgyócsra, meg hasonló távolságokra.

Váltig tűnődöm, miként tűnődnek maguk a derzsiak is, hogy mi okozhatta a törést. Meglehet, ha hónapokot szánnék e kérdés vizsgálatára, akkor sem lennék minden tekintetben érvényes, megfellebezhetetlen magyarázatra. Mégsem hagyatkozhatom a misztikus okokra. Jelekből próbálok következtetni, s abból, hogy ismerem fajtámat, ismerem lelkületének minden rezdülését.

1967-ben, amikor a nagy hitetlenkedések megtörténtek, a derzsi tsz-nek csak 300 ezer forint tartozása volt. A környékben messze a legalacsonyabb. A derzsi-ek mindig is írtóztak a hitel felvételétől. A kölcsönnel szembeni bizalmatlanságot keserű tapasztalatok táplálták. Biztonságukat féltették ezúttal is. Amikor tehát hozzáláttak a fejlesztéshez, építkezéshez, gépek vásárlásához, csaknem teljesen a saját erejükre hagyatkoztak. Ugyanakkor a tagság igényelte a részesedés évenkénti növekedését, s ha a vezetés népszerű akart maradni — márpedig erre nagyon is törekedett —, akkor meg is kellett adnia. A pénzügyi lehetőségeket ezzel a végsőig feszítették, s ehhez képest az aranyat érő derzsi földek kapacitása is végesnek tűnt. A húr akkor pattant, amikor a vezetés belső személyi ellentétei a tagsági nyílt színen robbantak, s ezzel együtt a kulcsfontosságú munkakörökben, a gépesítésben a visszaélés határát súrolóan meglazult a munkamorál. E problémákon az új vezetés sem tudott urrá lenni, noha nagy gonddal készítette elő a technológiai átszervezést, de nem kalkulált a tagság munkakedvének a megcsappanásával. Technokrata módon megközelíteni a derzsi szövetvényt — ez eleve kudarcra ítélt vállalkozás. Az meg külön tragikomikus, hogy ilyen igyekezet közepette csúfolta meg Cserököz a kemizálást, amikor is a cukorrépatáblát méteres magasságú muhar és tarack verte fel.

Mélyebb áramlású folyamatot takart az a tény, hogy a derzsi tsz-nek viszonylag nagylétszámú tagságot kellett eltartania. Egészen a 60-as és a 70-es évek fordulójáig a vezetést érezhető tagsági nyomás készítette arra, hogy csínján bánjon a gépesítéssel, nehogy a tagok munka nélkül maradjanak. Hiányzott a felismerés, mi szerint a derzsi határ magasabb életnívón, az egyéni világhoz képest jóval kevesebb munkabefektetés ellenében kevesebb embert képes eltartani, mint korábban. Az ellentmondást egyedül az ipari üzemág létrehozásával lehetett volna áthidalni, ehhez azonban előbb fel kellett volna ismerni az ellentmondást. Ezt viszont megakadályozta a derzsi parasztságnak az a hagyományos önteltsége, mi szerint nem jöhet olyan világ, hogy ezen a földön ne lehessen megélni mindenkinek, aki itt él és azt műveli.

A derzsi nép nem képes reagálni a könyörtelenül ható folyamatokra, vagy ha igen, akkor rosszul — vonhatnak le a szélsőséges következtetést. Elgondolkodtató, hogy a derzsi szövetkezeti gazdálkodás abban a kezdeti szakaszban vált virulenssé, akkor prosperált, amikor még lényegében a hagyományos alapokon nyugodott, amikor az eredmények eléréséhez még elegendő volt a kíméletlen munka, s a kisüzemi termelési tapasztalat. A magasabb szintre azonban képtelen

volt átváltani, vagy ha igen, akkor csak hosszantartó, s szinte kilátástalan megfenekléssel.

Ipar nélkül maradt az abádszalóki Lenin is, immár több, mint tízezer hektáron. A derzsi problémákat tehát a nagyobbik szomszéd is nyögi, egy olyan vidéken, ahol kéznyújtásnyi távolságra nincs jelentősebb ipari üzem. Derzsen a tanács kezdte szorgalmazni a háziipari tevékenység megteremtését, Tápéról érkeztek kosárfonó asszonyok, hogy az ittenieket betanítsák. Legalább 80 jelentkezőre számítottak, nagynehezen összejöttek 50-en. A létszám félév múltán a felére apadt. Akik maradtak, azok is panaszkodnak, hogy a gyékény- és szalmafonás nagyon megviseli a kezüket. Érdekes, hogy a kapára soha nem panaszkodtak.

Nehéz elkerülni a mindörökre elmúlt idők nosztalgikus színekben való felelevenítését. Emlékeim viszont nem tehetnek erőszakot, s emlegetésüket sem kerülhetem el, ha a mostanra bekövetkezett változásokra utalni akarok. Már-mint az életmód szférájában. A hosszú falusi estéket, még az 50-es években is, a tanyázással lehetett elviselhetővé, mi több, kellemesebbé tenni. Az összejárás nem maradt meg a tágabb rokonság körén belül, de kiterjedt mindazokra, akikkel a szorosabb ismeretség vagy a legénykori komaság alapján egy hullámhosszra lehetett kerülni, akikkel tehát szót lehetett érteni. Kommunációs alkalom volt tehát a tanyázás, többnyire a férfiak vitték a szót, politizáltak, meghánytákvetették a falu és a világ sorsát, az asszonyok eközben szorgalmasan járatták a rokkát, vagy pörgették a kéziguzsaly orsóját, s vagy a maguk külön dolgát beszélték meg, vagy a férfiakra figyeltek. A gyerekek bekapcsolódását nem igényelték, joggal számítottak azonban okoskodásukra. Ha volt még a villongói savanyú vinkóból, az minden teketória nélkül az asztalra került, illetve azt, hogy elfogyott, onnan lehetett megtudni, hogy a gazda nem tett az asztalra semmit, ám szóba nem hozták ilyenkor sem, az ilyesmit minden illemtörvénynél mélyebb eredetű íratlan törvény tiltotta. A tanyázás vacsora utánra szólt, s mivel az étkezés egyazon időben történt mindenütt, nem is igen vétette el senki, kivétel persze előfordult, ilyenkor a gazdasszonynak illet asztalhoz szólítani a vendégeket, másrésről viszont illett ezt elhárítani. Gyakorta minden bejelentés nélkül történt a látogatás — bár ilyenkor számolni lehetett azzal, hogy a felkeresett család máshová ment el tanyázni —, ám ha volt is bejelentés, az csak az előzetes, véletlen találkozás alkalmával történt, utcán, boltban, kocsmában. Ha egy-egy háznál több család futott össze, az égvilágon semmi problémát nem jelentett, jutott hely mindenkinek, ha máshol nem, a kemence padkáján.

Egy-, másfél évtized óta mindez már a múlté. A falusi társasélet széthullásában több tényező munkál együtt, s ha ezeket sorravesszük, még mindig megválaszolatlan a kérdés: Miért nem kíváncsoznak egymással találkozni a derzsi családok? Sokak szerint azért, mert a tsz-ben, a közös munkában úgyszólván együtt vannak. Ez az érvelés az esetek többségében nem helytálló, hiszen a nagygazdaságon belüli szakosodás a szükségesnél is kevesebb alkalmat teremt a találkozásra. Akkor viszont a televíziót kell „bűnbaknak” megtennünk, melynek zavartalan nézését csakugyan megnehezítené a tanyázás. De ez is összetett jelenség, a tévé a hagyományos falusi lakásberendezést teljesen felborítja, a fő helyet követeli meg magának, ennek függvényében a tiszta szoba el is veszíti egykori jelentőségét, szerepe a vendégszoba funkciójára szűkül. Másrészt a kanapét és a karszéket máris felváltották a heverők és a fotelek. A nemrég elkészült parkettát drága szőnyegek borítják. Ha a sáros és poros Derzsen a gazdasszony nem akarja minden idejét beleölni a takarításba, akkor a családtagok számára

is rendszeresítenie kell a külön belépő papucsot. Illetve csak azok számára rendszeresítheti, s ha netán vendég jön, el kell tűrnie, hogy ormótlan lábbelijével mindent bepíszkítson. Nyilván a vendég is észreveszi, ha csak nem a faragatlanságig érzéketlen, hogy mennyire fals a szituáció, ilyenkor kölcsönös az udvariás szabadkozás, de az állandóbb jellegű kapcsolattartás előtt észrevétlenül leereszkedik a sorompó.

A községi vezető befeléfordulást, a szociológiai zsargon privatizálódást emleget — mindkét fogalommal rokon az elmagányosodás nyíltabb meghatározása. A szélesebb dimenziókban értelmezett falusi közösségi életről szintén nem beszélhetünk, ha a tanács kiküld 300 meghívót, jó ha harmincan összejönnek, a gazdakör már több mint negyedszázaddal ezelőtt megszűnt, melynek tagjai az istentiszteletre történő beharangozáskor együttesen vonultak át a templomba, igaz, mostanra a vasárnapot a háztáji a legfőbb munkanappá léptette elő, a közös is csak ekkor tudja kölcsönadni a gépeket; a régi, romos, dűledező kultúrotthonban még teltházasszínien előadások zajlottak, az új futurista beton- és üvegpalota szombaton és vasárnap is kong az ürességtől, nem számítva a tucatnyi magnózó és gépzénére táncoló fiatal, mert az évi egy-két alkalomtól eltekintve bálak sincsenek ma már. A hagyományos paraszti világban a derzsiek élték a kultúrájukat, a maiban csak fogyasztják, tehát elfogadják azt, ami éppen adódik, szórakozásként, kikapcsolódásként, de nem életelemként.

Magányos farkasként nem lehet élni, Derzsen sem, érdemi kultúra híján azonban a társas megnyilvánulás tartalmi szintje óhatatlanul alászáll — a kocsmá és a presszó nivójára, természetesen. Az utóbbi szintén kocsmá, csak valamelyest elegánsabb a berendezése. A falu mélyvilága zajlik e két intézményben, itt-ott még remekbefaragott fejeket látni, de egyre több görcsberánduló arcot, semmibevesző tekinteteket, mindegyik asztalnál a hangos beszéd magasra csavart, alkohol-táplálta lángja lobog, jóformán senki nem figyel a másakra, mindenki mondja a magáét. Itt jut eszembe, igaz, már a második belémdiktált nagyfröccs után, hogy mennyit beszélünk és írunk mostanában az életforma megoldatlanságáról, s joggal és alappal, de egyszer már az élet tartalmát kellene szemügyre vennünk, amúgy istenigazából.

Nos, ami az itteni, a kocsmá- és a presszóbéli tartalmat illeti: az előbbi italforgalma 210—200 ezer, az utóbbié 110—120 ezer forint havonta. Nincs ösz-

szehezonlítható adatom, de az összegeket így is elképesztőnek találom, egy gyors számítás meggyőz arról, hogy az egy főre jutó derzsi átlagfogyasztás — a csecsemők is ideszámítva — havonta 160—170 forint, s ehhez még hozzá kellene számítanom a saját termés és a boltban vásárolt italok fogyasztását, valamint a kultúrotthon büféjének forgalmát. Ha ez tömegméretű alkoholizmus, akkor csak az itteni élet összes kísérőjelenségével együtt nevezhető annak, — nemcsak az árnyaltabb megközelítés, de a purifikátori képmutatástól való irtózás is az óvatos fogalmazásra késztet.

Nyilvánvalóan csak a presszó és a kocsmá falain kívül faggatózhattam afelől, hogy miért isznak a derzsiek. Első megközelítésre csak ilyen válaszokat kapok: mert telik rá, mert másra már nem tudja költeni. De aztán ilyesmit is hallok: egyszerűen csak egymás kedvéért; mert már csak ivás közben váltanak szót egymással az emberek; és akikkel szót lehet váltani, szintén ott találhatók meg; mert nincs hová menni.

Én még hozzátenném: azért, mert itt fesztelenül tudnak viselkedni. A hagyományos paraszttörvény az élet minden helyzetére meghatározott viselkedésformát írt elő. Ezek íratlan közegében nőttek fel az egymást váltó nemzedékek. Az új típusú közösségekben — ha lennének ilyenek — ezek a formák már nem alkalmazhatók. De ha az újfajta közösségek nem funkcionálnak, hogyan teremtsenek normákat? A kör bezárul.

Marad tehát a kocsmázás, s nyomában a sok-sok családi viszály, melyekhez képest a válás viszonylag ritka. A tanácselnök ezzel kapcsolatban megjegyzi: 15—20 évi házasság után, az az asszony, akinek nincs munkaviszonya, s megfelelő munkalehetőséget sem talál a közelben, ézszer is meggondolja a válást, inkább tűr.

Öngyilkosság majd minden évben akad egy vagy kettő, s ennyi volt régen is, s ahhoz képest sem sok ez, hogy Abádszalókon vagy Tiszafüreden szinte kétféleképpen történik egy öngyilkosság, s az áldozatok között meglepően sok a fiatal. A G.-eset megelözően a derzsieket is sokat foglalkoztatta egy 18 éves fiatalember öngyilkossága, aki tettét azért követte el, mert italos állapotban kérte szüleitől a motorkerékpár sluszkulcsát, s azt nem kapta meg. A derzsi kocsmák már bezárt, s az abádi kisvendéglőbe szeretett volna átmenni.

A korosztályombelieket meglehetősen nagy arányban találom meg úgy a kocsmában, mint a presszóban. Hétvége van persze, ilyenkor térnek haza ők is a pesti és a miskolci üzemekből, a vasúttól meg a szolnoki vízügytől. Ezt a generációt szórta szét leginkább az elmúlt másfél-két évtized falusi átalakulásának katalizmája. Szülőfalum lakosságának majdnem az egytizede eljáró és ingázó. A túlnyomó többség szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozik. Újabban divatba jött Tiszafüreden az alu- és a darugyár; ide a naponkénti ingázók járnak el. De vasárnap esténként és hétfő hajnalonként Derzsről induló autóbuszok zsúfolásig megtelnek.

„Hazajáró lelkek” — így emlegeti őket a lelkész. Kérdés, mennyiben találó még ez a meghatározás. Többségük felesége tsz-tag, s így a hetenként itthon töltött egy — szabadszombatokon két — nap túlnyomórészt a háztáji földön telik el, közben egy hétre elegendő tűzrevaló fát is kell vágni, s be kell készíteni. Hétfőn reggel a munkahelyén holtfáradtan áll munkába. Ez az életmód időnek előtte felőrli az embert. A legtöbbje rögvést elköltözne, mihelyt módja lenne rá, abba a helységbe, ahol a munkahelye van. Annak, hogy nagyrészt nincs rá módjuk, az az oka, hogy a derzsi házakért, ha netán el is tudnák adni, csak annyit kapnának, amennyiért Pest környékén jóformán még telket sem lehet venni.

Mivel azonban az eljárók a falu munkaképes lakosságának legtörekvőbb, leginveciózusabb részét képezik, egyre többnek sikerül a Derzstől történő végleges elrugaskodás. Már olyan is van, aki a fővárosban a Nagykörúton belül tudott lakást vásárolni. Az elköltözöttek már csak rokonlátogatóba járnak haza, évente két-három alkalommal, egyre többen saját kocsival, asszonyaik drága bundákban díszlegnek, s ez az itthonmaradottak sóvárgását, elvágódását, kiváltképp a most felnövő fiatalokét, már-már a leküzdhetetlenségig fokozza. Menekülni innét, ahol sok utcában még ma is csak csizmában lehet átkelni a sárfolyón, ahol a vízöblítéses vécék száma félkézen megszámálható, s alig több ennél a használható fürdőszobák száma, ahol a lakóházak kétharmada alapozás nélküli vályogból készült, ahol az új kultúrházat is langyos olajkályhák bűdösítik, ahol helybeli munkahelyként egyedül a tsz jöhet számításba, ahol az öregek szeme elől nem lehet sehol sem elbújni a partnerünkkel, ahol túlságosan is ismernek ahhoz, hogy valamire is becsüljenek... Innen nézvést még egy kisvárosi lakótelep is az álmok netovábbjaként jelenik meg.

De mi marad az egyenleg innesső oldalán? A lélekszám, amely még 1960-ban is megközelítette a 2400-at, immár kétezer alatt van... A főutcán, s annak is épp a központi szakaszán egymásután néptelenednek el a házak, néma, megvakult ablakok bámulnak ki a keskeny kövesútra. Mintegy húszra tehető Derzsen az üres házak száma, s ez bizonyosan növekedni fog, s ezen a tényen az sem változtat sokat, hogy évente megépül egy-két csinos ház a mellékutcák valamelyikében, hogy látni már itt is díszes vaskerítéseket, hogy milliók vannak a takaréokban, de aki házépítéshez netán OTP-hitelt merészel felvenni, azt még ma is körülveszi a helybeli rosszalló csodálkozás. Továbbá: az itthonmaradók (az öregek) többnyire sokféle módon támogatják máshová költözött hozzátartozóikat (a fiatalokat); elsősorban pénzzel, telket vesznek részükre, házat is, de a befektetéshez legalábbis hozzájárulnak, továbbá évente hízztseréssel, pár mázsa krumplival, megiegybél. Közgazdasági nyelvre lefordítva: az itt előállított érték egy része máshol akkumulálódik.

1960-tól 1970-ig 90 főben rögzítette a természetes szaporodást a népszámlálási statisztika, mint a születések és a halálozások pozitív különbözetét. Ez egy adat a sok közül. S egy másik, melyről a tanácselnöknő informál: az utóbbi kilenc év alatt — az időtartam tehát csak részben fedi az imént említett évtizedet — a község cigánylakóinak száma 80-ról 140-re növekedett. E réteg felnőtt tagjainak csak elhanyagolható része áll valahol munkaviszonyban. Zömmel mindmáig a putritelepen laknak, s gyermekeik közül nagyon kevés az, amelyik elvégzi a nyolc általánost.

A tanács a cigányságot megpróbálta rábírní, hogy kedvezményes akcióban építtessen sorházat. Ez nem sikerült. Újabban a falu elnéptelenedő házait kezdik átadni az átlagosnál törekvőbb cigánycsaládoknak, kedvezményes akció keretében. Ez azt jelenti, hogy a becsült vételár 10 százalékát kell befizetniük, a fennmaradó összegre az OTP hosszúlejáratú törlesztést biztosít. Az egyedüli garancia: a vételkor fennálló munkaviszony. Egyelőre csak két ilyen vétel történt, a rendelkezések ugyanis előírják, hogy ilyen akcióban szilárd alappal rendelkező házat lehet értékesíteni.

A falu lakossága ezt az akciót kissé vegyes érzelmekkel fogadta.

Ha akarom, ha nem, ítélek ebben az írásban, s teszem ezt az idevalósi, a „benszülött” jogán.

Igaz, gyötör a kétely, nem igaztalan-é, nem elhamarkodott-é az ítékezésem. Nyugtathatnám magam, hogy végül is a tények fogódzóiba kapaszkodom.

Nem tehetném mégsem, tudván azt, hogy a tényeknek nem abszolút, hanem helyzeti értékük, azaz energiájuk van. Marad tehát egyedül a tisztesség tudata, mi szerint ezeket az energiákat nem fordíthatom szülőfalum ellen.

Sokszor elgondoltam már, mi lett volna, ha azon a nyári hajnalon nem kerekedünk fel anyámmal, maradtam volna itthon én is, mint a többi velem egykorú. Lehetséges, hogy később én is útrakeltem volna, másfelé, más irányba. Vagy nem mozdultam volna továbbra sem, s mostanra lennék könyvtárba járó bölcsekedő paraszt — elődeimhez hasonló —, vagy ha nem is paraszt, de mezőgazdasági munkás, vagy bármiféle. Elvegyülnék, anélkül, hogy a kiválást megkíséreltem volna.

Nem sorolom tovább, váltóm átváltódott, s más a sorsom, más a végzetem. Kívül-belül szemügyre veszem a kultúrpalotát, a magnóval felszerelkezett ifjak már nem ismernek, a rendőr gyanakodva vizslat, de én tudom, hogy a régi, a környékbeli falvakban is kedvelt főúrszenekar ma is megvan, mert tudományukat, s a kürtöt, trombitát az apák továbbadják fiaiknak, hogy a Röpülj Páva-kör éneklje az itt termett népdalokat, hogy a falunak volt már megyei első helyezést elérő sakkozója is, s nem is olyan régen kitűnő focicsapata, amelyik a megyei válogatott kapuját is gólokkal bombázta meg, s itt él és dolgozik konok kitartással, virág- és indamotívumokat vésve a fába Péntek Lajos fafaragó népművész, aki szintén helybeli születésű.

Nemcsak acélos búzát, töméntelen kukoricát, s zamatos Gülbaba-krumplit képes hát teremni ez a föld? Miért mégis a nyugtalanság?

A kultúrpalota bizonyosan megéri a jövő évezredet. S meg a mögötte sárgálló Borbély-féle oszlopos kúria is, annál is inkább, mivel már eddig is megélt vagy 300 esztendő, nagyméretű tégláit oltatlan mészmurvába rakták, melyet csak közvetlenül a falazáskor locsoltak meg vízzel, s ez a malter nem enged, bontáskor inkább a téglák törnek, nálamnál jobban tudják ezt azok a kőművesek, akik több mint húsz évvel ezelőtt tantermeket alakítottak ki a kastélyban.

És megéri a jövőt a tatárjáráskor elpusztított románstílusú templom, vagy ahogy a derzsiek nevezik, a Pusztatemplom maradéka is. Közeliében, a 30-as évek idején ásatásokat végeztek, előkelő, gazdag avar törzs maradványaira bukkantak: bronz- és rézveretes díszítményekre.

De megindul majd az újabb „népvándorlás”, ha a Tisza II. üdülőtelepe kiépül. Igaz, Tiszaderzs marad továbbra is az „egyéb kategóriában”, tehát számottevő fejlesztésre nem számíthat, 1980-ig megépül egy ABC-áruház, s a határban létesítenek majd vadász- és halásztanyát, talán egy kempinget is kialakítanak a holt-Tisza partján. És már 1976-ban hozzálátnak a Tiszafüred és Fegyvernek közötti kövesút megszüléseéhez, s így végórájához közelít az itteni közúti közlekedés évek óta ellehetetlenült állapota.

Eljátszozom a gondolattal, s máris esdeklem a régészek megbocsájtó pilantásáért: talán az sem elképzelhetetlen, hogy az útmunkálatok során az Abádi-rév közelében előkerülne a pogányságban megátalkodott Tonuzóba besenyő herceg csontjai, aki népségével együtt erre a tájra, de a keresztény hitre nem volt hajlandó áttérni, s ezért Szent István királyunk őt is, nejét is élve temettette el. Leszármazottja az a Ders nevű személy, akinek nevét még az árpádházi királyaink korában szülőfalum örökölte.

Meglehet, hogy mindez nem több szép legendánál. Csontok fölött épül az út így is, úgy is, ám a tiszaderzsieknek sem lehet mindegy, hogy milyen jövő felé vezet.

Három lakatos és egy hegesztő ugyanarról, amit az esztergályos fontosnak tartott

Előző számunkban Gulyás Imrének, a jászberényi Aprítógépgyár esztergályosának gondolatait adtuk közre a törzsgárdatagságról, az üzemi demokráciáról s más fontos dolgokról.

Most a Szerszámgépipari Művek karcagi gyáregységének négy szakmunkása, Urbán István lakatos, Cseppentő László hegesztő, Kovács László, az előkészítő lakatosok brigádvezetője és Győrfy József, a szerelő-lakatosok brigádvezetője mondja el véleményét, tapasztalatait ugyanerről.

Urbán István: Én nem egészen értek egyet az aprítógépgyári esztergályossal. Szerintem legalább négy munkahelye legyen az embernek egy életen át, mert több tapasztalattal jobban tudja bírálni az ember a munkát, vagy a vezetőséget, a meglátásai is sokkal másabbak lesznek. Ellenben a fizetését valóban úgy kapja meg, ahogy az a munkájához illik, ahhoz szabják hozzá. Mert van olyan, hogy elmegy az egyik vállalathoz, ott kap egy forintot, aztán egy másikhoz, ott is kap, aztán visszajön ugyanoda, és akkor nyugodtan verheti a mellét, hogy én egy év alatt 2—3 forintot is össze tudtam szedni. Ezt nem kellene megengedni, de azt, hogy változtasson, igen.

Kovács László: Van az igazgató elvtársnak egy jó határozata, hogy aki elmegy és később visszajön, magasabb órabért nem kaphat, csak amivel elment.

Győrfy József: Úgy érzem, hogy nálunk a törzsgárdatagok csak meg vannak becsülve. Hát lehetne jobban is, de a nyereségelosztás is kategorizálva van. Én inkább ott látnék hibát, hogy a fizetésemelésnél, az órabérnél is jobban kimutatkozna az, hogy ez az ember a vállalathoz hű, nem tekereg, mert sajnos manapság azt lehet látni, hogy sok fiatal hat-nyolc munkahelyet is változtat, és úgy tornázza fel a pénzt, nem becsületes munkával.

Kovács László: Én csak egy részben értek Győrfy Józseffel egyet. Igaz, hogy a nyereségnél meg vannak különböztetve a törzsgárdatagok. Általában úgy szokott lenni, hogy 5 év után 500 forint, tíz év után 800 forint, és tíz éven felül pedig 1000 forintot kap. Ez, lehet mondani a húsgépén, a nyereségből van tulajdonképpen kicsípve. De ezen kívül itt a gyárban túl sok megbecsülést... hát, hogy is mondjam... mint az Aprítógépgyárban: nem nagyon kap az ember. Jó lenne, ha egyáltalán a véleményét jobban meghallgatnák az embernek. Én is már 11 éve itt vagyok. Még Gépjávitó Állomás voltunk, mikor idekerültem. Nálunk, lakatosoknál, hát bizony nagyon sok probléma van.

Cseppentő László: Én is 11 éve vagyok ennél a vállalatnál. Az órabérem 13,40. Felvesznek egy segéd munkást 12 forintért. Nem mondom azt, hogy az a segéd munkás nem érdemli meg. De akkor hol a különbség? A jövedelemmel én mindenféle tekintetben meg vagyok elégedve, túlórázunk is, a pénzem megvan. Úgy néz ki, mégis jobban jár az az ember, aki gyakrabban változtat. Hogy 10 évre megkapom azt a 800, vagy 15 évre azt az 1000 forintot, hát ne haragudjon a világ, ha elmegy egy dolgozó, és az új helyén kap rá még egy forintot, de azt egy éven keresztül, hát ki jár jobban?

Urbán István: Hogy mi lesz, ha valakinek van egy javaslata? Most legutóbb vetettük fel, hogy az egyengetőpadot le kell gyalulni. Ezt valóban elfogadták, van azért olyan is, ami, ami ellappang. Jó volna, ha egy gépet megrendelnek, ahhoz egy köszörűt, eleven köszörűkövet is rendelnének, olyan méretűt, ami ahhoz a géphez kell. Mert, ha mi alulról mondjuk, a GYEGÓ hozat, de átfutási ideje is van annak. Hat hónap! Az ostor meg mindig lenn csattan. Van olyan, hogy felvetünk dolgokat a termelési tanácskozáson, aztán van is rá válasz, meg nincs is. Kovács László erre jobban tud példát mondani. Például az ajtó...

Kovács László: Ezt most, hogy is mondjam, nem szívesen fessegetném. Nehéz dolog... nehéz... mert itt nem egy, millió van ilyen. Millió... Amit elmond az ember, választ is kap rá, de közel se olyat, ami kielégítő. Egy konkrét példát hiába mond el az ember, mert rengeteg van.

Urbán István: Az Aprítógépgyárban ugye, egy gépen egy munkás dolgozik. Szerintem, ahogy azt felvetettük, az öregebbek azért jönnek ki nehezebben a fiatalabbakkal. Nálunk ez más. Brigádmunka van. A csoportvezetőnek persze tudni kell, ki mihez áll jobban hozzá, de feszültség emiatt nincs.

Győrfy József: Egy brigádtag egyénileg itt nem él meg, ha nem kap segítséget. Csak együttesen tudunk elérni valamit. A szerszámellátással nemcsak az „aprítóban”, itt is van probléma. Köszörűkő nincs megfelelő, s ami a legbosszantóbb, a légköszörűket nem tudjuk üzemeltetni, mert bizony már lassan két éve, hogy ígérik a Ganz-Mávgától a kompresszort, sajnos még most sem érkezett meg. És akkor a salakozógépeket is tudnánk üzemeltetni, sokkal többet le tudnánk tenni az asztalra. A kompresszorház kész van, az már azt hiszem, tavaly augusztusban elkészült, ott áll üresen. Hegesztőgépekkel van nálunk még probléma, sajnos lehetősége nem volt a vállalatnak, hogy ezt tudjon venni. Bár most elküldtek felújításra három gépet, az vissza is jött, de még mindig kevés, mert rengeteg itt a hegesztő munka.

Kovács László: Nálunk bizony elég nehézkes a szerszámellátás. Csakhogy egy nagyon durva példát mondjak, egyszerűen hetek óta nincs fakalapács a raktárban. Aki egy kicsit jártasabb a lakatos-szakmában, az már tudja, hogy mit jelent ez. Aztán a másik, amit már Győrfy elvtárs is említett, a köszörűkő, az nálunk is nagy probléma. Van az a gránit, azzal lehet haladni, de állítólag költséges. Egy darab 110 forint körül tart. Bizony, amikor csináljuk, négy-öt géppel, elmegy 8—10 darab naponta. Hogy a költségeket leszorítsák, hozatnak ilyen SCH, meg ehhez hasonló köveket. Széles is, néha nehezen férünk hozzá, aztán bizony még egyszer annyid időbe telik egy-egy anyagnak a lemunkálása, mint a gránittal. Kértük a szerszám-összeállítótól, de azt mondta, tömve a raktár emilyennel, amíg el nem fogy, nem lesz más. Ezzel mi nem vagyunk kisegítve.

Aztán, évek óta könyörgünk derékszögért, kétméteres léniáért, ilyenekért, de azt mondják nem lehet kapni, és ezzel el van tussolva.

Györfy József: A munkások és a vezetők kapcsolata? Hát, ez olyan dolog, hogy kisebb hiányosságok azért még itt is kerülnek, de azért úgy érzem, lassan ki fog alakulni. Én nem mondom, hogy nincs üzemi demokrácia. Van, de hát azért ennek még fejlődni kell. Az üzemi tanácsülések is... nem elég aktívak. Azért ott kellene elmondani, hogy mi fáj, ott mindenkinek jogában áll elmondani. Most, mióta Molnár elvtárs, az igazgató, ide került, most igyekeznek jobban az üzemi demokráciát helyretenni. Valahogy benne volt az emberekben, hogy ne szólj szám, nem fáj fejem, és inkább nem mondta. A legutóbbi termelésin nem voltam itt, hogy mennyi kérdés, mennyi hozzászólás volt, nem tudom, de az előttin bizony csak egy-két ember vetette fel a problémáit, a többi meghallgatott, a folyosón meg aztán megy a pletyka.

Urbán István: Az esztergályos kolléga Hofit emlegette. Hát én igazat adok neki. Még a legfelsőbb vezetés, meg leglent még csak összhangban vannak, de középen...

Kovács László: Lehet, hogy jó lenne itt az üzemi demokrácia, ha mások is, mint Molnár elvtárs is, esetenként lejönnének az üzembe. Ő lejött, leültünk a műszaki irodában és mindenki elmondhatta mint munkatárs mutatártnak, szóval nem mint főnök-beosztott, azt, amit akart, magyarul. De van itt egy másik hátulütő: kooperációban dolgozunk. Ez talán mindennel összefügg. Tudvalevő, hogy a SZIM 9 vagy 10 gyáregységből tevődik össze. Ezeknek, azt lehet mondani, mi mindegyiknek dolgozunk. Például Esztergom küld gyorsan egy telexet, hogy neki ez sürgősen kell, mert ez kimaradt a rendelésből, satöbbi, satöbbi. Ezt megkapja a fődizpécsér, szalad le a művezetőhöz, hogy ezt azonnal csináltasd meg, mert ennek menni kell, nincs mese. Akkor a művezető is szaladgál össze-vissza, szóval ezzel már felborul egy munkafolyamat. Már itt nincs ideje magyarázkodni az üzemvezetőnek, hogy miért van ez a hirtelen munka. De ez nap mint nap megismétlődik ám nálunk, nem csak egy hónapban egyszer. Most lehet, hogy ezt nem kellene elmondanom, de mindegy, elmondom. Mi annyira túlóráztunk, hogy szabad szombat, vasárnap reggel 6-tól, este 8-ig, hogy bizonyos munkák elmenjenek Esztergomba. Aztán voltam ott, egy bizonyos munkán, több mint egy hétig, láttam, hogy azok az alkatrészek, amiket mi elküldtünk, szana-széjjel hevertek, de nekünk itt túlórázni kellett, meg ütni a vasat, holott nem használták fel, lehet, hogy még három hónap múlva sem. Én nem akarom mondani, hogy ez általános, de akkor az egy alkalommal ezt tapasztaltam.

Györfy József: Kovács elvtársnak sajnos igaza van. Korábban egyes gyárak azzal takaródtak: persze Karcag nem készítette el hozzá ezt és ezt az alkatrészt, holott ők voltak lemaradva. Mindig minket csépeltek. De ez lassan most már szűnőben van, mert rájöttek az igazgató elvtársék is, hogy nem minden az az igaz, amit a többi gyár mond. De azért még januárban is túlóráztunk, mert kérték, hogy az a bizonyos dolog annyira sürgős. Megcsináltuk, 10 nappal hamarabb készen lett, mint ahogy kérték, aztán itt volt 20 napig. De reméljük, hogy ez most már meg fog szűnni.

Kovács László: Hogy mennyi az improduktív dolgozó? Mi számolgattuk,

igaz, a TMK-t — ők is fizikai munkát végeznek, de nem termelők — kihagytuk. Akik konkrét termelők, azok körülbelül úgy 180-tól 200-ig vannak. A gyárnak a létszáma meg közel 500 fő. Azt hiszem, hogy ehhez nem sokat kell hozzáfűzni. A munkásoknál meg létszám-hiány van, erősen. A forgácsolóknál, úgy tudom, egész nagy létszám-hiány van, de van máshol is. Számokat nem akarok sorolni, de egész évben körülbelül harminc fizikai dolgozó hiányzott.

Cseppentő László: Úgy igaz itt is, mint az Aprítógépgyárban. Ha már valaki megszedte magát iskolával, estin elvégzett valamit, akkor már igyekszik köpenyt szerezni. Példákat is tudnék hozni rá. Van, aki nagyon jó szakmunkás volt, most is nagyon sokat tudna még tenni a munkaterületén. Most egyszerűen meős, mert leérettségizett. Azt még valahogy megértem, aki többet kap. De volt nálunk egy esztergályos, megkereste a háromezret, bőven, uramisten, ne haragudjon a világ, 2000 vagy akár 2500 forintért, csakhogy köpeny legyen rajta? Egy derék, erős, egészséges ember és ilyen szakmával? De mondok mást. Jön ki a munka: egy perc. Fogadni merek, hogy ezt az egyperces munkát legalább négy ember számolta ki. Annyira sok az adminisztráció, hogy ha ezen nem lesz változtatás rövidesen — ami gondolom lesz, mert most már az újság meg a tv is foglalkozik vele — szóval, ha nem lesz változtatás, én nem tudom mi lesz, mert a számítógép nem fogja helyettünk elvégezni a munkát.

Gyórfy József: Valóban, a bürokrácia elég nagy nálunk. Sok felesleges papírmunkát el lehetne kerülni. A másik, hogy sok az adminisztratív dolgozó? Hát valóban sok. De azért a gyárnak is fejlődni kell. Sok új mérnök jött hozzánk, ezekre szerintem szükség van. Át akarunk térni a fékgyártásra, 1980-ra 100 millió forintot kell termelni csak fékből. Hát ezt ugye nem lehet szellemi munkát végzők nélkül.

Urbán István: Nekem az a meglátásom, hogy sokkal lazább a tempó fent, mint lent. Náluk nincs normaidő meghatározva, mint nálunk, és bizony nyugodtan kifestheti a körmét az az adminisztrátor. Ezt már a saját szememmel is láttam. No a másik az, hogy kávé kell főzni, én annak a híve vagyok, de ne járkáljanak el a büfébe, mert az megint időhúzás.

Gyórfy József: Hát időpocséklás nálunk is előfordul. Persze a cél az lenne, hogy a termelő brigádok teljes egészében ki legyenek szolgálva, hogy ne a szakembereknek kelljen anyagért menni, meg ide-oda. De a diszpécsergárdánk — sajnos — nincsen olyan szakképzettségi szinten. Jönnek fiatalok, felveszik — s talán valóban sokan is vannak. De azért kell olyan sok diszpécser, mert aki nagyon aktívan mozog, olyan talán kettő van.

Cseppentő László: Egy órahossza kiesés mindenféle tekintetben megvan. Ha csak mást nem vesznek: nekünk hegesztőknek műszakkezdéskor át kell menni a másik műhelybe a gépért, de azt két ember hozza át. Olyan is van, hogy ott azt mondják, gyerekek nekem még egy kicsit kéne, próbáljatok meg addig mást csinálni. Jól van, emberek vagyunk, segítünk egyik a másiknak, de hát az idő meg csak megy.

Gyórfy József: Amit Cseppentő elmond, az sajnos így van. Viszont komázásra-beszélgetésre nincs idő, a norma szoros, hajtani kell, nincs megállás. Nagyon hozzá kell tenni a testet. Olyan a norma, hogy hát... szigorú.

Urbán István: Egyikszor alig kell elmenni ezért-azért, másikszer meg annyiszor, hogy szinte az ember nem is tudja végezni a munkáját. Teszem fel, ha az anyag keményebb, már a fúró jobban beletörik, van mikor el kell menni tízeseivel cserélni ötször is. Nem lehet ezt így időben felmérni, hogy mennyi, de ha ezek kiesnek is, akkor ezt ugyancsak abból a normából kell kihozni.

Kovács László: Minimálisan legalább négy-öt hegesztőgép kellene, s akkor meg is szűnne az, amiről Cseppentő elvtárs beszélt. Nem kellene húzgálni össze-vissza. A másik probléma meg ott van, hogy indítanak nálunk egy-két, esetleg három, négy darabos munkákat. Van, mikor egy nap egy embernek legalább huszonöt-harminc fajta lyukat kell fúrni. Akkor annyiféle fúrót kell felvételezni a raktárból. Kihozza, kifúrja, aztán megint előszedi a rajzot. Hopp, ehhez már másik fajta kell. Akkor az előzőt visszaviszi, vételez másikat, szóval így. Szerintem amelyik brigád ki lett jelölve apró alkatrészek gyártására, annak kellene csinálni, nem három-négy brigádnak is. Szerintem szervezés kérdése az egész.

Győrfy József: Adott esetben elrendelik azt a túlórárt, de azt nem nézik, hogy vajon a gép nekik biztosítva van-e. Megtörtént, hogy a másik brigádnak is nagyon sürgős munkája volt, jött az illető brigádvezető a gépért. Apám, én nem adom, mert nekünk is kell. De neki kell, mert ő műszakban van. Engem meg berendeltek. S mi volt a vége? Ő fogta a hegesztőpisztoly végét, én meg a kábelt és húztuk. Vagy harminc kilóval nehezebb volt mint én, leszakítottuk. Ha mérgiben pofon vág, hát az is az enyém lett volna, ugye. És aki meg elrendelte, az lehet, hogy csak egyet mosolyintott magában, hogy ezek veszekednek, egymást marják. Az embernek a személyes kapcsolata romlott meg a kollégájával, hogy a cél érdekében dolgozni akart.

Urbán István: Azért már adtak egyből fegyelmet, mert a paciens nem vállalta a túlórárt, de azért, hogy elrendelik és nincs gép, azért még nemigen kapott senki, mert akkor nem csinálnának ilyet.

Győrfy József: Beszél az Aprítógépgyár esztergályosa a munkásműveltség-ről is. Nekem nem nagyon egyezik a véleményem vele. A mai korszakban mindenkinek szüksége van nagyobb tudásra. Bonyolult gépek, berendezések... lassan nem elég a nyolc osztály ahhoz.

Urbán István: A továbbképzés szakmai vonalon most nem nagyon megy. Igényeltük volna — én is — a hegesztő tanfolyamot. Voltam bent, megérdeklődtem, azt mondták: egyelőre csak akinek nincs szakmája, azokat engedik. Hát nem tudom, én miért nem mehetek?

Győrfy József: Most a Munkaügyi Minisztérium adott ki egy felmérést, ilyen körlevélszerűséget. Ezt ki kellett tölteni minden dolgozónak. Én azt hiszem most tükörképet kaptak, hogy mégis mire szomjasak az emberek, mi az óhaj.

Kovács László: Általában a művelődésre Karcagon nem sok jót tudok mondani. Habár van itt a Déryné művelődési ház, ott vannak klubok. Hogy mennyire látogatottak, azt nem tudom megmondani, mert én még sajnos nem voltam egyszer sem. A brigádvezetőknek is szoktak programokat küldeni, hogy ekkor ilyen program, olyan program, szóval ez megvan. Vállalaton belül ilyesmi nincs semmi.

Cseppentő László: Jó lenne, ha Karcagon is gyakrabban lenne színházi előadás, nemcsak negyedévenként vagy félévenként. Én amikor csak észrevettem, elmentem. Szeretem.

Gyórfy József: A művelődési házat most alakítják át, kell is, mert rendes öltözők stb. nem voltak. Egy komolyabb színtársulat már el se jött Karcagra. Még nincs kész, de ha meg lesz, remélem az valamit lendít.

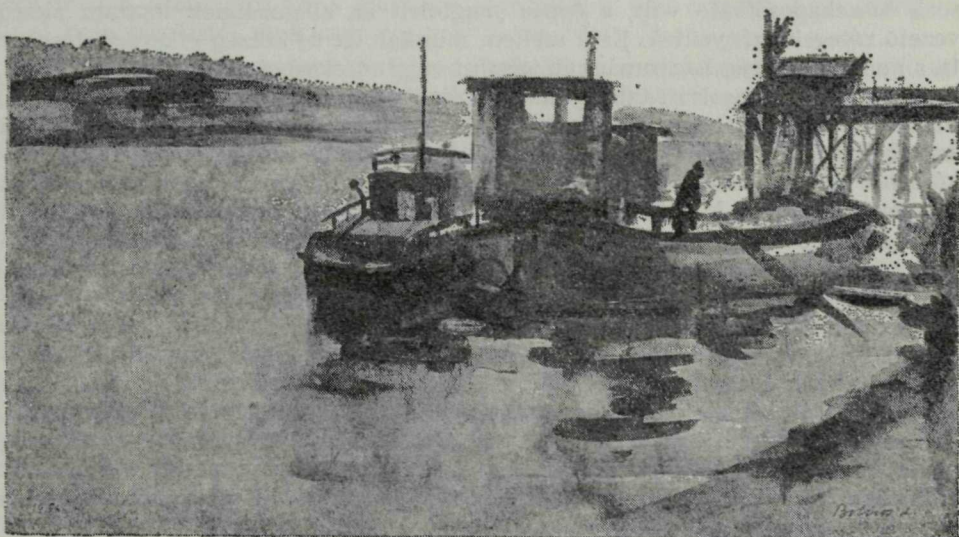
Cseppentő László: Őszintén megvallom, ha mi hattól-hatig dolgozunk — s ez nem ritka — még a tévét se nyitom ki, a szemem annyira kivan. Hegeszteni egész nap, elég. Persze, ha nincs túlóra, akkor megy a tévé. De az újságot... őszintén megvallva, megnézem elől, megfordítom, sport, meg talán még a híreket. Azt, hogy a belső oldalon mi van, azt már nem...

Kovács László: Ha csak az elmúlt évet vesszük alapul, bizony olyan megfeszített munka volt, hogy... csak egy számot mondjak: volt úgy, hogy nyolc hétig egyfolytában túlóráztunk, vagyis tizenkétóráztunk két hónapon át. Szépek a gyár eredményei, de ezekben ez is benne van. Szóval nem sok idő jutott másra.

Urbán István: Akinek egy kis kertje is van, annak ott is mindig akad tennivalója, és van család is... Szóval valóban úgy vagyunk mi is vele, mint a tévében mondta az öreg bácsi, kell az a könyv: majd ha nyugdíjas leszek, majd akkor elolvasgatom. Megveszi az ember — nekünk is jár sorozat — de olvasni nem olvassa.

Gyórfy József: Sajnos, nem nagyon jut rá idő. Nálunk is két gyerek van, a feleségemmel váltott műszakban járunk dolgozni, az ember ha hazamegy, van mit tenni bőven. Gépkocsivezetésből vizsgáztam, járok a marxistára, ezeket olvastam, meg a sajtót, ennél többre nem jut idő.

Lejegyezte: Trömböczky Péter

Rákóczi és a rákóczifalviak

Magyarországon ma egyetlen település sem mondhatja el magáról Rákóczifalván és a nemrég belőle sarjadzott Rákócziújfalun kívül, hogy a fejedelem nevét viseli. Talán e sajátosságba, ebbe a kézzel fogható, néven nevezett emlékebe kell kapaszkodnunk. Mit jelent ez a név a község lakói számára? Naponta kimondják, használják, (sőt maguk közötti beszédben nem a teljes, hivatalos nevet ejtik, hanem a falut csak „Rákóczi”-nak nevezik). Gondolnak-e néha, néha a névadóra? Tudnak-e róla bővebbet, többet, mint más településeken? Hiszen a név napi valóság. Vagy csak annyi számukra, mint Tiszainokának Inoka, amelynek értelmét, jelentését senki nem érti?

A válasz nem egyszerű, s a vizsgálódás menete talán még bonyolultabb, hisz Rákóczifalva megyénk egyik legfiatalabb települése. Az 1870-es években kezdik toborozni a lakosságot az elpusztult Varsány község után Varsány-pusztának nevezett területre. A lakosság, amely az első évtizedben megszállta a pusztát, 36 különböző helyről — javarészt a környékről — toborzódott, s azóta is rengeteg a kívülről betelepült vagy házasság útján odakerült család (Tószeg, Szolnok, Zagyvarékas, Törökszentmiklós, Martfű, Tiszaföldvár, Mezőtúr és e községek kiterjedt tanyavilága). Az 1881-ben megalakult község 1882-ben vette fel a Rákóczifalva nevet. E névhez pedig azért juthatott, mert Varsány korábban Rákóczi-birtok volt, s ekkor még állott is a fejedelem egykori kastélya.

A névválasztás természetesen nem a sokhelyről ideszármazott és itt többnyire cseléddé lett lakosság akaratából történt, hanem a község vezetői engedelmeskedtek a korszellem parancsának. A hosszú időn át alig emlegetett fejedelem kultusza ugyanis éppen az 1870—1890-es években virágzott fel. Oroszlánrésze volt a kultusz felélesztésében Thaly Kálmán romantikus töltésű történeti munkáinak, hatalmas szervezőképességének, s nem utolsósorban a tőle felfedezett kuruc költészetnek. Egymaga azonban még nem indíthatott volna országos mozgalmat. Törekvése a korigényekkel is találkozott: a száműzetésben élő Kossuth és a hasonló sorsú Rákóczi alakja, a hozzájuk fűzhető eszmék egész sora összekapcsolható volt, s éppen megfelelt az ellenzékinek látszani akaró vezető rétegek igényeinek. Ez a szellem munkált az új község elkeresztelésekor is, s nem a lakosság hagyományai, igényei vagy törekvései döntöttek. Valószínű, hogy maguk a lakosok itt találkoztak először ilyen határozottan Rákóczi névvel, itt tudhatták meg, hogy ki is volt az, aki nevet adott nekik, s akinek egykori kastélyába iskolába jártak az első nebulók. A Rákóczi-hagyományokat, a Rákóczi-ról való tudásuk kezdeteit végülis csak 1882-től, a névadástól datálhatjuk. Há van valamilyen kialakult hagyomány, emlék, csak innen veheti eredetét.

Az első próbálkozásaink — bár nem reméltünk többet — lényegében hajtörést szenvedtek. Néprajzi módszerekkel, házról házra járva és egyes emberekkel beszélgetve, úgyszólván semmiféle eredményre nem juthattunk. A községnek nincs kollektív hagyománya, amely határozott formában, műfajilag is elkülöníthető módon megnyilatkozhatna. Az egykor iskolának használt Rákóczi-kastélyra csak a már elhunytak elbeszélései alapján emlékeznek, s azt tudják mindössze róla, hogy ennek anyagából építették az iskolát és a tanácsházát. Ám semmiféle eseményt, történetet nem fűznek hozzá, mint ahogyan a község nevérol is csak azt jegyzik meg: „azért kapta nevét, mert itt állott Rákóczinak a kastélya”. A fejedelemről magáról pedig: „fejedelem volt” és a „németek ellen harcolt”.

Más módszerhez kellett tehát folyamodnunk. Olyanhoz, *amely nem néphagyománynak, hanem szerzett ismeretnek fogja fel a közösségi tudást, s ezt nem bontja le egyénekre, hanem kollektíve értékeli.*

Hogyan is kerülnek az aféle (bárhol szerzett) ismeretek felszínre a mindennapi gyakorlatban? Úgy, hogy egy összeszokott társaság (munkacsoport, baráti kör, családi kör, asztaltársaság) elkezd beszélgetni, s valamilyen esemény, emlék, személy indíttatására szó-szót követően mindenki elmondja véleményét, ismereteit a felvetődő témáról. Gyakran az így felvetett kérdésektől egészen messze kerülnek, máskor csak ekörül forognak vagy visszatérnek hozzá időnként. A beszélgetés közben aztán számos dolog tisztázódik, a homályos részletek megvilágítást vagy legalábbis saját arculatú magyarázatot nyernek. Felkelvén pedig kinek-kinek gyarapodtak az ismeretei a dologgal kapcsolatban. A fontos csak az, hogy az így létrejött társaság tagjai egyenjogúnak érezzék magukat egymással, mindenki tudásának és természetének megfelelő mértékben bekapcsolódhassék a beszélgetésbe, szabadon elmondhassa véleményét, s ne érezze, hogy korlátozzák a többiek. Magyarán egy összeszokott, egymást ismerő kis közösségnek kell lennie, amelyet számos szál kapcsol össze a szőnyegen lévő témán túl is.

Mi is ilyen beszélgetéseket kívántunk szervezni, illetve ilyen közösségeket kértünk meg arra, hogy szánjanak időt ránk is, s elevenítené fel mit is tudnak Rákóczi-ról. A beszélgetések sikerültek is, s családi közösség, tsz brigád, baráti közösség a „Családosok Klubja” és a pávakör egyaránt a rendelkezésünkre állott. A beszélgetések eredménye lényegében minden közösségben azonos volt. A legösszetettebb csoport mégis a pávakör volt, hiszen itt a legkülönbözőbb foglalkozású emberek a dohánykertésztől a mai iskolai tanulón át a honvédségi nyugdíjasig és a motorszerelőig mindenki képviselve volt; ugyanakkor korban 10 évestől 75 évesig mindenki bekapcsolódott a beszélgetésbe. Egyben egyeztek meg: 8 általánosnál magasabb iskolázottsággal senki nem rendelkezett, tehát e tekintetben a falu jellemző rétegeként tarthatjuk számon őket.

A magnetofonról lejegyzett kötetlen beszélgetés nem volt annyira irányított, mint ahogyan itt summázzuk. Gyakran messze kerültünk a témától, s mi tereltük óvatosan vissza medrébe a beszélgetést néha-néha. Végülis egészen hétköznapi módon beszélgettünk, s maguk a szereplők is úgy érezték, hogy minden külső befolyásolástól mentesen vesznek benne részt. Íme:

„Kellemes környezetben, az ifjúság által régi paraszti használati eszközökkel (halász háló, mángorló sulyok, kerámiák) díszített klubhelyiségben próbál a helyi pávakör, s készül arra, hogy a község névadójának 300. születésnapját műsorral ünnepelje meg. A szakvezetés nélkül működő kör énekelni szerető tagjait maga az éneklés utáni vágy hozza hetenként ide. Most az ünnepi műsort próbálják, amely hét jól összeválogatott népdalból, summásdalból áll. A kiválasztott darabok megjelölésük szerint mind: „Rákóczi-dalok”, azaz eredeti rákóczi-falvi specialitásnak tekintik ezeket. Meghallgatjuk őket és sejtésünk nem csalt. Bizony ezek országszerte, de legalábbis Alföldszerte igen jól ismert és közkedvelt dalok. Mindössze annyira helyiek, „rákócziak”, amennyiben lehetnének bárhová valók: hisz a helybeliséget csupán a szöveg állandóan mozgó, nevekké bármikor behelyettesítő részei jelentik. A kitöltetlen vagy kitölthető rubrikába bármilyen falu, major vagy birtokos neve beírható. „Rákóczi két úton kell bemenni”, „Befogom a lovam, befogom a lovam zöldre festett kis kocsimba, elviszem a búzám, elviszem a búzám a rákóczi gőzmalomba” sorkezdetű dalok minden szándékuk ellenére is általánosan ismert, helyhez nem köthető, de az énekesek hovatarozása szerint mindig helyhez kötött szövegű dalok. Minden énekesben ott él, hogy

a helyben, szüleitől tanult, az egész közösség által énekelt dalokat helyivé, falubelivé tegye, s úgy mutassa be, hogy azok speciálisan „jászságinak”, „kunságinak”, „szolnokinak”, „rákóczinak”, „tőszeginek” tűnjenek. A helyi közösségek — helyesen — magukénak érzik egy szélesebb közösség dalait; annyira magukénak, hogy konkrétizálni is próbálják. Ez már a közösségi összetartás, a helyi közösség szellemének kiformalódását jelenti, s mutatja, hogy az elmúlt száz esztendő kezdi közösséggé formálni a sokhelyről beszármazott lakosságot, kezd magának hagyományt teremteni, s megvan az együvé tartozás tudata.

Dalcsokruk, amellyel ünnepelni szeretnének, azonban ennél többet nem fejez ki. Csak azt mutatja, amit nyelvük is, hogy a nagy különbségek kezdenek némileg összezsíszolódni, de még fellelhetők egyes családok nyelvében a származási hely ízei. A reformátusok egységebb nyelve sem bizonyos, hogy itteni összezsíszolódás eredménye, sokkal inkább az az oka, hogy szinte valamennyien a Tiszántúl közséjeiből telepedtek be, amely önmagában is egységebb nyelvi-
leg, mint a legkülönbözőbb helyről, még a felvidéki részekről is ideszármazott katolikus lakosságé. Az egységes közösséggé válás folyamata megindult, tendenciaszerűen jelen van, s ez lehetőséget adhat arra is, hogy bizonyos emlékek lassan formálódhassanak, alakot ölthessenek. Talán van közöttük Rákóczival kapcsolatos is.

Vége az éneknek, s az ének szó alatti gondolat fonalát egy időre el kell kötni, s más úton próbálkozunk:

— Mit tanítottak régen Rákócziról az iskolában, ha már szüleiktől nem hallottak róla?

— Erről csak annyit tudok mondani — kezdi az egyik férfi —, hogy ez attól függött, hogy hová valósi volt a tanító vagy tanítónéni. Mert pl. volt nekem egy Szieszter Mária nevezetű igazgatónőm, az arról az északi részekről menekült ide valahonnan, a 18-as háború után, arról a Felvidékről. Az pl. mindig erről a vidékről való vagy ezzel kapcsolatos nótákat énekeltetett velünk. Többek között Rákócziról szólókat is, mint amilyen a „Rákóczinak dicső hona, nem gyön vissza többé soha...” kezdetűt. Akkor ugye az meg, aki Erdélyből jött, megint más fajta nótákat taníttatott velünk. De mondom ez a Szieszter Mária, ez az öreg tanítónéni több ilyen Rákócziról szóló dalt is megtaníttatott velünk és mindig magyarázott is róla.

— És miket mondott?

— ... hát ha én azt tudnám? Az már régen volt. Elfelejtettem. Csak ez még mindig fenn van, hogy „Rákóczinak dicső hona, nem gyön vissza többé soha...”. Ezeket mindig délutáni tanításkor, mert akkor nem úgy volt mint most, akkor délelőtt, délután jártunk iskolába. Délután mindig torna meg ének vót és két óra volt a műszak...

— Iskolai ünnepségeken szavaltak-e Rákóczival kapcsolatos verseket?

— Nem. Március 15-én, akkor felvonultunk mindig, ide a piactérre, oszt innen szavaltak a gyerekek. Meg az aradi vértanúkról emlékeztek meg, de azt csak az iskolán belül. Olyankor nem voltunk kinn a piactéren, csak az iskolában volt ünnepség...

Idős néni szakítja félbe a beszélgetést, s félíg kérdeve, félíg kijelentve megjegyzi, hogy „Rákóczi Ferenc ugye Erdélynek volt a...” Még végig sem tudja mondani bizonytalanra hangolt mondatát, amikor egyszerre többen is felhördülnek: „A fenét! A Felvidéknek. A Felvidék fejedelme volt”. (Íme Szieszter Mária hatása!) Majd egy másik idős ember megnyugodva, mintegy összegezve

magának az eddig hallottakat halkan mormogja: „...fejedelem, a kuruc szabadságharc idején”. S már meg is van a beszélgetés tovább gombolyító szála:

— A kurucokról és ellenségeikről tanultak-e abban az időben?

— Nem tanítottak — melegszik bele a beszélgetésbe mindinkább a Néphadsereg nyugdíjasa. — Csak édesanyám emlegette. Volt itt egy Hám László nevezetű tanító, aki ugyanakkor igazgató is, meg kántor is volt. Annak idejében az iskolában édesapámékat a többi gyerekekkel együtt két csapatra osztotta a szünetben: az egyik volt a kuruc, a másik meg a labanc. Olyan harcászati gyakorlat volt ez. Aztán mikor már jól elverték egymást a gyerekek, akkor már azt mondták: „Nem vagyunk mán mink semmik se.” Úgyhogy édesanyám (mert édesapámtól nem hallhattam, mert ugye meghalt a világháborúba és én csak azután születtem, hogy elvitték a háborúba), csak édesanyámtól hallottam ezeket. Meg azt, hogy ez a Hám László annyira kimagasló volt a honvédségnél, hogy rákóczi-gyerek alig volt, amelyik bevonult katonának és csillag nélkül jött volna haza. A honvédség kitüntette őket, mert hát annyira katonásdit játszottak velük.

Hogy ne térjünk el a tárgytól, közbeszóltunk, vissza akartuk kanyarítani a beszélgetést eredeti témánkhoz, de a katonánál, aki eddig beszélt, vakvágányra futott próbálkozásunk. Arra a kérdésre, hogy Károlyi Sándorról, aki a község földjeinek egy részét birtokolta, hallottak-e, szinte azonnal érkezett a határozott válasz: „Nem, soha”. A kérdés mégsem volt céltalan. A pávakör előnéke, aki eddig keveset szólt, most megmozdult, s bizonytalanul is szólalt:

— Valami rémlik róla, hogy az én apám emlegette... de... például én később jártam iskolába, úgy a 30-as évek utóján, 36-ban kezdtem az iskolát. Mi voltunk ugye az első nyolcadikosok annak idején. Mikor megjött, hogy nyolc osztályt lehet végezni, mi voltunk benne az első szórásba. Hát mivelünk már jobban taníttatták a Rákóczi szabadságharcot. Meg Vak Bottyánt, meg Csínom Palkót, meg minek hívják na? aki el is ment érte? Esze Tamást. Akkor voltak filmek róla, már az én időmben. Ott volt a „Rákóczi hadnagya”, az is ugye tiszta kuruc film.

A film szóra a pávakör gyerek tagjai — negyediktől hetedikes korig — mozgolódni kezdenek. Feszengésüket látva a következő kérdést egyenesen hozzájuk intézzük:

— És ti gyerekek mit tanultatok az iskolában Rákócziról?

A készülődés, feszengés ellenére bizony nem bőséges a válasz, nagyon is feleletíze van, s nem is ötös feleleté:

— Tanulunk. Tudom, hogy ezerhatszáz valamennyiben, hetvenhatban született, meg hadvezér volt. A labancok ellen harcolt. Ma úgy hívják őket, hogy németek.

A beszélgetést kezdő katona említette először a labanc elnevezést és úgy érzi, hogy mikor ismét felhangzik, őt illeti a szó:

— Mivelünk az iskolában sohase tanították azt, hogy ez a község II. Rákóczi Ferenc pusztája volt és hogy a Rákóczi birtokon van ez a község. Csak azt, hogy Rodostóban száműzték, ott halt meg, asztán jól van...

— Esze Tamásról, Vak Bottyánról, Bercsényiről sem tanítottak semmit?

— Nem emlegették. Vak Bottyán még rémlik, de Esze Tamásról nem hallottunk.

— Mondom, ezeket már mivelünk taníttatták — veszi át a szót az előnékes — úgy a harmincas évek utóján, meg a negyvenes években. Akkor már emlegették ezeket a mellék vezéreket is.

Hogy tovább haladhassunk ismét lejjebb csavarjuk igényeink lángját, s megkérdezzük azt tanították-e ki volt egyáltalán Rákóczi? Többféle válasz érkezett: „Erdély fejedelme”, „A Felvidék fejedelme”, „Hadvezér volt”. Az erdélyi fejedelmet már is erősítgeti, egy eddig szótlán 71 éves néni, aki Erdélyből származott ide, s talán nem is ismerete, hanem származása helye mondatja vele, mert makacs kitartásában bizonyosság nincsen. A legtöbb emléket a nyolc osztályt végzett előénekes idézi fel ezzel kapcsolatban. Az ő ismeretei a legmélyebbek. Egészen pontos képet vázolt fel:

— Zrínyi Ilonának a fia volt, (meg azt hiszem I. Rákóczi Györgyét). Annak idején az iskolában voltak ilyen történelmi könyvek, hogy a honfoglalástól az I. világháborúig, ilyen szakaszos történelmi könyvek. Én ezeket nagyon szerettem olvasni. Abból olvastam hogy Rákóczi Thökölynek volt a mostoha gyermeke. Még ha jól emlékszem a törökhöz ment valamiért, csak már nem tudom elmondani, hogy hogyan volt, de így az *evéssel* volt kapcsolatban... és arra ment ki az egész, hogy ott fogták Thököly Imrét a törökök, aztán nem engedték vissza Zrínyi Ilonához.

Az *evéssel* kapcsolatban többen is magyarázatot adnak, de ezek a legképtelenebbek. (Itt a „fekete leves” históriájára gondolt az elbeszélő). A közbeszúráások azonban nem szakítják meg beszédét. Érti, hogy azoknál többet tud és a segíteni szándékozóknak fogalmuk sincsen miről is szeretett volna megemlékezni.

— ...meg mikor Munkács váránál a labancok elfoglalták a várat, akkor került II. Rákóczi Ferenc Bécsújhelyre. Vagy hová vitték, nem is tudom. Így olvastam róla. Valami kolostorba, mert mindenáron szerzetesnek vagy minek akarták II. Rákóczi Ferencet. Valahogy aztán Lengyelországba került és úgy mentek később érte. Mondom nekem könyv is van róla, abban le is van írva már Zrínyi Ilonának az asszonyi élete is, meg hogy hogy nevelte a gyerekeket, meg minden. De hogy utána mi lett a lánnyal arra már nem emlékszem. Mert két családja volt Zrínyi Ilonának: Ferenc, meg a lány. Meg, hogy Sárospatakon tanyázott sokat. Mert a Rákóczi szabadságharc, ahogy a könyv írja, az meg Lengyelországtól indult.

— Lengyelországba mentek ki elé, Rákócziért — szól közbe mostmár családi alapra helyezve a beszélgetést az előénekes hetedikes lánya. Mikor minden szem a nagyobbak beszédébe bekapcsolódni tudó gyerek felé fordul, az anyja meg is jegyzi: „... hát ők már sokat tanultak róla”. Az előénekes azonban nem akarja átadni a szót, látja, hogy ő a legtájékozottabb, s tekintélyét veszi elő:

— Ő is azt a könyvet olvasta, amit én.

A gyermek ezt felszólításnak veszi és már a címet is mondja:

— A Vöröstorony-t olvastam és abban van, hogy Rákócziért kimentek Lengyelországba, aztán úgy hozták haza. Meg Bécsbe került, rabságba, mert a francia királynak írt levelet; aztán úgy szöktette meg a felesége a börtönből, úgy került Lengyelországba. Aztán Magyarországra jött, aztán Törökországba.

— Ja — mondja édesanyja nem kis büszkeséggel — te most olvastad a „Vöröstoronyt”. Annyi kötelező olvasmányuk van — fordul hozzánk —, hogy mondom éppen neki: most melyiket is kell igazán csinálni? Egy szerencsénk van, hogy tévé nézés helyett jobban szereti a könyvet.

Úgy tűnik kimerültek az erők, elfogytak az olvasmánytartalékok még a legtájékozottabbaknál is. Már váltani szeretünk volna, amikor új, eddig csak egyetértően bólogató asszony jelentkezik, s egy dossziéba kötött gépelt anyagot vesz elő. Nem olvassa, hanem mutatja a papírokat. Anonim munka, gépírással,

s 14—15 oldalban a község történetét tartalmazza. Szóban — nyilván ennek alapján néhány egészen pontos adatot mond a falu birtokosairól, a kastélyról, a kastély lebontásának körülményeiről, a névválasztásról. Megnézzük: igen ez benne van a kéziratban.

— Engem minden érdekel — kezdi nagy lelkesedéssel. — Ezért mikor szóba került, hogy az elvtársak jönnek és Rákóczi után érdeklődnek, előszedtem egy régi írást. Az 1954-es időben került nekem egy embertársamtól egy nyomtatvány a kezembe. Úgy jutott hozzám, hogy egyszer látogatóban voltam és megpillantottam az asztalon. Kértem tőle. Mikor belelapoztam, hogy körülbelül ez mit is tartalmaz, akkor megszánt az atyafi, azt mondta: nekem is ad egyet belőle. És adott is. Azóta erről már többen másoltak is az biztos. Mert ez olyan sok vándorlási úton volt már, hogy legutóbb is alig bírtam visszaszerezni. Sokan elvitték már tőlem. Kisfiúk, kislányok is, a szomszéd fia például. Iskolások, akik iskolai dolgozathoz írtak valami beszámolót valamiről. Így dolgozatokat. Úgyhogy meg is fogadtam, hogy nem adom többet oda, mert a közelmúltban is alig tudtam visszaszerezni, ez az igazság. Viszont elveszíteni sajnálnám. Sőt három másolatot én gépeltettem belőle, azt is elhurcolták, abból sincs egy sem. Mind elfogyott.

Az iskolán, a könyvön túl tehát kéziratban terjedő községtörténet is van, amely láthatóan eleven életet él, érdekli az embereket múltjuk. Pedig az elbeszélő 63 éves asszony csak férjhez menetele óta rákóczipalvi, nem itt született. A kéziratról különben kiderül, hogy Szabó Lajos (Tiszai Lajos) munkája, s ezt a szöveget másolatgátják, adják kézről kézre.

Még egy forrás megnyitásával kísérletezünk.

— Voltak-e itt műkedvelő előadások régebben?

— Hogyne lettek volna. Nagyon voltak. Voltak itt legényegyletek, leányegyletek, Kalotosak, mert annakidején nem úttörők voltak, hanem szívgárdista gyerekek, leventék. Na, hát ott színdarabokat adtak elő, nagy sikerük volt. Volt olyan irodalmi este is a háború előtt: „Mi a haza”. Színdarabok: „Három árva sír magába”, „A vén bakancsos, meg fia a huszár”, „János Vitéz”, „Sárga csikó”. Ilyenek voltak.

— Kurucokról, Rákócziáról szóló darabot nem játszottak?

— Olyan nem volt. Nem tudunk róla. „Sárga csikó”, „Piros bugyelláris” amire én emlékszem. De ilyen kurucokra, meg Rákócziára, erre nem emlékszem.

Mindenki csóválja a fejét. S el kell hinnünk, hogy így volt, mert még a hetven évesek is visszaemlékeznek a dalokra, a jelenetek némelyikére, sőt egész színlapot, pontos szereposztással felsorolnak: ki volt a boszorkány a János Vitézben, ki volt a vén bakancsos vagy János Vitéz, milyen ruhájuk volt. Ha Rákóczi vagy valamelyik kuruc vezér süveggel, mentével nem ragadt meg az emlékezetükben, bizonyos, hogy nem is játszották.

Aztán még tovább folyik a szó a műkedvelő előadásokról, s arról, hogy milyen élet is folyt a cselédlakásokban. Hallhatjuk itt is, mint már annyi más helyen: a cseléd ember már nem mozoghatott, az állatok mellett volt a helye, s a családdal a baja. Az iskolás kor vagy az ifjúság ideje, ha elmúlt bizony ritkán juthattak szórakozáshoz: citerás bálók vagy ahogyan itt mondják „patkaporos bálók”, vasárnapi összejövetelek a hosszú házak előtt, esetleg egy-egy műkedvelő előadás megtekintése télidőben. Az ismeretek ekkor már nem bővültek. A szerzett tudás pedig hanyatlik, mert nem kerülhet a szorító munka közben felszínre, ismétlésre. Még a közösség is összeszűkül sokak számára: a faluból csak egy majornyi világ lesz vagy a határnyiból egy falunyi, a majorok nélkül.

Az összetartozásnak, az összetartó múltnak az igénye azonban munkál, s a maguk módján törekszenek közösséggé válni. „A rákóczi bírónak” című betyárdal hangjaival búcsúznak. Ebben a dalban, s a dal helyi eredetének tudatában találkozni és összeforrni az éneklők, idősek és fiatalok, háziasszonyok és bejáró munkások. Énekelve szoros közösséggé válnak.

Eddig a beszélgetés, s hasonlóan zajlott le még a tsz. II. Rákóczi Ferenc brigádjával, egy eléggé széleskörű családdal, néhány Szolnokon bent dolgozó emberrel, akiket baráti szálak is fűznek össze, s korábban hasonló eredménnyel zárult a „Családosok Klubja”-ban összegyűltekkkel töltött este is. Ha egyénekre bontjuk a tudásanyagot, bizony azok forgácsok, félmondatok, bizonytalan megjegyzések. Itt az emlékek, a szavak, a közbeszólások segítették egymást, s végülis kialakult egy határozott kép, amely egyenetlen ugyan, s más-más kéz húzta az egyes vonásokat, színei nincsennek harmóniában mindig, de mégis határozott, körvonalazott. A ismeretek egyik része a faluhoz köthető:

„A múlt század végén megszállt pusztá hajdan a Rákóczié volt. Kastélya még állott, bár lebontották, a történelmi kövek ma a régi iskola és a tanácsháza falában vannak. A Rákóczi kastélyról kapta a község nevét megalakulásakor. A Rákóczi-falva név naponta sok százszor hangzik el Rákóczi alakban, de nem asszociálja a névadót. Falunévként e közösség tagjai dalaikba foglalják, brigádot, üttörő csapatot, stb. neveznek el róla, kifejezik vele összetartozási tudatukat.”

A másik emlék- és tudásanyag csoport Rákóczi személyére vonatkozik:

„Erdély vagy a Felvidék fejedelme volt, nagy hadvezér. Zrínyi Ilona fia, Thököly Imre mostoha gyermeke, akit már gyermekkorában Munkács várában elfognak a németek, Bécsújhelyre viszik testvérével együtt és szerzetest akarnak nevelni belőle. Felesége Lengyelországba szökteti, ahová Esze Tamás érte megy és hazahozza. Itt a labancok (németek) ellen harcol, de a küzdelmet elveszíti és Törökországba megy, ahol Rodostóban él és hal meg száműzetésben. Közismert a Mátyóki festette arcképe, mindenki ennek alapján ismeri vonásait.”

Az ismeretek harmadik csoportja a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozik:

„A szabadságért a kurucok küzdöttek Rákóczival az élen, s a labancok (németek) ellen harcoltak. Vak Bottyán, Esze Tamás, Bercsényi és Csínom Palkó voltak a vezérei. A harc elbukott, sokáig búsultak emiatt a kurucok, sok dal is keletkezett, amelyek szomorúak és a dicső időket sirják vissza. („Rákóczinak dicső kora...”). Most ünneplik a fejedelem születésének 300. évfordulóját, s ekkor itt helyben is ünnepségek lesznek, amikor a dicső haditettekre is emlékezni fognak.

Ez rövid summája tudásuknak.

Sok-e, kevés-e? Milyen értékű? Milyen jellegű?

Kezdjük elemezni először a harmadik csoportot. Ez tartalmazza a legkevesebb konkrétumot, s az ismeretek a legbizonytalanabbak, legsekélyesebbek a szabadságharcra vonatkozóan. Még az sem világos egészen, hogy kik is a kurucok és a labancok. A bővebb magyarázat a kurucokat „magyaroknak”, „a szabadság híveinek”, „Rákóczi-katonáknak” mondja, de semmi egyéb. A labancok és németek azonosítása egyértelmű, s több embernél felbukkan. Bizony — mint kiderült — ennek filmjeink az okai. Akár TV-ben, akár moziban általánosan parókéval, rossz magyar beszéddel jellemzik az osztrákokat és a labancokat is. Az osztrákpárti főurak pedig nem vetették le magyaros mentéjüket, süvegüket, s nem cserélték fel háromszögletű kalapra. Lehet a filmen így könnyebb megkülönböztetni a csatában kavargókat, de hát ez nem ilyen egyértelmű, s nem a foci mintájára történt.

A vezérek nevei közül csak Vak Bottyánra emlékeznek úgy vissza, hogy az iskolában is hallották. Esze Tamást az olvasmányokból, Csínom Palkót, Bercsényit a nótából ismerik. De bárhol is vették ezeket, az bizonyos, hogy a nevükön túl semmit sem tudnak róluk.

Az eseményekről való összes tudásuk csupán „dicső haditettek” általános-ságba fullad. A szabadságharc emlékét egyetlen búsongó nóta-töredék őrzi, egy Felvidékről idekerült tanítónő munkája eredményeképpen, aki lelkét hasonló dalokkal nyugtatta idegenben.

A második ismeretszoporthnak két forrása van: „A vöröstorony kincse” című ifjúsági regény, amelyet többen is olvastak a jelzettekön kívül, (megvan a köz-ségi könyvtárban is); és Mányoki Ádám festménye, amely közismert az emberek előtt. Ennek a csoportnak jellemzője, hogy csak kevesek tudását összegezi. Azokét, akik a nevezett könyvet, esetleg még egyéb iskolakönyvtári könyvet olvastak. Különben, amit mindenki tud csak annyi: II. Rákóczi Ferenc fejedelem (hol?) volt és Rodostóban halt meg száműzetésben. A kollektív tudás ennyi, s ez maradt meg az iskolai órák anyagából.

Hagyjuk egyelőre a legelső csoportot, más jellege miatt. S nézzük meg ezt a kettőt. Mindkettőnek forrása az iskola és a könyv, esetleg a film. Az iskolai tananyagból is mi az ami megmaradt: Rákóczi kilétének meghatározása és ennél mélyebben, túl a tudás szintjén, már érzelmekbe ágyazódva a „Rákócziak dicső kora”, s a „Csínom Palkó” nóta, illetve egy festmény Mányokitól. Tehát a mara-dandó és mélyebb emlék „művészi alkotások” segítségével rögződött. A nevezett nóták hangulata (s a már elfelejtetteké is!) és egy fenséges festmény összegzi a korról való tudásukat, mondatja ki velünk a „dicső harcok”, a „nagy had-vezér”, a „dicső kor” szavakat. Mindebben az akkori idők szelleme munkál, az egykori tanítók felfogása mutatkozik meg. Az idősebb korosztályok számára a néhány száraz, nehezen felidézett iskolai adatot ezek elevenítik meg, teszik élővé, s többé, mint az egyszerű kimondott szó.

De az érdeklődőbbek is, (mint az előénekes és családja), műalkotások segít-ségével szerezte ismereteit: ifjúsági regények, iskolai könyvtári érdekes, olvas-mányos történelmi könyvek (Gaál Mózes) és filmek (Rákóczi hadnagya, Tenkes kapitány). Ha ezek torzítanak, nem világosak, akkor az ismeretek is bizony-talanok.

Csak sajnálhatjuk, hogy nem állt módunkban megfigyelni: kuruc témájú színdarabok, s azok dalbetétei milyen nyomot hagytak volna. Csak sejtjük, hisz a János Vitéz túl az iskolán ezek az előadások juttatták el a legtöbb emberhez, s részfinomságok is megragadtak belőle. Úgy látszik a két világháború közötti irredenta tendenciájú népművelés nem tudott mit kezdeni Rákóczi alakjával, nem tudta beépíteni semmiféle ízlés műsorába. Még Rákóczifalván sem, ahol pedig mint névadónak külön értelme is lehetett volna, s volt olyan pedagógus is, aki külön Rákóczi-kultuszt próbált kialakítani. Néhány búsongó dalával, s min-den bizonnyal átszellemült, lelkes beszédével még így is ő hagyott a legmélyebb nyomot az emlékezetben.

S most térjünk vissza a legelső csoporthoz.

Ezek a helyhez, térhez, objektumhoz kötött ismeretek. Igen szegényesek, de mégis a legmélyebb gyökerűek, s úgy tűnik elapadhatatlanok. A kastély emléke ma is eleven, sőt a „Kastélydomb” elnevezés a következő korszakokra is átviszi emlékét, (noha már a dombot is elhordták), s az is fennmaradt, hogy a lakosok belőle mit építettek. Országos szegény volt ez akkor, hisz Thaly Kál-mán maga nyilvánította megőrzésre méltónak, védendőnek, emlékhelynek, és

éppen a hamvak hazahozatala korában, a milleneumi évek Rákóczi-kultuszának idején a helyi lakosok teljes közömbösséggel viseltettek névadójuk emléke iránt, s gyakorlati célra hasznosították az épület anyagát.

Szimbólikus is ez a cselekedet. Nem megsemmisítették a számukra, itt összesereglettek számára semmit nem mondó emléket, hanem beépítették életükbe, hogy majd ebben az régi kövekből épült új épületben viselhessék méltóan a Rákóczifalva nevet, s itt tanulhassák, énekelhessék ki volt Rákóczi. Ők, egy számukra semmit mondó, szempontjukból és múltjuk szempontjából közömbös

Károly

Bolton, János

építményt hasznos célokra kívántak felhasználni, a maguk képére alakítani. Ez a szellem, felfogása ma is megvan a rákóczi-falvi emberekben, s nem csoda, hogy megyénk községei közül ők talán a legmozgékonyabbak, legdinamikusabbak. Ez már közös jellemzőjük. Fogalommal vált Szolnokon és környékén a „rákóczi-gyerek”, aki jó munkás, élelmes, találékony és vállalkozó kedvű. Ahogyan nyelvükben megindult az egységesülési folyamat, ahogyan közös emlékek kötik össze az idősebbeket (iskolai idők, szereplések, mulatságok), ahogyan a családi kapcsolatok egyre inkább összekötik őket, s ahogyan a közös sors, a megélt múlt (a cselédek együttlakása, együtt dolgozások) és a megteremtett jelen (termelőszövetkezet, új utcák, építmények körül gyűrűző viták) egyre szorosabban összeforrasztja őket, úgy nyílik meg előttük a múlt is. Keresik a régi emlékeket, hogy történeti tudatukkal is birtokba vehessék falujukat. Ez a folyamat nemcsak abban nyilvánul meg, hogy évfordulókat tartanak, helybelinek tudott népdalokat énekelnek, hanem minden korábbinál nagyobb a földből előbukkanó leletek iránti érdeklődés, terjedni kezdenek a leletekről, lelőhelyekről való magyarázatok, s a kéziratok másolása, a községtörténet „földalatti” terjedése is hozzátartozik. Csak egy példa a sok közül:

Rákóczi-ról már kézzelfogható emlék nincs, de a régi Varsány helyét mindenki meg tudja mutatni, a település előtörténetét a szántáskor, kapáláskor előbukkanó leletekből igyekeznek kiolvasni. „Valamikor ott volt az a Varsány, egy város. Hát azt azért telepítették ide (a község megalakulásakor!), mert ez a legmagasabb része ennek a településnek. Ez a magasság, a mostani Rákóczi-falva, vetekszik a szolnoki templom magasságával... Rákóczinak a kastélya is a Tisza árterületénél 12—14 m-el volt magasabb. Az a domb... az Varsányról úgy nézett ki, most is úgy néz ki a község, minthogyha ez egy kis hegyen volna. Hát még akkor a kastély, az még ennél is magasabb volt.” A gyerekek is sokat tudnak cseréptöredékeken át a régi településekről: „Tatámnak ott van a földje. Egyszer tatám kiment szántani, oszt akkor szántott egy ilyen kis kancsót. Oszta hazahozta. De én azt már nem tudom, hogy hol van.”

Az így előkerült leletek nem őrződnek meg, elszórják, érdeklődő emberek elkérik, összegyűjtik. De a hozzájuk fűzött magyarázatok tovább élnek, maguk is kialakítanak a maguk számára belőlük egy képet, amit már ők is úgy adhatnak tovább, hogy „az öregektől hallották”. Érdemes megjegyezni: mondák, történetek, határozott műfaji sajátosságokkal rendelkező elbeszélések nem élnek itt a múltból. Száz éves sincs a község, nem alakulhattak ki ilyenek. Még mindenki emlékezik arra, kinek honnan jöttek nagyszülei, dédszülei. De sok elbeszélésben lehet már fellelni állandó fordulatot. Ilyen pl. a Varsányról előbb idézett szövegben ez a kitétel: „Ez a magasság, a mostani Rákóczi-falva, vetekszik a szolnoki templom magasságával”. Ez már olyan formula, amely minden magos és mély fekvésű hely összeállításakor felmerül ebben a formában országszerte. (Pl. „A debreceni nagytemplom gombja egy magasságban van a Hortobágyi Csárda küszöbével.”) A köveknél, megőrzött tárgyakkal maradóbbakká lesznek ezek a tapasztalatok, s segítenek egy közösséget, még a mai, XX. századi körülmények között is összeforrasztani, valóban közösséggé tenni. S közben ezek a hagyományok maguk is egyre inkább egységesülnek, formát nyernek.

Mindez azonban ma már nem lehet spontán folyamat, s nem is az. Rajtuk és rajtuk is múlik, hogy ez tartalmasan, s nagyobb ütemben mehessen végbe. Ők maguk igénylik ezt, s keresik a segítséget.

DOKUMENTUM

Ceruzavonás Németh László portréjához

Egyetlen vonás csupán annak az arcképéhez, aki a jövő számára könyvet állított — mint írta — „Magam helyett”; akinek az élete „szenvetéssel és gondolkodással kivívott átlátszóság”, aki alig negyvenéves korában odaállt „a maga letett élete mellé, hogy ezt a kadavert az emberi gondolkodás javára felbontsa”. Ehhez az átlátszó életjelenséghez teszem hozzá a magam bizonyosságát.

A pedagógusról fogok szólni, aki az említett „élveboncolásával” „minden embert” akart „gazdagítani”, s aki 1967. április 26-án kelt levelében így ír: „Mégiscsak el kellett tévesztenem a pályámat, hogy most a végén csak tanári éveimre gondolok szeretettel, — s ami kedves életjel ér hozzám a világból, mind pedagógusi csatornákon jön.” „Énnekem legnagyobb örömem volt ebben az életben: szép, sikerült órákat tartani, Mikor tizennyolc éve az utolsó órámról a padokra borult lányosztályból kijöttem, tudtam, hogy életem legszebb, legönzetlenebb passziójának mondtam búcsút.”

A levél keltezésének évében két harmadik gimnazista tanítványom tanulmányi versenydolgozata témájául Németh László drámaírói munkásságának elemzését választotta.

Az egyik a legszűkösebb körülmények között élő munkáscsalád gyermeke, a másik vidékről járt be naponta iskolába. Színházi élményt számukra csak a megyeszékhely színtársulatának sok megalkuvással összeállított programja nyújtott. De Németh László drámáinak olvasásakor megfogta őket az adottságok korlátai közül sem kitörni, sem vele megbirkózni nem tudó hősök vergődése, s megsejtették az író átizzó líraiságát is. Fiatalos lelkesedéssel nekivágtak hát a feladatnak, amelynek méreteiről fogalmuk sem volt. A művek tanulmányozása olyan közel hozta hozzájuk az embert, hogy a két kis gimnazistalány engedélyt kért az írótól, hogy otthonában felkereshesse.

Tudtuk, hogy kisgyermekéveit Szolnokon töltötte.

Az akkor M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője az 1092—1903. tanévtől az 1905—1906. tanévig említi a tanárok névsorában Németh Józsefet. Sokoldalú, kiváló pedagógus lehetett az Értesítő bizonyossága szerint is, aki szaktantárgyain, a történelmen és földrajzon kívül tanított magyart és görög-pótló irodalmat meg testnevelést, játékdélutánokat vezetett, júniálist rendezett. Az 1904—1905. évfolyam „A lángész méltatása a történelmi oktatásban” című tanulmányát közli. Benne a nagy egyéniségek lélektanának és történelmi szerepének a tudományos világot Európa-szerte izgató kérdései irodalmában átfogó jártasságról tesz biznyságot. Az 1906—1907-es Értesítő a következő méltató szavak kíséretében emlékezik meg áthelyezéséről: „a nevelés és tanítás ügyét az ifjúság iránt tanúsított szeretettel, odaadó és eredményt biztosító munkával, tiszteletet és szeretetet keltő eljárással szolgálta.”

Az író csak „felvillanó képekben” emlékszik a szolnoki évekre. A „por- elvasta” házra, anyja képére a verandán, magános játékokra, esti sétákra a Tisza-parton a rajongva szeretett apával.

Telefonon jött a kedves válasz a kérő levélre, s a Szörnyeteg megtekintése után a színházi élménytől is még terhesen — hinni akartuk, hogy

ROKONAINK

A kunok Ulas törzse és törökségi kapcsolatai

A népvándorlás egymást követő korszakaiban számos belső-ázsiai lovasnomád nép kerekedik fel messze keleti őshazájából és keres magának egyre újabb és újabb otthont mind nyugatabbra. E több ezer éven át tartó, olykor hatalmas hullámokat vető és egyszerre több népet is érintő nagy népmozgalmak nyugaton a Kárpát-medencéig és az Alduna síkságáig terjedő északkeurázsiai füvespuszta övezetben zajlanak le.

Nem minden lovasnomád nép teszi meg azonban ezt a hosszú utat. Közülük sokan csak kevésbé kerülnek távolabb őseik földjétől, már vándorlásuk kezdetén alkalmas hazára lelnek, s erős nomádbirodalmakat hoznak létre. A több — különféle eredetű s gyakran nem is egynyelvű — törzs szövetségén alapuló nomádállamokat azonban a sűrű változások, az állandóság hiánya jellemzik. A szövetség egy erős szervező keze alatt, olykor egészen jelentéktelen kezdettel, hirtelen megerősödik, hatalmát igyekszik minél nagyobb területen kiterjeszteni, azután néhány emberöltőn, néha több évszázadon keresztül virágzik, majd hirtelen vagy lassú gyengüléssel összeomlik. A korábban egységes politikai alakulatnak immár széthullott törzseit aztán egy újabb, keletről érkező másik nomád nép hódítja meg, beolvasztja saját törzsszisztemjébe, vagy pedig legelőiket, szállásterületeiket elfoglalva nyugat felé űzi őket. Ilyenképpen jónéhány, egykor nagy birodalmakat is alapító nomád törzsszövetségnek egyes törzsei és nemzetségei eredeti lakhelyeiktől igen messzire, sokszor egészen a népvándorlások óriási füvespuszta térségének legvégső állomásáig sodródhatnak el.

A nyugat felé tartó nomádok másik része viszont nemcsak töredékesen — egy-egy törzsükkel vagy nemzetségükkel —, hanem a népük magvát alkotó legnagyobb és legerősebb törzseik egységét kezdettől fogva megőrizve teszi meg hosszú vándorútját. Az örökös harcok során ugyan több-kevesebb nemzetségüket, esetleg egy-két törzsüket is elveszíthetik, de helyettük ők is csatlolnak magukhoz más népekből kisebb-nagyobb töredékeket. E meghódított vagy önként csatlakozott néptöredékek idővel teljesen beolvadnak a hódító nép törzsszövetségébe, bár egykori hovatarozásukra utaló törzs- és nemzetiségneveiket még nagyon sokáig megőrzik. A hódítások révén így egyre inkább megerősödő nomádállam már sikeresebben tud védekezni keleti szomszédainak meg-megújuló támadásai ellen, sőt — főként nyugati irányban — még terjeszkedni is tud. Terjeszkedésének azonban végül is saját maga szab határt: költözködő-nagyállattenyésztő lovaspásztor nép lévén, nyugaton már csupán a Kárpát-medence kínálkozik egyedül alkalmas szállásterületnek, onnan nyugatabbra — hacsak nem zsákmányszerző szándékkal — már nem igen akar menni. Így azután több népvándorlás kori nomád nép választja hazájául a Kárpát-medencét. Hosszú, több évszázados vándorútjuknak végére érve itt alapítanak maguknak birodalmat, illetőleg országot-államot többek között a szkíták, a szarmaták, majd Attila hunjai, azután Baján kagan avar népe, végül a honfoglaló magyarság.

Árpád fejedelem magyarjainak honfoglalásával azonban még nem ér véget a népvándorlás kora, de még a nomád népek Kárpát-medencébe való beköltözésének időszaka sem. A magyarság után az őket etelközi hazájukból kivető besenyők telepednek meg Magyarországon és részben a Balkánon, őket meg az úzok (oguzok) követik, továbbá a bőszőrményeknek és kálizoknak is költöznek be ide apró töredékei. Végül pedig a Belső-Ázsiából kinduló és a Fekete-tenger északi partvidékének füves pusztaságain keresztül a Kárpátokig jutó, megmegújuló hullámokban zajló népvándorlásnak utolsó hullámát a kunok alkotják.

A kunok nagyállattartó lovasnomád népe a XIII. század elejére nyugat felé egészen az Aldunáig, illetőleg a Kárpátokig terjeszti ki birodalma határait. Kelet felől azonban fenyegető ellenség közeledik, akinek csak rövid ideig tud ellenállni, mígnem a szorításnak engedve, a kun nép egy része is Magyarországon találja meg a végső menedéket és hazáját.

A kunok törzseinek és konkrét megújuló törzsszövetségeinek történetét mindeztideig még nem sikerült megnyugtató módon tisztázni. Korai történeti forrásainak száma igen csekély, így a nép magvát adó főbb törzseik eredetének, vándorlásainak kérdését illetően is csak feltevéseink vannak. Hódításaik, győzelmes hadjárataik során számos idegen törzset és nemzetséget csatoltak magukhoz. De vesztes csatáik is voltak, akkor meg kisebb-nagyobb rajok őtőlük szakadtak el. Ezért aztán a korabeli kútfők sem mindig tudják pontosan követni a változásokat.

Egyes arab források szerint a kun törzsszövetség kilenc, mások szerint tizenegy, illetőleg tizennégy törzsből áll. A hazai kútfők viszont a kunoknak csupán hét törzséről beszélnek. Ezeket a tudósításokat azonban nem szabad minden kritika nélkül rögtön mindjárt elfogadnunk. Az említett számokat ugyanis mind a régi, mind pedig a mai török népek egyaránt mesés, szerencsét hozó vagy bűvös számoknak tartják. Így aztán nem egyszer megesik, hogy a különböző számú, de nem mindig éppen hét, kilenc vagy tizennégy törzsből álló törzsszövetségeikről önmaguk is szívesen azt hirdetik, hogy azok hét, kilenc, illetőleg tizennégy törzs egyesüléséből keletkeztek. Ezt egyébként a honfoglaló magyarság törzseivel kapcsolatban is megfigyelhetjük. A hagyomány szerint ugyanis a magyarok törzsszövetségét szintén hét törzs alkotja. Ezért azután az eredetileg nem együvé tartozó *Kürt* és *Gyarmat* törzseket Bíborban született Konstantin császár is kénytelen egy közös néven említeni, ugyanakkor a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott török kabarok három törzsből álló népéről — nehogy a 7-es szám bűvös erejét megsértse — nem azt mondja, hogy az a nyolcadik magyar törzs, hanem külön szól róluk.

Mint már említettük, a latin nyelvű hazai oklevelek a Magyarországra beköltözött kunoknak — a keleti kútfőkkel ellentétben — csupán hét törzséről tudnak. De még e hetet sem sorolják fel névszerint, mindössze négynek a nevét találjuk meg az egyes forrásokban, ezek: *Borcsul*, *Olás*, *Csортán*, *Koor* vagy *Kool*. A többiek nevééről, sajnos, hallgatnak írásos forrásaink. Hogy hívták hát a többi kun törzset, s a magyarországi kunoknak valóban csak hét törzse volt-e? A magyar okleveles anyag ismeretében e kérdésekre egyelőre nem tudunk válaszolni. De az okleveleket mégsem kell hibáztatnunk, mert hiszen azokban csakis azon törzseknek nevei szerepelhetnek, amelyeknek egykor valamiféle peres, vitás ügyei voltak, s még a perlekedők okiratai sem maradtak ránk teljes számban. Ha valamelyest mégis csak előrébb tudunk lépni e kérdésben, azt elsősorban kunsági hely-, részben pedig családneveinknek köszönhetjük. Köztudomású, hogy népek, törzsek, nemzetségek neveit — különösen a törökségben — gyakran

éppen a helynevek őrzik meg. A hely- vagy helységnévadásnak ugyanis egyik legegyszerűbb módja az, amikor egy terület vagy helység a rajta, illetve a benne letelepült törzsről, nemzetségről kapja a nevét. A honfoglaló magyar törzsek neveit is szerte az országban többször is megtaláljuk (pl. Kápolnásnyék, Bélmegyer, Tiszakürt, Füzesgyarmat, Gyöngyöstarján, Budajenő, Szamoskér, Dunakeszi stb.), s elhelyezkedésüket vizsgálva az illető törzsek hajdani szállásterületére, illetőleg széttelepítésükre vagy szétraajzásukra következtethetünk. Ugyanígy a kun törzsek neveiről, települési rendjükről is részint az okleveles anyag, az írásos források, részint pedig a ma is élő kunsági helynevek segítségével tudhatunk meg egyet-mást. De kunsági helyneveink közül csak azok esetében gondolhatunk törzs- vagy nemzetségnévi eredetre, amelyeket kun törzsnevekkül már a kunok Magyarországra való beköltözése előtti időkből is ki tudjuk mutatni, vagy amelyek a kunokkal hajdan kapcsolatba került népek, törzseik neveivel egyeznek. Sőt, olyan helyneveinket is kun törzsneveknek tarthatjuk, amelyek megfelelői csak jóval később bukkantak fel valamelyik — esetleg éppen kun eredetű — török nép törzsneveiként. Ilyeneket többet is találunk a két Kunság területén. Így például mindenképpen kun törzs- vagy nemzetségnévi eredetű helynevek a Nagykunságon a karcagi *Szálgor* (ma *Zádor*), *Tokszaba*, *Kongrulu*, a kunmadarasi *Zsalajr*, a Kisújszállás határában levő *Bajandor* és *Pecsene* határrésznevek, továbbá a kiskunsági *Törtel*, *Tázlár*, *Bodoglár* stb.

Most azonban nem ezekről, hanem az írott forrásokban is szereplő egyik törzsünkről, mégpedig a nagykunsági kunok *Olás* törzséről kívánunk szólni. E törzs neve a magyar oklevelekben először 1328-ban (1328/1329: „... Demetrius... Iudex Cumanorum de genere *Olass*”), majd 1344-ben (1344: „... capitaneus Comanorum generacionis *Olas*...”) bukkan fel. Úgy látszik, az *Olás* a kunoknak igen régi törzse, hiszen az orosz évkönyvek már a XII. század legelején többször is említik, így pl. 1103-ban *Ulas*, 1184-ben pedig *Ulasevicsi* („*Ulas*-fiak, az *Ulas* törzs fiai”) formában. A név eredeti kun hangalakja is *Ulas* volt, s azt jelenti, hogy „Egyesült!”, „Köss szövetséget!”. A hasonló jelentésű törzsnevek gyakoriak a törökségben.

A török és mongol népek eredetmondáit, származási történeteit *Rasideddin*, a XIII. század második felének kiváló perzsa orvosa és történetírója jegyezte föl. A törökökről szóló részben többek között szó esik a *Szalgur* törzsből való *Ulas* bégről is, aki *Dib-Javgu* kán — Oguz kán dédunokája — seregének egyik vezére. A türkmének eredetmondáit, legendás leszármazási történeteit a XVII. század második felében lejegyző *Abulgázi Bahadur* kán (Híva fejedelme) — az előbb említett neveket ugyan itt-ott már kissé módosítva, de — szintén beszél *Ulas* bégről, aki a *Szalur* (ez a forma már a *Szalgur* név türkmen változata!) törzsből származott, és *Dib-Bakuj* (azaz a korábban említett *Dib-Javgu*) kán seregének vezére. De a türkmének, anatóliai törökök, azerbajdzsánok híres hőskölteményében, a *Dede Korkut* eposzban is együtt találjuk az *Ulas* és a *Szalur* neveket. A történet szerint ugyanis az oguz nép — az i. e. 209—174-ig uralkodott nagy *Oguz* kán által megszervezett, Belső-Ázsia hatalmas területein vándorló nomád török törzsek egyesüléséből keletkezett nép utódai — híres fejedelmének, *Szalur Kazán* kánnak *Ulas* kán volt az édesapja. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy az eposz szerint *Szalur Kazán* kán apósa viszont *Bajandur* kán volt, emlékeztetve a kisújszállási határban levő *Bajandor* nevére.)

E hagyományok, eredetmondák, legendás történetek és hősi eposzok a régi törzsneveket természetesen szinte kivétel nélkül mindegyiket perszonalifikálják, így hozva őket közelebb korunk emberéhez. Az apa-fiú-unoka stb. viszonyban

szereplő ősi törzs- és nemzetségneveket így könnyebb is megjegyezni és szájról-szájra tovább adva évszázadokon, akár évezredekken át emlékezetben tartani. Ezért aztán nem szabad e legendákat és történeteket csupán balgatatag és naív mesékként kezelni, hiszen a történeti kútfők, oklevelek meg a helynevek tanúsága is hitelességüket bizonyítja. Mert pl. a XIV—XVII. században a kisázsiai Tarsusz vidékén élő türkmének egyik fő törzse az *Ulas* nevet viselte, e törzsön belül egy 1469. évi összeírás szerint a *Szalur* nemzetség 10, a *Bajandur* nemzetség pedig 41 családot számlált — itt ismét emlékeztetünk a nagykunsági *Olás*, *Zádor* és *Bajandor* nevekre! —, vagy a XVI. században a kisázsiai Csukur-Ova vidékét meghódító *Űcs-Ok* („Három Nyíl”) nevű türkmén törzsszövetségnek egyik törzse szintén *Ulas* volt. Ugyancsak találunk *Ulas*okat az aleppói türkmének között is; a *Begdili* törzs egyik nemzetségének szintén *Ulas* a neve, a *Dulkadir* törzsben pedig *Ulas* nemzetség is meg *Pecsenek* nemzetség is van. (Ez utóbbi megintcsak nagykunsági név: kisújszállási olvasóink rögtön felismerik benne a *Pecsene* és *Pecsene* sziget — városuk határában a Dévaványai úttól nyugatra eső, a *Mária* lapos és *Marjalaka* között fekvő határrészek — neveit.)

Az *Ulas* név azután Törökországban falunévként is szerepel, mégpedig elég korán: Trákiában, a Drinápoly környékén élő törökök egyik faluját 1488-ban, illetőleg 1540-ben *Ulaslár* („Ulasok”) -nak hívták. (E hajdani falu ma már más nevet visel.)

De Törökországban manapság is számos *Ulas* nevű falut találunk. Régebben talán sokkal nagyobb lehetett a számuk, mára azonban nagyon soknak megváltozott a neve. A megmaradtak közül egyet-egyet Icsel, Ankara, Rodostó (Tekirdag), Tokat, Mugla, Artvin tartományokban, hármat Mardin tartományban találunk, Szivasz tartományban pedig az egyik járás székhelye viseli e nevet. *Ulasli* (a -li névszóképző, helységneveknek is gyakori képzője) nevű falu is több van, pl. Kodzsaeli, Nevsehir, Mardin, Gáziantep és Sziirt tartományokban egyet-egyet ismerünk. *Ulaslár* falu ma viszont csak kettő van, egy Bolu, egy meg Kütahja tartományban.

Az *Ulas* nevet — miként láthattuk — mind a történelmi források, mind pedig az eredetmondák és hősi eposzok együtt említik a *Szalgur* vagy *Szalur* névvel. *Szalur* falut Kisázsiában ma szintén jócskán találunk, összesen tizenhetet: hármat Antalja, kettőt-kettőt Konja, Manisza és Tokat, egyet-egyet meg Bolu, Iszparta, Csorum, Kajszeri, Csankiri, Szamszun, Jozgat és Erzindzsán tartományokban. De megvan e név a türkméneknél is, akiknek *Szalor* nevű törzse egyike a legnagyobbaknak, többek között gyönyörű szőnyegeikről, de elsősorban kiváló, pompás lovairól híres. A krími tatárok egyik törzsét vagy nemzetségét is *Szalgurnak* hívták, erről a Krím-félsziget helynevei tanúskodnak. (A *Szalgur* és *Szalur* vagy *Szalor* ugyanannak a névnek az egyes török nyelvjárások szerinti változatai.) De *Szalgur* törzsbeliak a magyarországi kunok közt is voltak, s azok az *Ulas*okhoz hasonlóan szintén a mai Nagykovács területén telepedtek meg: a Karcag határában levő *Zádor* neve ugyanis — amely korábban *Zágor*-nak, illetőleg *Zálgör*-nak hangzott — egy régi kun *Szalgur* névből keletkezett. A kun törzsszövetségen belül az *Ulas* és a *Szalgur* törzseket — miként azt a kisázsiai türkméneknél is láthattuk — erős szálak fűzték egymáshoz, valószínűleg ezért is telepedtek le közel egymáshoz a mai Nagykovács területén.

A kunoktól feltehetőleg még Közép-Ázsiában a kun (kipcsak)-úz (oguz) háborúk során elszakadt, majd Kisázsiába költözött *Ulas* törzsbelieknek tehát

igen sok nyomát találjuk Törökországban, és kései leszármazottaik még ma is híven őrzik az egykori kun közösség hagyományait, együvértartozásának, népi műveltségének számos emlékét. Így aztán egyáltalán nincs mit csodálkoznunk azon, ha *Bartók Béla*, 1936 novemberének végén népdalgyűjtő úton Törökországban járván, éppen az *Ulas* törzshöz tartozó jürük-törökök között a magyar népdalok bizonyos típusaival meglepően egyező török népdalokat hall és jegyez le. De lássuk, mit ír erről maga *Bartók Béla*:

„... mindenütt oly szeretetteljes gondoskodásban volt részük, hogy igazán csak meghatottsággal gondolhatok vissza erre a kirándulásra... Dél-Anatóliába mentünk, a szíriai határ közvetlen közelébe, mégpedig arrafelé van a jürüköknek téli tanyája.

A jürükök nomád török törzsek, télen lent tanyáznak délen, az alföldnek nevezett hegyes-dombos vidéken, nyáron pedig a Taurusz magas hegyeire vonulnak föl. Feltételeztük, hogy ilyen ősi életmódot folytató emberek jól megőrizhettek mindenféle zenei ősiséget is; ezért szemeltük ki az ő területüket az első rendszeres török népdalgyűjtés számára...

Adana város volt a központ, első két nap itt dolgoztunk, elég szép eredménnyel...

A negyedik napon végre eredeti tervünknek megfelelően a jürükök vidékére mentünk, kb. 80 km-nyire még tovább Adanától, mégpedig legelőször Oszmanije nevű nagyobb faluba. Oszmanije és néhány szomszéd falu népe az „Ulas” nevű törzshöz tartozik, ez a törzs azonban már 70 évvel ezelőtt valamilyen okból kénytelen volt letelepedni.

Délután 2-kor érkeztünk Oszmanijébe. 4-kor már kivonultunk egy parasztház udvarára. Magamban nagyon örvendeztem: végre helyszíni gyűjtés, végre egyszer parasztházba megyünk! A ház gazdája, a 70 éves Ali Bekir oğlu Bekir nagyon barátságosan fogadott. Mikor kora iránt érdeklődtünk, büszkén mesélte nekem..., hogy habár foga nincs, mégis mindent megrág és habár már 70 éves, olyan fürgén járja a hegyeket, mint a nyúl. Hamarosan kiderült, hogy ő maga is játszik hangszeren, a kemencsének nevezett... vonós hangszeren, amin persze ősi szokás szerint gordonkaszerű fogással kell játszani, habár a hangszer csak akkora, mint a hegedű. Hangolása is olyan, mint a mi hegendünké, csak éppen az é húr d-re hangolva. Az öreg minden szabódás nélkül, kint az udvaron rázendített egy nótára, valami régi háborús elbeszélésre... Alig hittem füleimnek: uramfia, hiszen ez mintha egy régi magyar dallamnak változata volna. Örömbömben mindjárt két teljes hengerre vettem föl az öreg Bekirnek énekét és játékát... (*Bartók* ezután közli az *Ulas* törzsbeli öreg Bekir dalát, s utána rögtön mindjárt bemutatja a vele egyező magyar népdalt is. Megjegyzendő, hogy a magyar népdal a csallóközi Hontfüzesgyarmatról való, amely vidéken szintén tudunk kisebb kun rajok megtelepüléséről.)

Közben lement a nap — és abba kellett hagyni a munkát, amíg az öreg és házanépe meg nem vacsorált. Ti, éppen akkor volt a Ramazán böjti hónap; ilyenkor egy álló hónapon keresztül napkeltétől napnyugtáig sem enni, sem inni nem szabad az igazhívőnek — amint a Korán virágos nyelven mondja: akkor érjen véget a napi böjt, amikor a fekete fonalat a fehértől már nem lehet megkülönböztetni. Márpedig ennek a vidéknek a népe még nagyon vallásos, a falvaknak még úriformájú előjárói is szigorúan böjtölnek... A második, Bekitről hallott dallam — megint csak egy magyar dallam rokona: hisz ez már szinte megdöbbenő, gondoltam magamban. De ezt a dallamot már a ház férfi-szobájában énekelte, ott, ahová asszonynak nem szabad belépnie. Később az

öregnek fia is, meg más odagyűlt emberek is előállottak egy-egy nótával: az egész este szép és szeretem-munkával telt el...

Másnap ... egy közeli faluba, Csardakba kocsiztunk...; kiderült, hogy a csardakiak is tudják az öreg Bekirnek „magyar” nótáját! Ez nagyon fontos adat, mert ez azt jelenti, hogy az a dallam még valósággal él ezen a vidéken, nem pedig valami véletlenül megőrzött ritkaság...

... Tudományos szempontból elég értékes és érdekes megállapításokat eredményezett a gyűjtés.

Legfontosabb az, hogy a bejárt kb. 80 km átmérőjű területen egy bizonyos jellegzetes dallamtípust találtam. A 90 dallamnyi gyűjtött anyagból kb. 20 tartozik ebbe a típusba. Ennek a dallamtípusnak szerkezete meglepő rokonságot mutat a régi magyar dallamoknak ún. ereszkedő szerkezetével. Vagyis: a dallamot a legmagasabb hanggal kezdik, aztán egyre süllyednek; a dallam legmélyebb hangjára csak a dallam vége felé szállnak le...

A többi 70 dallam nem egységes jellegű, egy részükben a magyar anyagból ismert úgynevezett „változó pontozott” ritmust találtam... Még Ankarában alkalmam volt egy 13 éves középanatóliai cselédlánnyól is 6 dallamot gyűjteni; feltűnő, hogy ebből a 6-ból kettőnek szerkezete és karaktere szintén bizonyos magyar, ún. 11-es dallamokra emlékeztet...

A mai Törökország területe majdnem másfélszer akkora, mint Németországé. Ekkora területről 90 dallam bizony édeskevés ahhoz, hogy belőle végleges következtetéseket vonhassunk le. Azonban az a tény, hogy már ennek a kevés anyagnak is több mint 20%-a határozottan összefüggésben hozható a régi magyar anyaggal, arra a reményre jogosít, hogy még sokkal több egyezést fogunk felfedezni, hamár legalább ezekre menő rendszeresen gyűjtött anyag lesz egybehordva. Nyilvánvaló, hogy ez az egyezés nem véletlen egyezés. Hiszen a jugoszlávoknál, az északi és nyugati szlávoknál, a görögöknél ilyen dallamoknak nyoma sincs; még a bolgároknál is csak szórványosan találhatók. Ha tekintetbe vesszük, hogy ilyen szerkezetű dallamok nagy elterjedésében eddig csakis a magyaroknál, az Erdélyben levő mezőségi és a moldvai csángók körüli románoknál, továbbá a cseremiszeknél és északi török népeknél ismeretesek, akkor egyre bizonyosabbnak látszik, hogy ezek egy régi, ezer év előtti török zenei stílus maradványai.” (Népdalgyűjtés Törökországban: *Bartók Béla Összegyűjtött Írásai I.*, Budapest, 1966; 507—517. old.)

Bartók Béla nyomdokain azóta nálunk is, Törökországban is többen elindultak, és az ő 40 évvel ezelőtti, viszonylag kevés népzenei anyag összehasonlítása alapján tett megállapításainak igazságát a mai kor zenefolkloristái dallamok ezrein és ezrein láthatják érvényesülni. Követőinek kutatásai révén ma már azt is tudjuk, hogy a magyar népzenekeincsből a régi, „ezer év előtti török zenei stílus”-on kívül egy fiatalabb, újabb stílusú török réteg is van, s az idetartozó dallamokat minden bizonnyal a 730 esztendővel ezelőtti Magyarországra költözött kunok hagyták ránk örököül. Nem akármilyen kapcsolat felfedezését köszönhetjük tehát *Bartók Bélának*: általa rég elszakadt testvérek találtak egymásra. És túl téren és túl időn, ősi kun dalok s egy ősi kun törzs nevének hangjai csendültek össze, mintegy 800—900 esztendő távolából, a törökországi Csukur-Ovában és a Nagykunságon: *Ulas!*

M. Kangur István

Kazáni tatár népdalok

A kazáni tatároknak közel nyolcmillió népe ma nagyobb részben az Oroszországi SZSZSZK-hoz tartozó Tatár Autonóm SZSZK-ban és a Baskír Autonóm SZSZK észak-nyugati területein, kisebb részben pedig a Volga és Ural folyók mentén, továbbá Nyugat-Szibériában, Kazahsztánban és néhány közép-ázsiai köztársaságban él.

Összefoglaló *kazáni tatár* nevüket egyrészt fővárosukról, *Kazán* városáról, másrészt a különféle török népeknek a XIII. század derekán megalakuló Arany Sereg (*Altın Orda*) uralma óta elterjedt és mára teljesen általánossá vált közös *tatár* nevére kapták. Nyelvük szerint a kun-kipszak nyelvű népek közé tartoznak, és a baskírokkal együtt az ún. „volgai kun” ágat alkotják. A kazáni tatárok — többek között — őseiknek vallják a VII—VIII. században az Azovi-tenger mellől északra költözött és ott a X. század végéig fennálló Volga-Kámai Bolgárországot (Magna Bulgáriát) alapító bolgár—törököket is, akikhez a XII—XV. század során jelentős számban kunok csatlakoztak. Korábbi bolgár—török nyelveket is ekkoriban cserélték fel a kunra, ahogyan aztán ma is beszélnek.

A kazáni tatár népköltészet a magyar népi műveltség múltja és jelene megismerése szempontjából különösen nagy jelentőségű: a magyarságot — miként a kazáni tatárokat is — igen szoros szálak fűzik a hajdani bolgár — törökökhöz meg a kunokhoz is. A magyar népzene régi rétege is a török népek zenéjével egyezik. A finnugor nyelvű népek közül egyedül a cseremiszeknek van csak a magyarokéhoz hasonló zenei világa, a cseremiszek népzenejéről pedig tudjuk, hogy az a szomszédságukban, sőt igen gyakran velük együtt élő Volga-Káma vidéki tatároknak hatására alakult ki és fejlődik még napjainkban is. A magyar tudósok ezért igen nagy érdeklődéssel és régóta kutatják a kazáni tatárok történetét, nyelvét, népköltészetét, zenefolklórját és népi kultúráját. Közülük főleg *Szentkatolnai Bálint Gábor*, *Vámbéry Ármin*, *Kúnos Ignác*, *Kodály Zoltán*, *Németh Gyula* és *Mészáros Gyula* kutatásaira hívjuk fel a figyelmet.

Az alább következő népdalokkal a kazáni tatárok gazdag és szép, a magyaréval oly közeli rokon népköltészetéből kívánunk ízelítőt adni.

Hej, én dalos fülemülém

Hej, én dalos fülemülém,
Folyó zúgó nádasa.
Csengő szavú csalogánynak
Messzire száll víg dala.

Hej, én dalos fülemülém,
Folyó fölött kél a nap.
Hajnal hasad, szívemet meg
Szorítja a búbánat.

A hűtlen kedves

Hegyes az én csizmám orra,
Mért is léptem síkos útra;
Pedig gondolhattam volna,
Hogy a szívem nem kíméled.

Fényes az én csizmám szára,
Hajnalcsillag ragyog rája;
Hűtlen lettél, én meg árva,
Gyenge szívem nem kímélted.

Sötét erdő, sűrű bokor,
Apám, anyám engem okol;
Lelkem nyugtot nem lel sehol,
Fájó szívem ne gyötörjed.

A katona búcsúja jegyesétől

Bal lábom a kengyelbe,
Ugrok a nyeregbe,
Virághímes jegykendőm
Leesett a földre.

Teliholdat a felhők
El nem takarhatják,
Lányukat a legénytől
Anyák nem óvhatják.

Add fel nékem a kendőm,
Barna, szép szeretőm,
Háborúban, csatában
Az lesz a megmentőm.

Teliholdat a felhők
El nem takarhatják,
Lányukat a legénytől
Anyák nem óvhatják.

Vadászsólyom kékszürke,
Ezüst a csengője,
Hívom, szárnyal sobesen,
Visszaül kezemre.

Teliholdat a felhők
El nem takarhatják,
Lányukat a legénytől
Anyák nem óvhatják.

Messze földről megtérek,
Téged fölkereslek,
Ismeretlen utakon
Hozzád visszatérek.

Teliholdat a felhők
El nem takarhatják,
Lányukat a legénytől
Anyák nem óvhatják.

Táncnóta

Koppos-dübbös, szilaj tánchoz
Tölgyfa padló illik,
És a síma tölgyfapadlóra
Bársony szőnyeg illik.

Bársony szőnyeg tarka hátán
Tölgyfa asztal álljon,
És az asztal közepén egy
Ezüst tányér álljon.

Ezüst tányér mély öblébe
Édes gyümölcs való,
Édes gyümölcs evéséhez
Arany kanál való.

Arany kanál de jól illik
Kezébe szép lánynak,
De a szép leány is illik
Hős vitéz párjának.

Házam mögött fagyalbokor

Házam mögött fagyalbokor,
Mellette meg orgona;
Messze vitték kedvesemet,
Három évig katona.

Házam mögött fagyalbokor,
Mellette egy ifjú nyír;
Reménykedve mindig várom,
Szép kedvesem mikor ír.

Házam mögött fagyalbokor,
Tavaszi jöttén virágzik;
Visszatér majd kedvesem is,
Mikor újra virág nyit.

KÖZMŰVELŐDÉS

Látás és láttatás

RÉSZLETEK A SZOLNOKI KÉPZŐMŰVÉSZETI FILMSZEMLE VITÁJÁBÓL

Hagyomány, hogy háromévenként Szolnokon nyilvános fórumon — szemlén — is találkozunk, bemutatkoznak, egymással versenyre kelve azok a filmek, melyeknek tárgya kifejezetten a képzőművészet, s amelyeknek eltökélt szándékuk: alkotó módon szolgálni a vizuális művészet népszerűsítésének nemes ügyét, az alkotás titkainak feltárásával szűkíteni azt a távolságot, amelyik alkotó és befogadó között sokszor még „több mérföldnyi”. Hagyomány az is, hogy a szemle „szünetében” szakemberek — művészek, filmesek, pedagógusok — cserélnek gondolatot a vizuális nevelés egyes kérdéseiről. Az alábbiakban a múlt év novemberében zajlott szemle központi vitájából közlünk részleteket a továbbgondolás célzatával.

Somogyi József *Kossuth-díjas szobrászművész:* A művészet és ebben általánosítanék — minden művészet — keresi a maga műfaji képleteit, amelyekben gondolatait tulajdonképpen egy jelrendszerben — jelen esetben egy film, de kép vagy muzsika jelrendszerében — el tudja mondani. Hiszi, hogy a befogadóban, a nézőben vagy a hallgatóban ezek a jelek visszafordulnak arra az értelmi és gondolati és érzelmi tartalomra, amelyet ezek a képletek magukban hordoznak.

Azért bocsátom ezt előre, mert a mi köreinkben, tehát a szobrászok, festők, a képzőművészek körében eléggé sokszor felvetődik a képzőművészeti filmekkel kapcsolatban, hogy ún. alkotói filmek legyenek-e vagy dokumentumfilmek, esetleg népművelő filmek, a népművelőn azt értem és gondolom, hogy tulajdonképpen segítse megszüntetni azt a törést, ami a széles társadalom és a képzőművészet mai, de talán nem is csak mai, hanem akár a századforduló óta megélvő törekvései között fennáll.

Azt hiszem, mindenfajta kategorizálás tulajdonképpen egy kicsikét veszedelemes. Végére is a XX. század képzőművészetéről beszélek most talán inkább elsődlegesen, s végül is mit érzek a legnagyobb eredménynek? Talán azt, hogy az érzelmeket és a gondolatokat tulajdonképpen olyan képzőművészeti megnyilvánulásokkal is megpróbálta kifejezni, és ki tudja fejezni, amelyek nagy mértékben apellálnak akár egy asszociációs rendszerre, akár a néző továbbadási igényére, tehát sok minden olyanra, ami a vizuális szemléletben és a vizuális látványon túl nagyon nehezen fejezhető ki, nagyon nehezen megfogalmazható, tehát atmoszférikus erők, érzelmek, érzések és folytathatnók tovább a sort. Ebből nyilvánvalóan egy sereg bonyodalom származik azok számára, akik a látvány egyszerű visszafordítását vagy egyszerű újra megismétlődését kívánják számon kérni a képzőművészettől.

De stílusos dolgokban is fennáll ez a furcsa számonkérés és én azt hiszem, hogy nem hivalkodó vagy nem érthető félre, amikor én itt Szolnok város vezetőinek és mindazoknak, akik ezt az ügyet napirendre tűzték, köszönetet mondok a Képzőművészek Szövetségének és a képzőművészek nevében is, mert úgy érzem, hogy ez a szemle is, de nemcsak a szemle maga, hanem azok a művek, amelyek a képzőművészettel foglalkoznak, nagymértékben missziót is teljesítenek: segítenek eligazodni a képzőművészet világában. Az érdeklődés homlokterébe állítja ezt a műfajt, ezt a tevékenységet, amelyik nyilvánvalóan, hogy egy országnak nem mindig elsődleges és mindenek fölötti kérdése vagy problémája. De kétségtelen, hogy a szellemi lét, és egy nép, egy nemzet művelődési köre szegényebb lenne nélküle, nem lenne teljes, és ezt nem szakmai elfogultságból vagy sovinizmusból mondom, hanem valóban úgy érzem: kevesebb élük le életüket azok, akik a képzőművészetnek, az iparművészetnek, tehát a vizuális művészeteknek az öröméből kimaradnak.

A modern képzőművészet sok mindent próbál olyasmit is megfogalmazni, ami talán a szimpla ábrázolásnak a mértékével mérve nehezen megközelíthető. Tehát apellál olyan belső továbbélésre, apellál arra a furcsa csodára, amit egy kép előtt vagy mű előtt való megállásnak az öröme jelent, amely mindaddig, ameddig valaki nem áll meg előtte, vászon, anyag, kő vagy fém, de attól a mítikus erőtlől, hogy megállok előtte, és értelmi kapcsolatokat keletkezik vele, ettől válik képpé, ettől válik szoborrá és ettől megy végbe, ezzel teljesedik be az a furcsa varázslat, amit a képnézés, a szobornézés jelenthet.

De ez — úgy gondolom — vonatkozik az összes többi művészetre, vonatkozik a muzsikára, vonatkozik a filmre, vonatkozik az előadó művészetekre is, amelyekkel kapcsolatban én furcsa ígézetben vagyok. Vonzódom hozzájuk nagyon, talán egy érzelmi többlettel, azzal a többlettel, hogy tulajdonképpen megvalósulásuk pillanatában, elhangzásuk pillanatában már csak voltak, tehát egy kicsikét már a múltban vannak. A múltban van egy elhangzott koncert, a múltban van egy elhangzott vers, és bizonyos értelemben sokszor egy film maga is, annak ellenére, hogy tárgyi valóságában valahol egy dobozban újra él.

A varázslatos ebben, hogy elhangzásuk után valami furcsa reinkarnációval feltámadnak bennem, és akkor teljesítik küldetésüket, akkor teljeseznek be, amikor továbbélve eszmélésemet, vagy eszmélésünket, boldogságunkat vagy másfajta örömünket segítik. Azért kalandozom e vargabetűnél, mert itt térek rá arra, hogy én nagyon-nagyra tartom azokat a filmeket, amelyek úgynevezett alkotói filmek.

Ha az én jelfogó rendszerem, amelyik tulajdonképpen pásztázza folyton a világot, és érzékeny mindazon jelekre, amelyek bennem, a szobrászban plasztikai képletekre válhatnak át, ugyanúgy nem tudom tagadni a jogát semmi más művészetnek, amelyik a maga jelfogó rendszerével újra csak pásztázza a világot és a belőle kapó impulzusokat, jeleket a maga nyelvére, tehát a film nyelvére átfordítva akarja a továbbélésnek, az újraszületésnek, ennek a furcsa szellemi reinkarnációnak a boldogságát létrehozni a nézőben.

Tehát én mindig boldogan nézem azokat a képzőművészeti filmeket, amelyekben a rendező a maga sajátos látásával, a maga sajátos, képtől kapott impulzusaival kívánja megmutatni a képet, a képzőművészeti alkotást.

Ez nyilvánvalóan lehet akár filozófiai megközelítése az életműnek, a művészetnek, de lehet egyszerű vizuális megközelítése a nézeteknek a megvilágítás furcsa effektusaival, amiben talán egy egész más világ is feltárulhat, akár

szobrászatról, akár képzőművészetről is beszélve; vagy a részleteknek olyan fajta örömét leli meg, amelyet sokszor maga a művész sem ismer fel az első pillanatban. Hadd mondjak el egy személyes kis élményemet. Egy-két alkalommal készítettek rólam riportot vagy kisfilmet, inkább riportokat, és tulajdonképpen sok mindent köszönhetek személy szerint ezeknek a kisfilmeknek. Éppen ezért, amit az előbb említettem: egy-egy részletnek a kiemelésével, egy faktúrának vagy effektusnak a felismerésével, hisz végül is a képzőművészetben nagyon sok minden olyan belső erők hatására jön létre, amelyeket tulajdonképpen nagyon nehezen tudunk megfogalmazni. Nyilvánvalóan van egy eredendő feszítő erő, amelyik az állvány elé vagy a kép elé állítja a művészt, de sok minden utáná már másfajta erőből is táplálkozik, és azt mondhatnám, hogy néha ilyen furcsa filozófiai bukfencsel lesz tudatos a felismerés örömeivel, a véletlenül kijött eredmény észrevezésével, amihez nagyon gyakran akár pszichikai, akár, fizikai, akár értelmi „csillagok együttállásának” a szerencsés volta is szükséges, hogy az ember el ne menjen mellette.

A film képes a művészt ezekre a dolgokra is eszméltetni, képes a véletlennek tűnő dolgok tanúságát tudatosítani, és segít önmagunkat is megismerni, segíthet önmagunkat is felismerni.

Nagyra értékelem azokat a — tulajdonképpen dokumentum jellegű filmeket is, amelyek korunk szellemi létét, szellemi életét rögzítik. Most úgy hiszem, inkább mégis tartozásainkat kellene említenem, mert mégis másként nézne ki akár egy Kondor-, akár egy Vajda-film, vagy folytathatnám a sort hosszan, ha a filmben, amely róluk készült, legalább pár pillanatig még az élő művész jelene is benne tudna lenni. Hogy ennek a jelentősége évek vagy évtizedek múlva mennyire fel nem mérhető, úgy hiszem, az látszik abból a félelmetesen szorongó és lázas keresésből, hogy egy Bartók-hangot vagy egy Kosuth-hangot halljunk, vagy egy, az előre utaló, vagy az élő jelenlétét szuggesztíven megmutató kockára leljünk valamelyik filmarchívumban.

Amikor néhány éve a szellemi decentralizációról volt szó, én azt a folyamatot nagyon-nagyon aggódva néztem. Nagyon féltem, hogy a decentralizáció egy nagyon is háztáji, kicsinyes vicinális vonatra, vicinális vágányra juttathatja a szellemi élet vonalát, egy rossz váltóállítás, és tulajdonképpen már észre sem vesszük, letértünk a gyorsvonati vágányról, Kisbürgözdnek nagyon is bukólikus tájai között döcögünk: sűrűbben kattog a vonat kereke, mert rövidebbek a síntávolságok, és valahol egy kedves, bizonytalan, öntudatos szürkeségbe zakatolunk bele.

Az emberi tartásnak nagy pillére, ha az ember meri beismerni, hogy tévedett, vagy meri előző ítéleteit bizonyos értelemben, vagy akár teljes értelemben módosítani. Azt kell mondanom, nem mint hogyha én ezt a mostanit — ne érisék félre — nagyon is rózsaszínes és tökéletes állapotnak tartanám, boldogan kellett félelmemben csalódnai, mert azt tapasztalom, hogy a vidéki szellemi gócek bátran, lelkesen tudnak egy igaz ügy mellé állni, a szellemi élet különféle mozgásai mellé, és a maguk belső lehetőségein belül igenis olyan eredményeket hoznak létre, amelyek nem is csak csermelyként, hanem jelentősebb folyóként ömlenek a nagy folyamba, válnak egyetemessé, hogy a nemzet, a nép művelődési ügyét szolgálják.

Azt a pejoratív jelzőt, hogy vidék, úgy hiszem most már végképp el kell hagynunk, hisz egy 400 km-es átmérőjű, vagy 500 km-es átmérőjű országban, — Kőszegtől Mátészalkáig vagy Nyíregyházáig gondolkozom —, órák alatt

elérhetőek vagyunk egymás számára. Tehát én azt hiszem, hogy szellemi életünk olyan mozgást mutat, amihez most kellene tulajdonképpen az okos szó, most kellene bizonyos értelemben a bátorság, most kellene az elhatározásnak a tisztasága, hogy teljes egészében nagyon nemes vonulatot mutasson.

Balogh Jenő *SZOT-díjas festőművész:* Minden olyan kérdésnél, amelyikben a vizualitás fogalma szerepel, olyan táncot kell járnunk, amelyiknél mindig a kályhához kell visszamennünk, és onnan kell elindulnunk, tekintve, hogy nincs olyan vitakérdés jelenleg, amelyik annyira sokrétű és zavaros lenne, mint a vizualitás. Ennek az oka nagyon természetes, ti. minden érzékszervünk fogyasztékosságáról van tudomásunk, de a látásunk fogyasztékosságairól különös módon nincs.

Ez abból az egyszerű tényből következik, hogy a látásunk annyira közvetlennek tűnik, tehát a látáson keresztül olyan közvetlennek tűnik a kapcsolatunk a valósággal, hogy csupa evidenciának tekintjük ezt a kapcsolatot, és ezek az evidenciák hallatlan módon becsapnak bennünket, mi több, még a szakembereket is becsapják. Én csak jellemzésül azt tudom mondani, hogy jelenleg, amikor némi reményekkel folyik egy pedagógiai reform, legalábbis az új tantervek ezt a célt szolgálnák, ebben a pedagógiai reformban a szakmánk, a közelebbi szakmánk nem tudott egyetérteni a vizualitás alapvető kérdéseiben. Na már most, ha mi azt mondjuk, hogy vizuális kultúra, és mi a feladat abban, hogy a vizuális kultúrát valamiképpen segíteni lehessen, természetes dolog, hogy csak előlről kell ezt az ügyet kezdeni, és mindig újra és újra vissza kell térni oda, hogy megpróbáljuk meghatározni, mit is értünk látáson, hogy meghatározhassuk, mit kell tennünk fejlesztése érdekében.

Elsősorban szeretném ennek ismeretelméleti részét egy kicsit újból előszedni, és „felhánytorgatni” néhány olyan gondot, ami közös gondunk.

Azt ma már a gyakorlatban mindenki tudja, de sem a segédtudományokban, sem a pedagógiában, sem a publicisztikában nincs még a megfelelő helyén, hogy látásunknak van a világ megismerésében egy összegező, rendszerező, divatos szóval szólva, integráló szerepe.

Ha ez így van, márpedig mondom, a gyakorlatban erről már megbizonyosodtunk, akkor megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk a látási folyamatokra, amelyek két ágról fakadnak, és így is vizsgálhatók. Az egyik minden ember személyes vizuális megismerési folyamata, helyesebben minden ember személyes vizuális tapasztalata, amely mindenkinek a saját ellenőrzésével jön létre. Kívülről ebbe beleavatkozni szinte lehetetlen. Minthogy azonban társas lény az ember, gondoskodik arról, hogy ezt a folyamatot, amelyik javarészt spontán, ösztönös, valamiképpen befolyásolja. A befolyásolás eszköze, egyik legfontosabb eszköze a képzőművészet, mert hiszen ez manifesztálja azokat a közös élményeket, amelyek minden emberben természetszerűleg jelen vannak. Ha most tovább visszük ezt a dolgot, és tekintjük azokat a műfajokat, amelyek vizuálisan fejezik ki magukat, akkor itt többszörös áttételben olyan hatásrendszert kellene biztosítanunk, amely két feltételnek felel meg. Az egyik feltétel, hogy csak mintát mutat és nem erőszakos, vagyis nem doktriner jellegű, a másik, hogy ezt a mintát úgy mutatja, hogy ebben a legjobb, a szakemberek legjobb meggyőződése van jelen. Ha ezt a feladatot tekintem, máris nagyon nagyra tűnik az a látszólagos másodlagos feladat, hogy minden közvetítési rendszerben érvényesíteni ezt az alapvető feladatot e pillanatban még szinte lehetetlennek látszik.

Az egyik, és nézetem szerint legfontosabb kérdés, hogy mi magunk mennyire hiszünk abban, hogy képi gondolkodás létezik, hogy bizonyos esetekben a képekben való gondolkodás nélkülözhetetlen rendszer, helyettesíthetetlen rendszer és bizonyos esetekben más rendszerekre át nem fordítható rendszer.

Ha most közelebbről nézzük azt, hogy mit is jelent ez, amit itt az előbb elmondtam, akkor már szakmai kérdésekhez nyúlunk. Ugyanis, amit vizuális gondolkodásnak, tehát vizuális képekben való gondolkodásnak merünk nevezni, egyelőre nem aksiómaként, mert igazolási rendszerünk még nincsen kidolgozva, tehát a képekben való gondolkodás tulajdonképpen egy olyan pszichológiai folyamat, amikor kép kapcsolódik képhez és ezt közönségesen képi asszociációnak nevezzük. *Aki arra hivatkozik mindig, hogy az asszociációs készséget kell minden módon, minden rendelkezésre álló eszközzel fokozni, az úgy vélem, egyformán érvényesen beszél a film szakterületén is és a képzőművészet szakterületén is.* Egy képzőművész nem gondolhat többet, nem várhat többet a művészettől, mint azt, hogy a mű nézése közben a néző kialakítja a maga asszociációs rendszerét és úgy jut el a műhöz és a művészhez, hogy ez a rendszer viszonyba kerül a művésszel.

Én azért piszkálom ezt a kérdést, mert a szemle sok tapasztalatot hozott azon a téren, hogy mi magunk is szkeptikusan vizsgáljuk ezt a problémát. Gyakran szőnyegen levő kérdés, hogy mi is a viszony aközött, hogy én a kép jeleit fogadom be és rendszeresen magamban viszem végig a saját képtársítási rendszeremen, és hogyan viszonylik ehhez a szó, amelyet egy rossz pedagógiai hagyomány eredményeként mi a tudatosítás egyedüli racionális formájának szoktunk tekinteni.

Mindannyian berzenkedünk ez ellen, ennek ellenére a hibát sorozatosan elkövetjük. *Elkövetjük az által, hogy amikor műalkotást elemzünk, állandóan dolgozik bennünk, egyszóval valami fúr bennünket, hogy fogalmazzuk meg a hatást. Mihelyt azonban ezt a hatást sikerül megfogalmaznunk, ezzel áttértünk egy másik rendszerre. Ha ennek a rendszernek nem direkt a kapcsolata a képi rendszerrel, akkor nem azt végeztük el, ami a feladatunk, nem kapcsoltuk össze a művet a nézővel, hanem ellenkezőleg, a nézőnek hátraarcot mondtunk a műhöz képest.* Na, hogy most mi az, ami bennünk dolgozik, amikor ezeket a hibákat sorozatosan elkövetjük, nagyon egyszerű: rossz hagyomány, amely ellen azt hiszem, itt volna az ideje küzdeni. Nem úgy, hogy deklaráljuk a szokásos ellenkezőjét, hanem úgy, hogy végül mégiscsak egy asztalhoz kényszerítsük azokat, akik itt esetleg ellentétes nézeteket képviselnek, és próbáljuk ezt a dolgot egymást tisztelve úgy megvitatni, hogy ebből konkrét eredmények szülessenek.

Szó és kép viszonyában — gyakori probléma — a képileg kitűnően megoldott filmekben is a szöveg „letapossa” a képet. És azzal az egyszerű eszközzel, hogy megjelenik valami képileg érzékletesen direkten, és akkor hallok egy hangot, amelyik az ott képileg direkten érzékletesen megjelent jelenségre mond egy meghatározást. Felteszem a kérdést, ez volna nézetem szerint a legfontosabb vitakérdés a jövőre nézve, és azt hiszem, nagyon hosszú ideig: mi a szónak a szerepe akkor, amikor mi képet mutatunk, és amikor képi asszociációkra akarjuk serkenteni a nézőt? Mert ez a dolgunk. A képekben való gondolkodás e nélkül elképzelhetetlen. Mi történik akkor, hogyha a néző számára egyszerű-

sődik ez a feladat azzal, hogy látszólag a szóbeli kifejezéssel megragadta a lényegét. Nem ragadhatta meg a lényegét, mert ha a lényegét ragadta volna meg ezzel, akkor az a kép nem jó. Itt van az a nagy gond, ami bennünket állandóan foglalkoztat és mindenkor a viták központjában van.

Azt hiszem, foglalkozni kellene azzal a gondolattal, hogyan lehet tárgyasabban elemezni egy művet, hogyan lehet a szobor vagy a festmény vagy a grafika tárgyi elemeit feltárva segíteni a néző személyiségét nem sértő asszociációs rendszert. Mert hiszen hát magunkkal szemben legyünk őszinték, *na, nagyon jól tudjuk, hogy egy műnek a hatása kizárólag akkor biztosítható, hogyha a személyiség rezonál rá, akár úgy, hogy elveti, akár úgy, hogy elfogadja, mindenféleképpen betölti a mű a hivatását. Talán különös, de én vallom azt, hogyha elveti, akkor is teljesítette a hivatását.*

Most elveti és holnap nem veti el. Tehát a folyamatban éppen a személyiség fejlődése fogja biztosítani azt, hogy ez a közeledés egyre erősebb lesz és egyre jobban elmélyül az egyén.

A színek! Bennem a festő sokszor berzenkedik az ellen, hogy felhasználva a filmnek azt a páratlan tulajdonságát, hogy átvilágítással kapjuk a színeket, ami mindig felfokozottságot jelent, ezáltal bizonyos színhatások agresszívebbek, mint amit a kép hatása igazában megkívánna.

A színeknél a viszonylatok a döntőek, a viszonylatok végtelen variációban úgy kapcsolhatók be a tevékenységbe, hogy minden elképzelhető pszichológiai hatást kihozhatunk. Mihelyt ebből valaki kilép, és egy agresszív színhatásra megy rá, a fokozásokban végül is túllő a célon. Érzékeny embernek kifejezetten idegesítő — ehhez hozzá kell tennem azt a nagyon személyes véleményemet, hogy én nem hiszem azt, hogy az élet stresszeivel szemben másik stresszel kell védekezni. Én ebben nem hiszek. A stresszekkel szemben harmóniával, renddel kell védekezni. A színekről ma már annyit tudunk, hogy ezt a rendet, harmóniát mondhatnám akadálytalanul közölni tudjuk ilyen technikai feltételek mellett, amelyek rendelkezésre állnak a filmművészek számára.

A festők nevében még valamire utalnék a színnel kapcsolatban. A portréfilmek között Bernáth Aurél esetében volt tapasztalható az a különös dolog, hogy a film hamisít. Rettenetesen sok függ attól — borzasztó komplikált, hosszadalmas folyamat a bemérések, a színbemérések —, hogy hogyan alakul a színhőfok. A legkisebb tévedés a színskálában, elképesztő torzulásokat okoz. Pl. az egyik Bernáth-filmben az egész paletta elment a hidegek felé, vagyis azt a hatást, ami Bernáth festészetében a döntő, hogy ő ti. valami páratlan készséggel hangol hidegeket, melegeket, ez úgy eltolódik a hidegek irányába, hogy egyszerűen semmivé válik a bernáthi harmónia.

Nagyon sokszor találkozom — sajnos — az én munkaterületemen, amitől a legjobban félek, azzal tudniillik, hogy a vizuális kultúrát kisajátítják a képzőművészetnek, kisajátítják az iparművészetnek vagy épp a filmnek.

A vizuális kultúra a legnagyobb egység, amit az emberi megismerésben meg tudunk fogalmazni, mert a vizualitás a maga sajátos integráló szerepével voltaképpen az egyedüli olyan forma, amelyik megközelítő totalitásban tudja a valóságot megragadni. Nekünk tehát ilyen értelemben, amilyen értelemben a filmszemle létrejött, arra kell gondolnunk, hogy mi ennek a nagy

egésznek egy olyan részlegét csináljuk, olyan részlegével foglalkozunk, amelyik bizonyos értelemben minta. De vigyázat ezzel a mintával.

D. Fehér Zsuzsa *művészettörténész*: Elhangzott a vitában, hogy az életben jelentkező stresszeket nem kell túlfokozni, megismételni azzal a stresszel, amit a filmmel tudunk okozni. Igenám, de hogyha a stressz felfokozott mértékben van meg az adott alkotó műveiben, mi légyen a dolga a filmesnek, a film-művésznek. Ugyanúgy, abban a ritmusban visszaadni, mert hiszen hamisít, ha nem teszi, vagy pedig olyanfajta hangfogóval dolgozni, hogy valamennyire megközelíthetővé tegye, láthatóvá azt, amit a műalkotás belső tartalmával, belső feszültségében mond el? Tehát egyfajta módon lecsillapítani azt a felfokozottságot, amit a mű diktálna? Elgondolkodtató.

Miként az is, hogy évek alatt hatalmas lehetőséghez jutott és jelentős fel-futása volt a képzőművészeti filmnek, mégis számtalan a mi bajunk és problémánk. Elsősorban a sok-sok évtizedes rossz beidegződések miatt. Nemcsak a vizuális szemlélet beidegződéseitől, hanem az előadói szemlélettől is függően. *Mert hogyan népszerűsítsünk mi képzőművészetet? Elsősorban tárlatvezetéssel, ahol a szöveggel, amit a képekről elmondunk, lényegében ugyanazt tesszük, ami megkérdőjelezhető: nem engedjük hatni közvetlenül a művet, hanem közé és a befogadó közé állunk, mert befolyásolni akarjuk. Mivel akarjuk befolyásolni? Amitől szabadulni alig tudunk: lásd a képet, a hozzáfűzött gondolatainkat.*

Élőben, kiállításon, másutt is megszoktuk, hogy szükség van fogódzókra, mert hiszen nem feltétlenül esztétikai elemzés az a szöveg, amit adunk, hanem olyan ismereti anyag, ami nélkül a mű nem fogható fel vagy nem élvezhető. A mű születési ideje, körülményei, társadalma és élő művészet esetében ami a legnehezebb, viszonyítás a kor művészetéhez — ilyen ismeretekre gondolok.

Úgy érzem, az a művészi egység, amit esetleg a szövegnélküliség biztosíthat, a képi mozgásban azonban csak akkor érvényesülhet, ha a kameramozgás tökéletesen átérti a szemléltető lehetőségeket. A kameramozgások viszont nagyon sokszor ugyanazok. Én nem tudom, valahogy úgy vagyok egy kicsit a képzőművészeti filmekkel, mint a klasszikus balettel vagy a jégtáncal. Bennük bizonyos számú figura az, ami ismétlődik. Ami akkor sem érthető, ha tudjuk, hogy vannak korlátai a képi, a gépi és a képen belüli gépi mozgás lehetőségeinek.

Szönyi G. Sándor *Balázs Béla-díjas rendező*: Módom volt részt venni a televíziós filmek zsűrijében. Így folyamatosan tudom látni az elmúlt évek televíziós képzőművészeti filmjeinek javát. Róluk, de elsősorban problémáikról szeretnék beszélni — konkrétan. Érzésem szerint az egyik feltűnő negatívum, sok megoldatlanságot jelent, a képek úgynevezett zenei aláfestése. Elég sok olyan képzőművészeti film van, amelyik alá — ez a tény — viszonylag jellegtelen, vagy ami még furcsább, túlságosan patetikus zene kerül. A zene áthangolja a filmet. Sőt tulajdonképpen hangulati képet is ad arról a képzőművészeiről, akiről a film beszél. Hogyha túlságosan nagy divatja van a patetikus, egyforma zenének, akkor a képzőművészeti filmeket nézve az emberben olyasféle érzés alakul ki és erősödik meg, mint hogyha a képzőművészet valami távoli, valami csak tiszteletre méltó, tulajdonképpen a hétköznapi életben meg nem közelíthető ünnepélyes jelenség lenne. Amiben valami igazság van, csak nem ilyen mértékben. Úgy érzem tehát, hogy ez a rossz modor, rossz manír, ami a pate-

tikus zene alkalmazásában kísért, nem hogy közelíti a nézőt a művekhez, hanem a közönséget egyenesen eltávolítja, távol tolja a képzőművészeti filmtől.

Bizonyos műfaji szűkkörűség is tapasztalható. A látott filmek zöme ugyanis portréfilm volt. Ennek nyilvánvalóan van egy sereg reális oka is. *De nem tudom, nem kellene-e ambicionálnunk jobban, hogy a portréfilmeken kívül vitafilmek, a képzőművészet tárgyában forgó vitafilmek is nagyobb számban szülessenek.* Vagy hogy legyenek olyan „egyszerű” képzőművészeti ismeretterjesztő filmek is, amelyek mondjuk csak a képzőművészeti látás kérdéseit firtatják, vagy épp egy-egy képzőművészeti kornak általános iskolai feldolgozását adják — jó értelemben véve. Most még úgy tűnik, hogy az alkotók kevesebb becsvágygal nyúlnak hozzá az úgynevezett alapismereteket népszerűsítő filmtémákhoz. A vitafilmek kapcsán merül fel bennem, hogy a képzőművészeti filmeknek nem volna-e az is feladatuk, hogy nyilvános, milliók számára közérthető módon fórumot adjanak a tömegek képzőművészeti ízlése, igénye körüli vitáknak.

Még egyet, ami közhely, de szólni kell róla, mert jelentkező probléma. Ez pedig: a filmek egy bizonyos részében a képnýújtotta élmény és a hozzá kapcsolódó szövegi információ nemhogy nem segítik egymást, hanem egyenesen ütik. Furcsa módon készítettünk egy statisztikát, amely azt mutatja, hogy a látott filmek közül azok hatottak a legjobban, amelyeknél a szövegben nagy szünetek voltak, amelyekben a szöveg csak adott pillanatban közölt egy-egy információt, és utána átengedett minket a szemünknek. Szándékosan a dolgok problematikusabb részeit nézem, ezért még egy kritikai megjegyzésem volna. Ez pedig a szerkesztésre, a sokat markolásra vonatkozik. *Portréfilmekben tapasztalható ugyanis, hogy szinte már akadémikus forma alakul ki abban, hogy a művész beszélni kezd gyerekkoráról, majd elmondja életének egyik állomását, másik állomását, mignem aztán eljut egészen a jelenkorig.* Azokban a filmekben, amelyek kívánnak a többségből, érdekes módon témaként csak egy-egy korszakot, vagy egy-egy problémát ragadott ki a film. Mit is tehetne mást? Hisz egy húszperces rövidfilmben teljes életművet bemutatni, óhatatlanul elnagyolt általánosságokhoz vezet.

Valkó Mihály újságíró: Néző vagyok elsősorban, mégpedig szorgalmas nézője a televíziónak. Nekem, hogy rövidre fogjam mondandómat, s talán képzavar lesz, ahogyan kifejezem magamat, legfőbb gondom: a képzőművészeti filmek alkotói valahogy nem számolnak eléggé a néző „vizuális szívverésével”. Világosabban, hogy miről is van szó. Egy társaságban eljátszottuk a következőt (a társaság tagjai többnyire a képzőművészet rajongói voltak): figyelemmel kísértük az egyik rövidfilmet a képernyőn, majd sugárzás után megpróbáltuk rekonstruálni emlékezetből mindazt, ami szemünk előtt elvult. Váratlanul döbbenetes volt az eredmény: felére is alig emlékeztünk. Ami elsősorban a ritmus egyenes következménye, ugyanis oly mértékben és gyors egymásutánban kaptuk a vizuális információt, hogy igen sok részlet egyszerűen lepergett emlékezetünk képernyőjéről. Nem tudom, a televízió képzőművészeti műhelyének nem kellene-e tudományosan is utána járnia, hogy fel-foghatóságban, ritmusban, valójában mennyit is bír el az átlagnéző?

A másik, ami engem a képzőművészeti filmekben zavar, az az, hogy úgy tapasztalom, sok közöttük az „öreguras” film. Korántsem témabeli probléma ez, úgy gondolom, sokkal inkább a hangvételben jelentkező szemlélet kérdése. A patetikus zenéről már esett szó, de ezekben az úgynevezett „öreg-

uras" filmekben más elemekben is tapasztalható a túlzott kimértség, kiszámítottság, azt is mondhatnám, méltósággal teli kényelmesség. Annál is érthetőbb ez a mindenáron tiszteletadásra kényszerítő filmi szemlélet, mivel a szobrokat már — tapasztalhatjuk — emberi méretek közé komponálják, és így is helyezzük el, ott vannak az élet kellős közepében, szinte életünk közvetlen részei, darabjai. Ehhez kapcsolódva a mozgékonyt is hangsúlyozva vetem fel, hogy miért nem tud a televízió a maga erejével a képzőművészeti élet problémáihoz jobban hozzátapadni, rugalmasabban hozzáragadni. Képzőművészetünk mai élete, meggyőződésem, sokkal izgalmasabb, dinamikusabb és érdekesebb, mint amennyi abból a képernyő csatornáján jelenleg eljut a nézőhöz. S ami nem kevésbé izgalmas, Magyarországon az emberek java részéhez a képzőművészet a képernyőn kopogtat be. Most mi történik, ha a vendég, aki kopogtat nem olyan, mint várják! A néző becsukja a kaput, azaz lezárja a készüléket. Ezért fontos a filmek friss, maibb hangvétele. Általában azon belül a differenciákon belül is, hogy az egy-egy alkotóhoz való közeledésben megvannak a sajátos színek, a sajátos lehetőségek.

Szenti Ernő *pedagógus*: Mint rajztanár és szakfelügyelő elmondhatom, hogy az utóbbi évtizedben a képzőművészetek iránt, a műalkotások iránt igen megnőtt — elsősorban a tanuló ifjúság körében — az igény. Szerencsére jó diaanyag áll rendelkezésünkre, és az utóbbi években egyre jobban fel tudjuk használni a televízió adásait is. A televízió képzőművészeti műsorai szerves részét képezik munkámnak. Továbbra is várjuk és kérjük tehát a képzőművészeti tárgyú filmeket a képernyőn. De a moziban is. Kisújszálláson történtek olyan kezdeményezések, amelyek — úgy gondolom — életre valók. Terveink szerint a moziban egy-egy csokor képzőművészeti filmet vetítünk, külön előadásban a tanulóifjúságnak. Véleményem szerint, hogyha országosan is kidolgoznák az effajta műsoroknak a rendszerét éppúgy, mint óvodások esetében a mesefilmek vetítésének módját, ez az út járható lenne, megvannak a reális feltételei — eredményekhez vezetne.

D. Fehér Zsuzsa: Nagyon megszívleltem Szőnyi G. Sándor kritikai megjegyzéseit. És köszönöm is, mert hogy kísérleti stádiumban vagyunk mindenféle vonatkozásban, s azon belül jóval később kezdtük, mint a MAFILM-es képzőművészeti rövidfilmeseink. Kísérleti állapot ez, hogy a képzőművészet helyét és szerepét egyáltalán megtaláljuk a tévében. Így nagyon sokat nyerhetünk azáltal, hogyha az igények közvetlenül is jelentkeznek nálunk. Az emelkedett, úgynevezett „öreguras”, nagyon találó jelzőkkel meghatározott képzőművészeti hangvétel, talán furcsa ezt mondanom, de azzal is összefügg, hogy oly ritkán és oly ünnepi alkalomnak számító módon jelentkezik a képzőművészet a képernyőn. Ha naponta, s akár szünetkitöltő, meg mindenféle egyéb rövid műsorokban is lehetőség lenne egy kicsit tényleg állandósítani a képzőművészeti programokat, akkor azt hiszem, könnyebb dolgunk lenne a hangvétellel is.

Gera Éva *SZOT-díjas festőművész*: Úgy emlékszem, Fehér Zsuzsa említette, hogy bizonyos értelemben a filmek alkotóinak dolgát megkönnyíti az, ha portréfilmet akkor és úgy készíthetnek, amikor a művész még személyesen is jelen lehet. A látottak alapján azt mondom, a művész közvetlen jelenléte nem minden esetben jelent előnyt. Sőt. Előfordult, hogy a riporter a filmben oly rosszul kérdezett, hogy a művész csak rosszul válaszolhatott, még az egyébként magát

nagyon jól kifejezni tudó művész is, s ezáltal a varázslat egyszerűen elmaradt. Ez is azt mutatja, hogy a portréfilmnek is, de általában a képzőművészeti filmnek rengeteg összetevője van. Tehát az, hogy jelen van-e benne az élő művész, vagy nincs, ez sem határozhatja meg magát a filmet, és nem lehet biztos garancia az eredményre.

Egri Mária *művészettörténész:* Elsősorban amit én problémának érzek az az, hogy a film nyelve valami egészen más, mint a szóé, tulajdonképpen vizuális művészetről beszél vizuális művészettel. Tehát főleg benne a szó. Én is ezt érzem. Mindenféle szempontból. Ha egy filmen megszólal akár a rendező, akár a kérdező, sőt még meg is jelenik a művész, engem zavar. A televízió portréfilmjei közül nagyon tetszett a Schaár Erzsébetről, valamint a Samu Gézáról készített film. Hogy miért? Mert mindkettő a maga nemében tulajdonképpen szavak nélkül, magával a művészettel, a művészt is bemutatva teljes képét adta annak, amiért a film készült. Meleg, emberi, közvetlen, érzékfeszítő alkotások.

Kollányi Ágoston *Kossuth-díjas filmrendező:* A művész számára az alkotó számára műve akkor válik teljessé, amikor találkozik a befogadóval, a nézővel, akihez szólni akar. Ez a találkozás sokféleképpen történhet. Megtörténhet úgy is, hogy valaki szakavatott kalauz kíséretében találkozik a művel. De az esetek döntő többségében ez a találkozás múzeumban, kiállításon, közterén vagy egyebütt, teljesen személyes, egyedi, egyéni. A néző egymagában áll és próbál kapcsolatot találni a művel és az alkotójával. Ez a találkozás ritkán maradéktalan. És erről nem a mű tehet elsősorban. *A maradéktalan találkozásnak feltételei vannak. És hogyha nekem, akinek alkalmilag a képzőművészeti film műfajában módom volt egy-egy témát megvalósítanom, én valamilyen módon mindig ezt a maradéktalan találkozást kívántam elősegíteni, teljesebbé tenni. Ez lehet a feladata gondolom bárkinek is, aki a képzőművészeti filmek bármilyen formájával megpróbálkozik.* A maradéktalan találkozás megteremtésében fontos tényező lehet a filmalkotó számára a művészhez való személyes viszony. Különösen kortárs művész esetében. Hogy mit jelenthet a bensőséges viszony, arra utalásként gyakorlatomból egyetlen példa. Sajonos, már a film készítése után, sok-sok nagyon emlékezetes diskurzusban ismer-tem meg igazán Szőnyi Istvánt emberi egyéniségében, amikor már a film elkészültével nem tudott érvényesülni munkámban mindaz a spontán élmény, amit jelentett egy kiemelkedő alkotó ember személyi varázsának megízlelése.

Mind a találkozás, mind a megközelítés rendkívül komplex, sokoldalú lehet. Egy példa rá: amikor Amsterdamban az ember belép a Van Gogh Múzeum földszintjére, akkor először azt hiszi, hogy valami más múzeumba tévedt. Nyomát sem leli másnak, mint a századforduló korának, a legkülönbözőbb tárgyi emlékeknek, óriási fotónagyítások a párizsi utca forgalmáról, a közlekedési eszközöktől az útjelző táblákig és nem is tudom, hogy mi minden még. De abban a pillanatban, amikor a kort, a kor hangulatát tükröző atmoszférából kilépve felmegy az ember a gyűjteménybe, és ott időrendi sorrendben egymás mellett látja egy szédületesen felfutó művészi pálya fázisait és produktumait! — Szóval filmen is épp így joga és jelentősége lehet annak, hogy egy művészt vagy egy alkotást megpróbáljunk beágyazni abba a korbba, a társadalomnak abba a rendjébe vagy a művészetnek abba a funkciójába, amelyből vétetett, amelyet egykor betöltött.

Berényi Ferenc *Munkácsy-díjas festőművész:* Művészet és társadalom, végül is mint ugyanak a botnak és gondnak a két vége. Társadalmi oldalról, ha megnézzük a vizuális kultúrára vonatkozó közállapotokat, rengeteg kívánnivalót találunk. Szellemes mondas, úgy tudom. Vinyától származik, hogy a közművelődés addig nyújtózkodhat, amíg az iskolapolitika takarója ér. Ez az iskolapolitikán belül a vizuális oktatás helyzete, itt most nemcsak a rajzoktatásra, hanem a más tantárgyakon belül is megvalósítható vizuális szemléltetés helyzetére gondolok. *Valahol olyanfajta katasztrófát érzek — és én ezt a szót a magam nevében felelősséggel mondom —, hogy egyetlenegy tantárgy sem engedheti meg azt magának, hogy 100 leadott órájából kb. 60-at nem szakos ad le országos átlagban. Ez tragédia.* Tragédia és majdnem, hogy azt mondhatom, a fundamentális problémák ezen a területen gyöngülnek, a pótszereink erősödnek, és itt pótszerként említem a képzőművészeti rövidfilmet. Nem pótolhatja azt, amit az iskola valamilyen szempontból, apropóból elmulaszt, és a jövődő szempontjából azt is merem állítani, hogy ezek a bajok és feszültségek növekedhetnek, ha sürgősen az iskolapolitika valamit nem változtat. Ezt én a tv-filmkészítők és a nagyfilmkészítők számára, mint témát is mondanám. Nyugodtan bele a sűrűjébe, rengeteg izgalmas téma szabad. Nemcsak az előítéletekről, arról is, hogyan tart egy órát a szakos és egy nem szakos, vagy mit tudom én.

A közönség oldaláról.

Vagy a leendő munkásosztály oktatási formáin belül miféle kereteket kap a vizuális esztétika, milyen tantárgyon belül oktatják? Szóval kulturális politikában végül is ez hatalmi kérdés is lehet a jövődő szempontjából.

A másik, amit mondanék, a műfaj sajátos törvényszerűségeire vonatkozik. *Nekem nagyon rokonszenves az a gondolat, hogy műről egy új mű sajátos törvényein belül illik beszélni. Állítom, hogy a filmkészítők között is biztos, hogy sokkal több újszerű gondolat van, mint amennyit egyáltalán láthattunk, mint ami egyáltalán érvényre juthat.*

Rózsás Tibor *pedagógus:* Sokat gondolkodom rajta, hogyan lehetne az emberekhez közelférkőzni a film segítségével. Megvolna a lehetőség — úgy gondolom —, hogy a filmkészítéskor rejtett kamerával pl. egy köztéri szobornál, vagy képnél, vagy éppen mikrofonnal rögzítenék az egyszerű látogatók véleményét is a képről, a műről, több embernek a véleményét is, ezután a nézőt, aki megtekinti a filmet, kényszerítenék arra, hogy döntse el maga is, vajon igazat mondott-e az az egyszerű ember, avagy sem. És akkor jöhetne a szakember, aki levonná a tanulságot, megfogalmazná az igazságot, hogy ez így helyes, vagy hogy ez a részlet igaz, és ez a szép benne. Gondolom mint módszer hasznos lehetne.

Ami azt illeti, helyénvaló-e képzőművészeti tárgyú filmekben az alkotóra vonatkozó tények, adatok, ismeretek közlése, mértékkal bár, de szükségeltetik. Mi rajztanárok tudjuk, amikor egy képet vetítünk, mondjuk Michelangelo Dávidját, s hagyjuk a gyerekeket egy kicsit szabadon kalandozni, mi történik? A gyerekek kuncognak, amikor meglátják. A szoborban a gyerek még nem érti, nem érzi a dolgokat, hogy miről is van szó, de amikor az ember a művészt bemutatja szenvedéseivel, megpróbáltatásaival, azt is hogyan és miként hozza létre művét, milyen körülmények között, akkor az arcok egyszerűen lehiggadnak, nyugodtabbá válnak, gondolkodnak, élnek, a művet figyelik, befogadják és megnyugszanak. A legközelebbi vetítéskor ugyanazt a szobrot

vagy festményt, legyen az bármilyen művészi alkotás, nyilvánvalóan már másképpen fogják nézni, érezni, érteni. Úgy érzem, a filmek esetében azért van lényeges funkciója az okos magyarázatnak.

Samu Géza *szobrászművész*: Arról a módszerről, amellyel kialakul egy-egy film. Csányi Miklós megkérdezte tőlem, amikor először lejött hozzám, hogy mit csináljunk. Filmet csináljunk-e, vagy egy kommersz ismertető dolgot, és akkor megállapodtunk abban, hogy ő teszi az ő dolgát, én meg megpróbálok alkalmazkodni ehhez a szituációhoz. Hisz ő az alkotó, neki kell vállalnia azt a szabadságot, az alkotói szabadságot, hogy a kérdéshez, témához úgy nyúljon hozzá, hogy az számára legyen formai, műfaji izgalom. Általában ez marad ki a filmekből.

A formáról annyit: gyakorlat, hogy odarakják a mikrofont a művész szájára elé, aki elmondja a magáét, fényképezik jobbról, balról, aztán a munkáit mutatják be stb. Ez az általános. Ha azonban a rendező veszi a fáradságot, és túl mer menni a megszokásokon, és időben is van valami kis szabadsága, aki hozzányúl egy témához, meri vállalni az együttgondolkodást, az együttdolgozást azzal az emberrel, akiről mondani akar valamit, akkor valami értelmesebb dolog is születhet. A mi filmünk 1971–72 telén indult el gyakorlatilag, akkor forgatták le, egy napra jöttek, még valamikor májusban, aztán elmentek, de 3 év kellett még hozzá, hogy végül kész legyen ilyen formában. Össze lehetett volna vágni. Majdnem négyezer méternyi felvételtől maradt 20 perc, fáradságos éjjelek és nappalok után.

Tamás Ervin *Munkácsy-díjas festőművész*: Korunk művészete rendkívül multiformális, igen sokféle jelenség mutatkozik egy időben, egymásnak egészen ellentmondó nézetek léteznek.

Az emberek természetesen meg kívánják érteni őket, mi viszont tudjuk, hogy megértetni ezt formális logikával, a nyelv eszközeivel nem tudjuk, csak a vizuális nyelv útján. A nehézség éppen abban van, hogy egy mű tulajdonképpen szuverén önálló jelenség, egy teljes világ, megmutatni, felmutatni és egyáltalán valamiképpen az emberekhez közelhozni, valamilyen viszonylatban lehet csak. Éppen ezért én ezt a viszonylatot elsősorban az ún. alkotói filmek viszonylatában értem, ahol nem a formális logika útján, nem a szöveg, a magyarázat útján, hanem a képi eszközökkel felidézett érzelmi, indulati eszközökkel teszik az ember értelme számára is világossá azt, amit lát. Az ember a tudatába kívánja emelni a látottakat, és ez bizonyos értelemben — sajnos — szavakban való megfogalmazást is kell, hogy jelentsen, noha tudjuk, hogy ez nem azonos magával a művel. A nehézség éppen az, hogy a dolgokról lehet beszélni, és magát a dolgot nem lehet elmondani, ha szavakban beszélünk. *A film éppen olyan eszköz, amelyik nem a dolgokról, hanem magát a dolgot tudja, a műalkotást tudja elmondani a maga újraalkotó lehetőségeivel.* Ami azt illeti, hogy valamilyen viszonylatban kell a művet felmutatni, a szuverén művet, mert önmagában ez nem elég ahhoz, hogy megértessük, ez a viszonylat elsősorban a kor és a társadalomhoz való kapcsolódása a műnek. A második viszonylag a műalkotás és az alkotó egyéniségének a viszonylata, harmadik pedig a természet és a látvány és a műalkotás viszonya, és végül lehet így is felvetni, hogy maga a felhasznált anyag, a kifejezési eszköz és a műalkotás viszonya.

15–20 perc alatt egy filmben nem lehet felvetni valamennyi viszonylatát, de az is igaz, hogyha az egyik viszonylatát jól fedi fel egy film, az szinte pótolja a többit, illetve nincs hiányérzet.

Balogh Jenő: Nem szabad ringatóznunk abban az ábrándban, hogy az iskolát, még ha rosszul működne is ezen a téren, helyettesíteni tudná bármilyen jól készített tv-műsor, film vagy mozifilm. Ti. egészen pontos adatokkal igazolt helyzet, hogy az iskola nélkül egyszerűen az érdeklődés nem támad fel, tehát nem nyitja ki a tévét és megy el a moziba sem a néző. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy ez a terület jól működjék, de soha nem szabad elfelejteni, hogy ha az iskola nem alapozza meg ezt a folyamatot, akkor mi hiába csinálunk remekműveket is. Továbbá küzdenünk kell a kultúrpolitikának olyan jó szándékú ábrándjaival, hogy iskolán kívül ez a dolog megoldható. Ami a filmekben megnyilvánuló fennköltiséget illeti, a XIX. században alakult ki ez a régi arsnak az eltorzításával, és ezt hurcoljuk még ma is magunkkal. Példát szeretnék mondani, hogy saját bőrömön én hogyan tapasztaltam ezt a jelenséget. A látás hatalmával (tv-sorozat) ugyan nem képzőművészeti filmet csináltam, de bizonyos alapok ott azért megjelennek, és én ezt megpróbáltam úgy bemutatni, hogy a mennyekből leráncigáltam a földre, a talajra hoztam ezeket az alapkérdéseket. A szakmától kaptam olyan orrot, hogy azzal nyugodtan játszhattam volna Cyranót.

Somogyi József: Egy szó megütötte a fületem: stratégia. Igen, azt hiszem, nem baj, hogy valamiféle kulturális stratégiát fogalmazunk meg magunk számára, vagy elgondolkodunk azon, hogy mit kell tennünk. Ha nem nagyon lírai, vagy nem túl érzelgős lenne éppenséggel, akkor azt mondhatnám, hogy ezrei éve tartozunk ezzel tulajdonképpen azoknak, akik nem tudják még ma sem, hogy mi a kép, mert nekik legjobb esetben még egy rossz kis másolat, vagy akár egy rossz kis szentképnek a kópiája, vagy egy selyemre festett kis nyírfaligetecske jelenti.

Sok kérdésben még nem sokat tettünk. Mondjuk, persze, hogy sok ebben a nehézség, és szerintem mindenki tudja, hogy végeredményben nem kívánhatja el a társadalom sem, utópisztikus volna, hogy most minden otthonban műtárgyak kerüljenek a falakra. Nem erről van szó, a műtárgy, a nagy művek, azért az mégis más valami. De azt hiszem, hogy valami érdeklődést felkelteni, irántuk, valamiféle közvetítő módon, tehát a filmmel, televízióval, a hanggal és egyébvel, igenis feladatunk lehet. Most lehet, hogy nagyon blőd és buta dolgot mondok. Az irodalmi művek televíziós adaptációjára, vagy akár önálló alkotói műként megjelenésükre gondolok. Statisztikákat olvastam, hogy miként „dobták fel” a könyvek vásárlását. Ha egy film, egy televíziós adás el tudja érni, hogy valaki másnap felkel és elmegy a Szépművészeti Múzeumba, vagy megkeresi azt a művészt, vagy akár találkozni az eleven művel, akkor valamit tett ez a műfaj, és ez nem lebecsülendő. Igaz — megvannak a nehézségeink. De ezek az előbbre lépés gondjai. Eszmélésünk pillanatában már teret és mindent az égvilágon látunk, mégis belénk idegződött valami furcsa irodalmiaskodó szemlélet, az embereknek nagyon nagy százaléka még csak nem is tartalmat, témát néz a képben, gondolatot a legritkább esetben. A filmek kísérszövegei is — amiről szó esett — legtöbbször ott sántítanak, hogy a megfoghatatlant, az elmondhatatlant akarják szavakkal kifejezni. Ha el tudom mondani, hogy a naplemente csodálatos, akkor egy jó történetem van: hogyha egy klassz nőt láttam, de nem tudok belőle szobrot csinálni, akkor elégedjem meg azzal, hogy láttam és hordom valahol az idegsejtjeimben ezt az örömet és boldogságot, és várom azt a találkozást, amikor ez az elraktározott gondolattal és képlettel, két pólus összértékével ki tud majdan teljesedni és szoborrá tud válni, talán más gondolatok, más asszociációk segítségével.

Többször szóba került a filmalkotásokkal kapcsolatban a személyiség kérdése. Úgy érzem, halálosan komoly dologról van szó, amiről épp a XX. században — eltekintve a nagy gondolkodóktól — kevés szó esett. Itt kapcsolódna az agresszivitás problémájához, mely nemcsak szó és kép viszonylatában merülhet fel. Tanítok magam is, és gyakorlatból ismerem, milyen óriási bűn a személyiség megtörése, netán kisajátítása. A művészeti életben, művészek körében bizony gyakran megesik, hogy egy fiatalember személyiségét megtörik, aki azután egy életen keresztül hordozza ennek a bűnnek a káros következményeit, ha nem tud belőle kikászálódni, és ha nem hallatlanul erős, szívós, hamar eszmélő személyiség, aki időben fel tudja ismerni saját belső törvényeit, meri vállalni őket, és tud is velük élni. Ezért fontos, hogy kinek-kinek tiszteltetben tartassék az alkotói személyisége. Akár filmes, akár képzőművész.

Én azt hiszem, hogy okulhatunk ebből a beszélgetésből, és azt gondolom, nagyon tudatosan tudjuk és nyíltan vállalnunk is kell, hogy adósságunk van e téren és felelősségünk. Ott a felelősségünk és mindenkié, aki 30 éve itt él ebben az országban, a mi periódusunkról beszélünk, a megújult társadalom idejéről beszélek. Felelősségről jelen és múlt dolgai iránt. Látjuk, láttuk, a falu önmaga is hogy pusztítja magát! Dermesztő dolog. A védett présház sarkát például éjjel véletlenül egy traktor elviszi, és elpusztítja. Engedtük, hogy pusztítsa a falu önmagát, engedtük, hogy ami sok minden — nem akarok líraian belebonyolódni —, hogy mi sok minden akkumulálódni tudott a nép környezetében —, mi minden tud abban felgyülni! — eltűnjék, és olyan légkört teremtettünk sokszor, hogy a falu megvetette önmagát, egy kicsikét a múltját is megtagadta, és tulajdonképpen furcsa jellegten valamibe bonyolódott, ami majdnem páratlan itt Közép-Európában is, mert akár a jugoszlávokhoz, akár a románokhoz, akár a csehekhez fordulunk, — Ausztriát nem is akarom említeni —, új környezetet az egyszerű parasztházak léptékrendjében, modern kultúrával és higiénáival teremtettek így ütve meg egy XX. századi modern építészeti hangot. Nálunk elvéve is alig akad hasonló. Legjobb esetben kiszakítottunk egy-egy műemléket környezetéből, a nyírbátori kistemplomot például lebontottuk, elvittük Szentendrére, ahol áll most légüres térben, egy leltári számmal. Műtárgy lett, egy múzeumnak a múzeumi leltári száma őrzi, semmiféle közössége senkivel nincs. Nem volna baj, ha Nyírbátorban nem használnák, nem baj, ha nem megy bele senki, de ott állna, abban az építészeti atmoszférikus környezetben, amelyikben született. Mindenki tudja, hogy a XX. századnak más a szemlélete, de mégis egy építészeti rend akkumulálódott benne. Úgy hogy azt hiszem, a stratégiához az is hozzátartozik, hogy nagyon érzékenyen vigyázzunk így is értékeinkre. Hogy a televízió mit mond, nemcsak amikor képzőművészeti filmekről van szó, hanem általában, az is nagyon fontos, súlya van a hangjának, milliók ülnek előtte. És akár vicc, akár szombat esti szórakozás címén, nem örülök, ha olyan dolgokhoz nyúl, ami nem odavaló. Láttam például egy adást, amelynek a mohácsi vész volt a témája. A mohácsi vész nem szombat esti vicclap-téma. Hallatlanul nagy dráma volt.

De visszatérek a képzőművészethez. Sok olyan hagyományunk van, amit meg lehetne mutatni. Van olyan lélegzete, olyan törekvése a mai magyar szellemi életnek, a kortárs művészetnek, amiből nem szabad, hogy épp azok maradjanak ki, akiknek és akikért készül.

HAGYOMÁNY-MŰHELY

ARATÓ ANTAL

Baloldali szociáldemokrata hetilap Jászberényben az első világháborút megelőző években

A múlt század 90-es éveitől Jászberény sajtójának történetére a retrográd városi vezetéssel élesen szembenálló ellenzéki és a hivatalos kormányzást támogató Apponyi-párti hírlapok küzdelme volt jellemző. E változatos hírlapi csatározások során szinte minden alkalommal jelentősebb erőket tudott az ellenzéki sajtó felvonultatni. E periodikák ellenzékiességük révén szívesen fordultak a munkásmozgalom eseményei felé, támogatták a kibontakozó szervezkedéseket, ha saját programmá nem is tudták emelni a mozgalom elvi célkitűzéseit, A *Jász Kürt* és a községekben megjelent hetilapok részletesen beszámoltak a népgyűlésekről, sztrájkokról; informatív tevékenységükkel hozzájárultak a mozgalmi élet szerveződéséhez, de nem pótolhatták a tájegység központjában, Jászberényben egyre szervezettebben tevékenykedő Szociáldemokrata Párt közlönyét. A szervezkedő szocialisták az 1907-ben indult *Jászberény* (1) című lap köré tömörültek.

A magyarországi szocialista sajtó történetében is jelentős helyet elfoglaló hetilapból sajnos csak hiányos évfolyamok maradtak fenn. A korábban „társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi” hetilap 1909 után mint a Szociáldemokrata Párt jászberényi szervezetének hivatalos sajtóorgánuma jelent meg. A hetilap részt vett az 1910-ben lejátszódott választási mozgalmakban, amelynek során a helyi szocialisták Apponyi és a szociáldemokrata központi jelölt Peyer Károly ellenében Gyalog János mezőtúri kisgazdát támogatták. Ez a tény már önmagában is figyelemre méltó, láthatjuk, a jászberényi szociáldemokraták tudatosan keresték a parasztsággal való közös cselekvés útját. A Szociáldemokrata Párt országos vezetősége is azért nem ismerte el a jászberényi szervezet lapját, mert a lap irányítói, munkatársai — Varjas Sándor, Háty László, Gyetvai János — a parasztkérdésben a párt központi irányától eltérően sokkal következetesebb, valóban forradalmi vagy ilyen irányba mutató nézeteket vallottak. Így emlékezik vissza erre Háty László akadémikus: „A Jászberénynek nagy szerepe volt a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének megalakulásában, annak ellenére, hogy a felsőbb pártvezetés nem ismerte el szociáldemokrata orgánumnak. A lapnak határozott agrárpolitikája volt, földosztást követelt.”²

A lap felelős szerkesztője 1910–11-ben Balázs Arnold volt, de rövid idő múlva dr. Hajdú Árpád haladó szellemű ügyvéd kezébe került a szerkesztés és kiadás. Hajdú vagyonának tekintélyes részét áldozta a lap fenntartására, s szerencsés módon tömörítette a lap köré a város haladó elemeit. Leggyakoribb

munkatársa, egy ideig a hetilap szerkesztője is Gyetvai János volt, aki az egyetem elvégzése után Hajdú Árpád ügyvédi irodájában dolgozott, majd a *Népszava* munkatársa lett.

A *Jászberény* meglévő évfolyamaiban a szerkesztők által megfogalmazott programot a párt 1914. évi működéséről szóló jelentésében találjuk: „A helyi pártszervezet sajtóagitációját a röpcédulákon kívül a Jászberény című hetilap teljesíti. Úgy az országgyűlési választójog körüli tennivalókat, mint a községi ügyeket állandóan napirenden tartotta, tartja és nagy helyi elterjedtsége révén a munkásság és a polgárság gondolkozására nagy hatással van. A háborús viszonyok szabta lehetőségeken belül mindent elkövet a munkások érdekeinek s a hadbavonultak családjai jogainak érdekében.”³

E realitásokkal szembenező politizálás gyakran vitte közös táborba a hetilapot és a szociáldemokratákat az Apponyi hívők függetlenségi vagy néppárti csoportjával. Hajdú Árpád több cikkében is méltatta Apponyi érdemét a választójog demokratikus kiterjesztésében, hangsúlyozta az ellenzéki pártok összefogásának szükségességét a kormánypárt ellen. A szerkesztőnek többször sikerült Apponyitól nyilatkozatot közölni a despotikus módszereket alkalmazó jászberényi közigazgatásról, mindazonáltal, a gróf helyi képviselői beszámolóit mindenkor erős kritikával kommentálta.

Fontosabb tárgykörök

A periodika közleményeinek terjedelmében és tartalmában is legjelentősebb részét azok a cikkek, tudósítások, felhívások jelentik, amelyek a szocialisták által kezdeményezett politikai mozgalmak helyi eseményeihez fűződtek. Ilyen volt az 1913-ban szervezett választójogi népgyűlés és az azt támogató sztrájkmozgalom, népgyűlés és népmozgalom a Tisza-kormány és a munkásság nyomora ellen; harc a községi választójog kiszélesítéséért, szocialista képviselőtestületi tagok választásáért. Különösen az utóbbi — a választásokat mintegy egy évvel megelőző — jól szervezett mozgalom jelentett sokféle anyagot az újságnak. Felvilágosító cikkek mellett az analfabétákat írásvizsgára előkészítő tanfolyam állandó hírcsoportja, a szerkesztőségben szervezett jogi tanács hírei, a polgármesterhez és az alispáni hivatalhoz beadott kérvények, fellebbezések nyilvános közlése rendkívül meggyőzően bizonyították a város vezetőinek néppellenes, reakciós, gyakorta törvénytelen eszközöket is alkalmazó közigazgatási tevékenységét.

A város hivatalos vezetésének rendszeres bírálatára Hajdú Árpád a képviselőtestületi ülésekről írt tudósításai és vitacikkei során teremtett magának lehetőséget. A szerkesztő virilis tagja volt a testületnek, s a város gazdasági-társadalmi helyzetén szinte szociológiai mélységben ismerve, állandó hozzászólásaival, javaslataival, írásbeli beadványaival a képviselőtestületi határozatok ellen benyújtott fellebbezéseivel, óvásaival próbálta befolyásolni a testület működését. A napirendi pontok tárgyalása előtt a főszerkesztő — törvényadta jogával élve — mindig lényegretörő és a lapban is közölt hozzászólásaiban bírálta a megvitatandó napirendi kérdést, az erről írásban kiadott előzetes jelentést. Nemegyszer sikerült a képviselőtestület szakosztályai által javasolt határozatokat megváltoztatnia olyan lényeges kérdésekben is, mint például a városi költségvetés. E képviselőtestületi ülésekről szóló tudósítások, szöveggözlések ma is rendkívül érdekes, izgalmas olvasmányok.

J Á S Z B E R É N Y

POLITIKAI HETILAP

A lap szellemi részére vonatkozó közlemények és az előfizetési pénzek dr. Hajdu Árpád főszerkesztő-ház, a hirdetések díjai Vercs Adolff nyomdászhoz.
Jászberénybe, küldendő.
Hirdetéseik megrendeléséért nyílt-lár aora 1 K

Főszerkesztő: Dr. HAJDU ÁRPÁD.

Megjelenik minden vasárnap

Előfizetési árak:

Egész évre 10 kor.	Hegyedévre 250 kor
Fél " 5 "	Egyes szám 20 fill

Tasak, munkások, kasszások és kispárnások isle árát
 kasszások adó.

Jászberény népe!

Az 1914. év városunk történetében fordulópontot jelenthet. Az ősszel bekövetkező

községi választások

alkalmat kínálnak arra, hogy a mai tehetetlen, zsarnoki uralmat az öntudatra ébredt polgárság és munkásság megdöntse. Mindenki tudja immár, hogy a város elmaradottságának, az ipar és kereskedelem tengődésének és a munkásság nyomorult helyzetének egyik legfőbb oka a szűk látókörű városi hatóság és még inkább az ezt fentartó s támogató ósdi maradi

képviselőtestület

**Ebbe a képviselőtestületbe kell új vért,
új erőt önteni**

az őszi választásoknak.

Ezt követeli a város egész lakosságának előbbremenetele. Erről fogunk beszélni
azon a

népgyűlésen,

amelyet március hó 15-én d. e.
10 órakor a Lehel szálloda
nagytermében tartunk.

Minden polgár és munkás, aki a maga érdekeire és városa fejlődésére ad valamit, vegyen részt a népgyűlésen.

**A jászberényi iparosok
kereskedők, kisgazdák
és munkások előkészítő
bizottsága.**

Meghivó

a Jászberényi Munkásönképzőkör
márciusi ünnepére,

melyet az önképzőkör a helybeli szociáldemokrata pártszervezet közreműködésével rendez.

Március 15-én d. u. fél 5 órakor

a Lehel szálló nagytermében a jászberényi Munkásönképzőkör nagyszabású márciusi ünnepet rendez a következő műsorral:

1. Munkásdalárda megnyitója.
2. Először megnyitót, tartja Bathó István.
3. Főhívás, mondja dr. Hajdu Árpád.
4. Ünnepi beszéd, tartja dr. Vincze Sándor bu-
i kiküldött.

5. Versek, előadják. Antal József, Bakó Mihály, Kis István, Ézsias József, Angeli Bertuska, Kocza Margitka, Lakatos Erzsébet Risai Elekné, Szabo József, Baranyi János, Badari László, Bagó László és Gyetvai János.

6. A legnagyobb bűn, dráma egy felvonásban.
Írta: Gyagyovszky Emil

Szereplők:

Orbán bányafelügyelő	—	Farkas János
Felügyelő	—	Makay Józsefné
Baranyai bányatulajdonos	—	Szoposok Benedek
Munkások	1 Puskás	Prokai Zsigmond
	1 Fésűs	Sas Pál

- ### 7. Munkáscsálárda.

Helyárak: első két sor: 2 korona.
3—6 sor: 80 fillér, a többi sorok
30 fillér.

Külön meghívót nem bocsátanak ki.

A „községi és politikai” feladatokat kitűnően szolgálták a lapban rendszeresen megjelenő, sokoldalú statisztikai adatokat tartalmazó szociográfiai jellegű írások, s a minden év első hónapjában megjelent *Jászberény statisztikája* című cikksorozat. Ezek az adatközlések feltűnő diagnózisokra adtak lehetőséget a szerkesztőnek: elmaradt a város iskolaügye, az egész országban Jászberényben volt a legnagyobb gyermekhalandóság; a város pótadóból gazdálkodott, mivel a zömmel földbirtokos-nagygazda képviselőtestületi tagok nem szavazták meg a földadót, s így kevesebbet kellett fizetniük, azt is egyenlő nagyságban megosztva a magántulajdonnal nem rendelkező munkásokkal, cselédekkel.

A hetilap *vezércikkei* többnyire általános jellegű társadalmi, politikai kérdésekkel, a párt országos jelentőségű határozataival, eseményeivel foglalkoztak. Különösen megnőtt az elméleti írások száma a háború kitörése után. A *Népszava* nyomán számos cikk tudósított a német szocialista pártok háborúval kapcsolatos állásfoglalásairól, a meginduló békemozgalomról. A vezércikkek között jelentek meg az előbb említett tárgyköröket érintő jelentősebb írások is: népgyűlési beszámolók, képviselőtestületi viták stb. Az első oldalon láttak napvilágot a párt felhívásai is. A *Tárca* rovat vegyesen tartalmazott ismeretterjesztő és szépirodalmi írásokat. Mandl Imre *A kapitalizmus kifejlődése* és *A proletárok* című műveiből vett részletek, egy helyi munkatárs, Kalla János pártkörben elhangzott előadásai mellett Vér Lajos néhány elbeszélése, Révész Béla folytatásokban megjelenő *Vonagló falvak* című regénye és Gyetvai János nagyszámú elbeszélése jelenti a rovat tartalmát.

A második—harmadik oldalon olvasható *belső cikkek* elsősorban várospolitikai kérdésekről, a munkásmozgalom helyi eseményeiről számoltak be. Itt jelentek meg a tudósítások a sztrájkokról, a pártszervezetek és a hatóságok közötti ellentétekről. Dr. Hajdú Árpád kitűnő ügyvédi felkészültséggel megfogalmazott nyilvános feljelentéseket közölt a hatóság minden jogtalan tette esetén. Számos esetben jelentette fel a helyi rendőrséget — s bár személy szerinti megbüntetésüket nem tudta elérni — minben esetben erkölcsi győztesként került ki a higgadtan vívott küzdelmekből. A periodikának szinte nincsen egyetlen olyan száma sem, amely ne nyújtott volna valamilyen hasznos gyakorlati kérdésben tanácsot olvasóinak. Például a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők ne vásároljanak kérvényeikhez illetékbélyeget; a polgármester nem hívhat be embereket a hivatalába, csak szabályszerűen kitöltött idézéssel stb. A lap természetesen a precedenst szolgáló esetekről egyúttal nyilvános feljelentést is tett az alispáni hivatalhoz. A hivatalosan megfogalmazott bejelentések és az azokra érkező hatósági válaszok közlése, azok kommentálása egyedülálló módon tudósít a város korabeli közigazgatási-társadalmi viszonyairól. Hajdú Árpád kisebb ügyei mellett például 1914-ben a vármegye alispánjához a következő ügyekben fordult hivatalos beadványokkal, amelyeket teljes terjedelmében közölt a lap is: egy népgyűlés engedélyezése során ellene indított kihágási eljárást és pénzbüntetést fellebbez meg; felebbezést nyújt be a jászberényi rendőrkapitányságnak a szociális ügyekben tett szabálytalan intézkedése ellen; fegyelmi feljelentést tesz a rendőrfőkapitány és a polgármester ellen hivatalos hatalommal való visszaélés miatt, mert azok a szocialista analfabéták tanítási óráira rendőröket és detektíveket rendeltek ki; fegyelmi feljelentést tesz a rendőrfőkapitány ellen, mert kihágási ügyének tárgyalásakor őt nem idézte meg; indítványozza a törvényhatósági bizottságnak a községi választások elhalasztását.⁴

A *belső cikkek* között gyakran jelentek meg részletek neves szociáldemokrata politikusok beszédeiből, írásából. Itt jelent meg több tanulmány Varga Jenő *Magyar kartellek* című műveiből, részletek Bebel és Mandl Imre könyveiből. A Szemle rovat a Világból és Az országból című fejezetekre tagolódik. A rovat a szociáldemokrata mozgalom nemzetközi és hazai híreiről tudósított. Ezt a célt szolgálta később Lévai Oszkár *A hétről* című állandó rovata.

A *Hírek* rovat számonként átlagosan 20 helyi kishírt, megírt hírt, címes hírt közölt. A hírek között sok volt a közérdekű bejelentés, felhívás, kulturális program hirdetése stb. Nem volt mentes a rovat a tendenciózus politizálástól sem: az ínségakciók során, amelyeket a szociáldemokrata vezetők igen jelentékeny egyéni felajánlásokkal támogattak, a lap kishírt jelentetett meg a zsupporiságáról híres polgármesterről, bejelentve „úgy hírlík” kétéves betegségének időszakára járó fizetését a hadbavonultak családjai részére ajánlja fel, s cselédei is változatlanul meg fogják kapni hadbavonult hozzátartozóik bérét. A polgármester nem vállalta a felajánlást, ami természetesen jó lehetőséget biztosított a hetilapnak, hogy a következő számokban a polgármester és általában a gazdagok önzéséről elmélkedjen.⁵

Gyetzvai János elbeszélései

A hetilap mintegy három és fél évfolyamában Gyetzvai Jánosnak 41 elbeszélését és 1 költeményét olvashatjuk. Az első és második oldalon, vonal alatt megjelenő rövidebb, néhányszor folytatásokban közölt hosszabb írások nemcsak szerzőjük személye, hanem irodalomtörténeti jelentőségük miatt is figyelmet érdemelnek. Gyetzvainak mindeddig külföldön — többnyire idegen nyelven írt — szépirodalmi munkásságára figyelt fel az irodalomtörténet.⁶

Az elbeszélések időrendi vizsgálatra sajátos tartalmi-tematikai változásokat mutat. Az első elbeszélések még a képzelet „ruganyos testű, selymes bőrű, égő szemű” asszonyait jeleníti meg, míg a későbbiek már a férfi és nő viszonyának ábrázolásakor kitűnő lélektani megfigyelések közlésére is vállalkoznak. A *Magdolna* című elbeszélésében még a bibliai történet ad apropót a szerzőnek a női lélek vizsgálatára. A belső ábrázolást a kommentár műfajával keverve Gyetzvai rendkívül tömören, mégis elhíhetően mutatja be Magdolna elzúllásának történetét, azt, hogy a krisztusi tanítás megismerése életét döntően befolyásolni nem tudó epizód lesz csupán. A következő elbeszélésekben Magdolna igézetes és kíváncsi hús-vér asszonya mellett ábrázoló férfihősök jelennek meg. Imre úr, aki filozófiai prizmán keresztül tűnődik az életről és az őt álmában meglátogató szeretőről, vagy az öreg bohém, aki szintén képzeletbeli szeretőjével mulat. (*Imre úr, A bohém asszonya.*) A *Pál szerelme* című novella hagyományos történet: a féltékeny férfi asszonyánál találja vetélytársát, büszkén szakít, de később szeretne kibékülni szerelmével. E tagadhatatlanul banális történet után két kitűnő elbeszélés jelenik meg a lapban: az *Imre vacsorája* és a *Dr. Kelemenné*. Az előbbi egy munkanélküli egyetemista és élettársa sivár otthonába visz. Imre képtelen munkához jutni, szerelme is szinte tehetetlenségének eredménye: elviseli, hogy egy munkásleány tartsa el. Semmit nem érő elhatalozásaiból egy alkalommal úgy tör ki, hogy pénz nélkül megebédel egy étteremben. Lendülete azonban nem tartós, dühét már evés közben félelem váltja fel, amit egy újabb sokk — a pincér szemtelen megszólalása — vált át ismét semmivel nem törődő verekedő indulattá. A kitűnő társadalomábrázolás, amely sikerült — a túlérzékeny, mindenünnen kitűrt tagbaszakadt, erős ember fizikai és lelki ellentétét ábrázoló — lélekrajzzal párosul, Nagy Lajos írásaira em-

lékeztet. A *Dr. Kelemenné* című elbeszélés egy rosszul sikerült házasság felbomlásának kitűnően dramatizált története. A fiatal házaspárról rövidesen kiderül, hogy nem tudnak miről beszélgetni, ami mondanivalójuk van egymásnak, azt elmondták már a szerelem első hevületében. A magasabbrendű célok megértésére és óhajtatására képtelen fiatalasszony akaratlanul is megcsalja férjét, majd elválík tőle.

Gyetvai elbeszéléseiben — a kor útkeresőihez hasonlóan — többször szerepel a „teljesebb élet” vagy „Élet” akarásának, keresésének szándéka, problematikája. Erről sóhajtoznak az elbeszélések szereplői, ezt keresi a jövődöbéli Dr. Kelemenné, akinek állandó szavajárása: „akarom”. Ezt az életet üldözik Gyetvai egyébként cselekedni vágyó dorbézoló figurái is. (*A lump, Léha üres fráter*). Az elbeszélések szerzője azonban nem időzik el az élet értelméről, filozófiai síkon megfogalmazott válaszadással. Válaszadása az, hogy írásai egyre szilárdabban kötődnek a szegények néprétégéhez, s novelláinak színhelyévé fokozatosan a társadalomtudomány által is felfedezett szociális nyomor válik. A még melodramatikus és túlzottan didaktikus *Nővér* című elbeszélés után a szerző ismét néhány kitűnő írást publikál. (Ebben az elbeszélésben egyébként egy tüdőbeteg fiú halálos ágyán oktatja részeges apját, hogy a tőkésék hogyan zsákmányolják ki, majd utolsó percében nővérét csókolja meg távollevő szeretőjének gondolva őt. (*A Mária násza, Koldusok tavaszi álma, A szegényfolt* című elbeszélések közül különösen a *Koldusok tavaszi álma* sikerült alkotás. Tartózkodó, ugyanakkor indulatos hangvételű írás arról, hogyan lesz egy sivár proletárlakásban két szerelmes egymásé, amíg körülöttük a család idősebb tagjai elalszanak. Az elbeszélés utolsó szavaihoz József Attila sorai rímelnek: „Mögöttük a nyomor álmodik nehéz, irtózatossálmokat.”

Gyetvai jázsági élményvilágára vet fényt néhány paraszti tárgyú elbeszélése. (*Szomszédok, Gulyás János mostoha fia, Akácska virág.*) Szigorú-szomorú történetek ezek, amelyek szinte teljesen nélkülözik a korábbi elbeszélések egyik fontos motívumát adó érzéki szerelmi szálát, Gulyás János elzavarja feleségét és mostohafiát a tanyájáról, de nemcsak azért, mert a fiú lopott a padlásról, hanem mert a feleségéből felszakadó szenvedés akkor mondatta el először: a férfi soha nem szerette őt, soha nem kellett a férfinak. Gulyás is ekkor érti meg először, hogy valóban nem szereti feleségét, s önmagára is haragos indulattal elzavarta családját a tanyáról.

Gyetvai János egyre kiforrottabb társadalmi elkötelezettsége a szegények ügye mellett ebben az időszakban hasznos változást hozott írásaiban. Tömör, dramatizálásra hajló stílusát megtartva fejlesztette hőseinek lélektani motiváltságát, ugyanakkor a társadalmi valóság kevésbé ismert jelenségeire hívta fel a figyelmet, jó szolgálatokat téve a *Jászberény* politikai tevékenységének is.

E társadalmi elkötelezettség, amely az elbeszélések tematikájában is tükröződött, tudatos vállalás volt Gyetvai esetében, kortársait is megelőzve a munkás-ábrázolás megvalósításának lehetőségeit keresve. Erre utal Révész Béla könyvéről írt kritikája is: „Révész Béla kész és nagyszerű írásain kívül alig van a magyar szépirodalomban mégcsak kísérlet is, amely szocialista problémák felé hajlana, proletár sorsokat érezve, éreztetne meg.”⁷

Irodalomtörténeti érdekességeként említjük meg Gyetvai egyetlen, a lapban megjelent versét. Az *Azoknak, akik jönnek* című, *A muzsik üzenete* alcímű vers 1915. decemberében látott napvilágot. A háborúellenes költemény érteően magyarázza a harcban szembenálló katonák társadalmi egyenlőségét, azt hogy nem saját érdekeikért küzdenek. A muzsik ilyen szavakkal üzen fiának:

*„Jaj ne mond el néki
Hogy ől az apja szolga apákat;
Jó urait védi
S cári parancsra szolga hazákat.*

*S ha a cár mégegyszer
Kelne parancsra: ölni föl hadba —
fiam legyen ember;
Ölni ne menjen, mint szolga apja.”*

A jó formai készségről tanúskodó költeményt háborúellenes líránk alkotásai között kell számon tartanunk.

A lap megszűnése

A hetilap bátor szókimondása, éles társadalomkritikája felkeltette a hatóságok figyelmét is. 1914 második felévére a miniszterelnökség is megrendelte a lapot, hogy közvetlenül is figyelemmel kísérhesse annak írásait, s ezen keresztül a vidék szocialista mozgalmát. Jól érezték helyi szociáldemokrata párt vezetői az e mögött meghúzódó szándékot. Háry László így ír erről a *Jászberényben*: „A miniszterelnökség előfizetett a Jászberényre, beküldve egy fél esztendőre az előfizetési díjat. A viláért sem kérkedni akarunk ennek a hírnek a közlésével, hiszen a társadalmi értékesség szempontjából egy nyílt eszű és becsülettel dolgozó földmunkást többre becsülünk az egész Tisza-kormánynál. Ha pedig erkölcsi értékelésre vagyunk kíváncsiak, akkor semmi esetre sem Barát sajtófőnök vagy Jeszenszky államtitkár úrhoz fogunk fordulni. De önkéntelenül felmerül az a kérdés, hogy mi szüksége van a miniszterelnöknek a Jászberényre. Egész biztos, hogy megismerve lapunkat, nem azon tanakodnak, hogy támogatást adjanak annak az újságnak, amelyről előre tudják, hogy ilyesmit el nem fogad. Talán arról inkább gondolkodnak, miképpen lehetne pénzbüntetésekkel tönkretenni, vagy a cikk íróit az ügyészség kezére juttatni, de viszont ezt a feladatot elvégzik mások, mert nem kell olyan messze mennünk, hogy besúgókra, spiclikre akadjunk...” A cikk megjelenése után — láthatóan a helyi baloldali erők visszaszorítása érdekében — rövidesen behívták katonának a párt néhány vezetőjét, köztük Gyetvai János szerkesztőt, majd Kalla János főmunkatársat. A hetilap még 1915. karácsonyán vállalkozik arra, hogy Jászberényben elsőként az oroszországi polgári liberálisok és más haladó csoportok mozgalmaira hívja fel a figyelmet.⁹ 1915. dec. 25. után a Jászberény már nem jelent meg. Feltételezhető, hogy megszűnése összefüggésben van a cikk megjelenésével.

A perodika kiemelkedő szerepet játszott a Jászság munkásmozgalmának történetében. Higgadt hangvételével, korszerű várospolitikai törekvéseivel elérte, hogy a párttagok és szimpatizánsok mellett az értelmiségi rétegek is olvassák. A hetilap közleményei számos esetben befolyásolták a város hivatalos vezetését, a közügyek iránt érdeklődő ember nem tekinthetett el a lapban megjelent írások ismeretétől. A szerkesztő jó arányérzékére vall, hogy a korszerű program mellett biztosítani tudta, hogy a lap tartalmának jelentős része az egyszerű munkás olvasók számára is közérthető, lényegyet mondó volt. A *Jászberény* politikai szerepe mellett olvasóinak ízlését, erkölcsi felfogását és életvitelét is formálni igyekezett. Következetes, forradalmi elhivatottságra nevelő

iskolát jelentett a hetilap munkatársainak is: Varjas Sándor és Hejtai Ferenc a Tanácsköztársaság idején országos jelentőségű funkciókat töltöttek be, majd külföldre távozva bekapcsolódtak a nemzetközi munkásmozgalomba. Gyetvai János és Háy László a proletárdiktatúra leverése után szintén külföldre távozott. Gyetvai a *Kassai Munkás*, majd az amerikai kommunista napilap, az *Új Előre* szerkesztője lett. Háy László Szovjetunióban viselt jelentős funkciókat. Kevés adatunk van Hajdú Árpád további munkásságáról. Valószínű, hogy ő a szerzője a Tanácsköztársaság időszakában megjelent *A földkérdés* című brosúrájának. Feltételezhető, hogy a Tanácsköztársaság leverése után külföldre távozott. Ezt a szándékot mutatja az is, hogy 1916-ban feleségével együtt kiváltotta útlevelét.

Rövid összegezésünk elsősorban a hetilap jelentőségére hívja fel a figyelmet. A periódika évfolyamai sajtótörténeti érdekességük mellett nélkülözhetetlen forrásmunkát jelentenek a munkásmozgalom történetének kutatói számára is. Megyénkben megjelenő szociáldemokrata sajtók feldolgozása számos lehetőséget rejt magában.

Jegyzetek

1. JÁSZBERÉNY

Alcím: Társadalmi, közgazdasági és szép-
irodalmi hetilap,
1912. július 28.: Politikai hetilap

Megjelenés helye: Jászberény

Indult: 1907

Megjelent: hetenként

Főszerkesztő: 1912. júl. 28.:

Hajdú Árpád

Szerkesztő: (1908-ig?):

Belezay László (1912. aug. 4.):

Balázs Arnold (1912. dec. 8-ig),

Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár:
197: 4. sz. 1912: 31–53. sz., 1913–14., 1915:
1–49. sz. az OSZK teljes anyaga mikro-
filmen a Jász Múzeumban.

2. Szolnok Megyei Néplap, 1968. 270. sz.
4 p. 1974. 28. sz. 4. p.

3. Jászberény, 1915. 5. sz. 2–3. p.

4. Az írásos beadványok is megtalálhatóak
a Szolnok Megyei Levéltárban: Közigaz-
gatási iratok 1914/21, 25, 2281, 2997.

5. Jászberény, 1915. 41–45. sz. 1–2. p.

6. Nemes György: Búcsú Gyetvai Jánostól.
= Élet és irodalom 1967. 20. sz. 3. p.
Salyámosy Miklós: Gyetvai János és Lé-
kai János. = Tanulmányok a magyar
szocialista irodalom történetéből. Bp. 1962.
Akad. K. 223–238. p.

7. Gyetvai János: A Stefcsik-ház. = Mindenki
újakra készül. 2. köt. Bp. 1962. Akad. K.,
136. p.

8. Gyetvai János idézett elbeszélései

a Jászberényben:

Magdolna. 1913. 12. sz. 1–2. p.

Imre úr. 1913. 16. sz. 1–2. p.

A bohém asszonya. 1913. 17. sz. 1–2. p.

Pál szerelme. 1913. 21. sz. 1–2. p.

Imre vacsorája. 1913. 22. sz. 1–2. p.

Imre vacsorája. 1913. 22. sz. 1–2. p.

A lump. 1913. 23. sz. 1–2. p.

Dr. Kelemenné. 1913. 29–36. sz. 1–2. p.

Léha, üres fráter. 1913. 41. sz. 1–2. p.

Mária násza. 1913. 45. sz. 1–2. p.

Nővér. 1914. 5. sz. 1–2. p.

A szegényfolt. 1914. 11. sz. 1–2. p.

Gulyás János mostohafia. 1914. 15. sz.
1–2. p.

Szomszédok. 1914. 17. sz. 1–2. p.

Akacka virág. 1914. 19. sz. 1–2. p.

Azoknak, akik jönnek. (Vers) 1915. 48. sz.
1. p.

9. Jászberény, 1914. júl. 5. 2. p., 1914. júl. 12.
3–4. p.

Id. részletesebben: Tóth János: Az Őszi-
rózsás forradalom és a Tanácsköztársaság
a Jászágban. Jászberény, 1969. Hűtőgép-
gyár ny. 75. p.

10. Szolnok Megyei Levéltár: Közigazgatási
iratok 1916/1662.

Bokros László kiállításáról

Egységes anyagot mutatott be Bokros László a *Fényes Adolf Teremben*, Budapest talán legpatinásabb kiállítási helyiségében. Formalátásában, esztétikai problémakörében egységes anyag. „Olyan festészetet akartam létrehozni, melyben benne van az eddigi kísérletem minden eredménye” — mondja Bokros új képeiről, és csakugyan felismerhető az összegező tendencia. Emellett azonban egy már korábban megindult változás logikus állomásáról is szó van.

Annak a nemzedéknek a tagjai, amelyhez Bokros is tartozik, elég nehezen találták meg saját hangjukat. Néhányan ugyan előretörték és önálló stílust alakítottak ki, de a nemzedék legtöbbje máig is bizonytalan. Túl sok hatás és élmény érte őket, túl nagy ugrást kellett másfél—két évtized alatt megtenniök. A főiskolán a késői impresszionizmus, a naturalizmus, a realizmusnak hitt adademizmus szellemében oktatták őket, kapcsolatuk a magyar művészetnek valóban progresszív hagyományaival jó időre megszakadt. Bokros még némiképp szerencsés volt, hiszen még a főiskola előtt Martyn Ferenc korrigált neki, volt tehát valami személyes kapcsolata a modern irányok képviselőivel. Ez azonban inkább csak a szellemi igény megsejtetése volt, az a gondolat, hogy a magyar képzőművészetnek nemcsak a főiskolai katedrákon képviselt lehetőségei, irányai vannak — sok idő, érlelődés, ismeretszerzés kellett azonban ahhoz, hogy e megsejtés valóban művészi problémavállalássá szilárduljon. A főiskolán Bokros ugyanazt a formalátást, technikát tanulta meg, mint nemzedéktársai és a főiskola elvégzése után számára is úgy látszott, hogy két lehetőség között választhat: vagy a posztnagybányai irányhoz, vagy az alföldiekhez csatlakozik. Jóllehet a főiskolán Bokros három esztendőn át Szőnyi Istvánnál tanult, nem az ő útján indult, hanem Szolnokra telepedvén az alföldi iskola hagyományát folytatta.

Az alföldi iskola az ötvenes években lényegében azonossá vált a manapság hódmezővásárhelyi iskolának nevezett szellemi csoportosulással, szellemében ide kötődtek a Szolnokon dolgozó festők is. Természetesen az iskola elnevezés csak amolyan osztályzó fogalom, hiszen nem beszélhetünk egységes alföldi vagy hódmezővásárhelyi stílusról, mégis voltak összekötő jegyek, bizonyos tematikai, képszerkesztési és koloritbeli sajátosságok, amelyek elkülönültek mindazoktól az új, egyéni útkeresésektől, amelyek az ötvenes évek végén és különösen a hatvanas évek elején már jelentkeztek a magyar képzőművészetben is.

Bokros — több kortársához hasonlóan — az alföldi iskola sajátos jegyeit, témakörét a szerkezet hangsúlyával igyekezett modernebbé tenni. Ez a kompozíció feszességét, a formák sommázását és szigorú kontúrháló kialakítását vonta maga után, a színvilágot pedig a sötét tónus jellemezte. Nemcsak Bokrosnál jelentkezett e szerkezetesebb formaadás, néhány éven át több hasonló jelenség volt megfigyelhető a tárlatokon. Kétségtől az eredendően romantikus-realista hang szigorodott, a formálás szükséavúbbá vált — a továbblépésre azonban nem igen volt lehetőség. A kontúrhálózat, a sommázás csak-

hamar szerkezeti szkémák kialakításához vezetett, amely csak újabb és újabb variációs szkémákat hozhat létre, de valójában mélyebb fejlődés kibontakoztatására, differenciáltabb problémakör kifejezésére nem igen alkalmas. Bokros is túllépett e megoldási kísérleten. Megőrzött bizonyos jegyeket, így például a kontúr most is fontos a képein, de szerepe, jellege más, nem sommázott szerkezeti háló, hanem dekoratív ritmusképlet alakítója.

A *Fényes Adolf* Teremben kiállított művek szerint Bokros elfordult az alföldi iskola vagy a hódmezővásárhelyi művészek problémáitól. Sokkal több fűzi műveit a negyvenes évek magyar avantgarde-jához. Mindenekelőtt az *Európai Iskolá*-ból kiváló, a *Négy Világtáj felé* galériában tömörülő művészekre gondoljunk, Martyn Ferencre, Lossonczy Tamásra, az elméleti gondolkörben pedig Kállai Ernőnek „A természet rejtett arca” című könyvében lefektetett elveire. Nem egyszerű visszatérésről van szó — inkább a hagyomány vállalásáról. A most kiállított művek hangulata, szelleme rokon a magyar non figuratív festészetnek a negyvenes évek második felében kialakult stílusával.

A magyar non figuratív művészet hagyományáról beszéltünk — ez azonban ne tévesszen meg bennünket. Bokros képei ugyanis nem onon figuratívek. Egyébként ezt a címük is mutatja — bár az önmagában még nem sokat mond. De itt a címek valóságos tényrt rögzítenek. Ciklusai, sorozatai csakugyan azok, aminek mondja őket, tehát vízpart, kert, évszakok. Hogy ezekről nem földrajzi vagy meteorológiai helyzetjelentést ad, a kép nem csupán stilizált látvány — az még nem jelenti azt, hogy képei non figuratívek lennének. Sőt. Egzisztenciálisan kapcsolódnak a természethez, az organikus formákhoz. E vonásában pedig Bokros ismét a magyar avantgarde hagyományához kapcsolódik. Hiszen a magyar képzőművészetben ugyancsak ritka a valóban non figuratívnek mondható mű. Sokkal inkább a természetből való kiindulásról, a látvány absztrahálásáról, a motívumok átírásáról van szó. Ez az átírás néha már oly mérvű, hogy ugyancsak áttételesen kapcsolódik a természeti motívumhoz. Az átírásnak azonban többfajta módja és fokozata van, hol csupán stilizálásról, hol valódi metamorfózisról, máskor plasztikai jellé absztrahálásról beszélhetünk. Bokros művein sem egyértelmű a transzformáció. Néha csupán a vízparton található motívumok, növények, kövek, a víz játéka tárgyi világának a sommázása, stilizálása és dekoratív ritmusú kompozícióba rendezése figyelhető meg, a képen levő formai alakzatok megőrzik a tárgyi motívumra utaló, jelölő funkciójukat. Más művein mintha a félúton állna a formává való átírás és az ábrázolás között. E képeken a motívumok ambivalensek, megőrzik még a természeti organizmus jelentéskörét, ugyanakkor már formaképletként is megítélhetők. E formaképlet gyakran a stilizáló ritmus tartozéka, s mindenekelőtt dekoratív funkciót tölt be.

A természeti motívumok organizmusának festői átírása gyakran közel kerül a szürrealizmus többértelmű jelentésköréhez, ez azonban inkább csak színező, művészetének csak egyik összetevője. Ahogy nem lehet műveit non figuratívnak, úgy nem lehet szürrealistának sem minősíteni. Mégis talán legjobb műveinek van bizonyos szürreális sugallata. Ez jellemzi a kiállítás legmegoldottabb és Bokros továbblépése szempontjából is a legizgalmasabbnak minősíthető „Kertben” sorozatot, ezeket a viszonylag kisméretű színes ceruzarajzokat. Művészete legjobb oldaláról mutatkozik e lapokon, pontosságuk hiteles, elkerülik a pusztá dekorativitás könnyebb útját. A sokfajta keresés és hatás asszimilálás után e lapokban csillan meg leginkább művészi egyénisége, egyéni mondanivalója.

Bár nem tartozik szorosan véve Bokros kiállításának művészi értékéhez, mégis meg kell említeni a katalógushoz kiegészítésként adott „Kis újság”-ot, Bokros katalógus kiegészítőjét. Mindig érdekes, ha a művész múltjáról, ars poétikájáról, fejlődési útjáról is tájékozódik a néző, csakugyan segítheti a tárlaton bemutatott művek esztétikai problémavállalásának a megértését. Ennyiben hasznos ez a katalógus kiegészítő is. Művészetről lévén szó, gyakran még az exhibicionizmus is elfogadható, gyakran mély örvényekben engedhet bepillantást. Sajnos e kis újság azonban csak részben felel meg a céljának. A szerzője, összeállítója nem érezte meg, hogy hol a határ, amelyen átlépni — nem az a baj, hogy ildomtalan, hanem ellenkező hatást keltő. Szóvá kell tenni ezt, mert kezd elharapódzni kiállításainkon e gyakorlat. Nem életrajzot vagy ars poétikát ír a kiállító művész, hanem megkönnyítve az utókor értékelő munkáját, az értékelést is elvégzi. Ha valódi értékekről van szó, nincs szükség erre.

NÉMETH LAJOS

Jegyzetek egy előadás születéséről

I. „Faház”

Kedves barátom, Vámos Miklós '75 tavaszán izgatottan jelentette: elkészült az új darab. Hogy írja, azt tudtam, de nem számítottam ily gyors munkára. Vá-mossal 73—74 óra folyamatos munkakapcsolatban — és barátságban — va-gyunk. Első premierjét, az Égszakadás, földindulás...-t is én rendeztem, tán e kapcsolatára való tekintettel, de hiszem: később Vámos is meggyőződött arról, hogy ugyanazok a témák, hitek, megoldások foglalkoztatnak engem is, és így kapcsolatunk egyre mélyült, tartalmasabbá, gazdagabbá vált.

Az első bemutató viharait nem könnyen éltük túl. A kritikai fogadtatás — eltekintve a Népszabadság cikkétől — mondhatni gyalázatos volt. Hogy mégsem viselt meg annyira bennünket, az annak köszönhető, hogy felváltva buzdítottuk, biztattuk egymást. A fogadtatást könnyű volt magyarázni, hiszen egy furcsa, hármas tagolású, szokatlan szerkezetű darab volt az „Égszakadás, földindulás...”, s túl a nem-várt helyzeten, nem-várt, nem-ismert hétköznapi-ságában rajzolódtok elénk a mai városi élet. Nem meghökkenteni akartunk, nem elutasítani bizonyos konvenciókat. De hiszem, hogy az első Vámos-darab formabontása szükséges és értelmes volt — s így utólag reagálva a kritikára —, pont azt tartalmazta, amit a kritikusok észre sem vettek: mai életünk természetes, stilizáltságtól, áttételektől, esztétizáló „triplafalsoktól” mentes, lendületes szemléletét.

Az „Égszakadás...”-tól egyenes út vezet az „Asztalosinduló”-ig, s a különbözőségek ellenére a folyamatosságot pontosan az ábrázolás — előbb vázolt — mikéntjében lehet fellelteni.

Nos a veszprémi első premier — hál’ istennek — nem szegte kedvét a szerzőnek, s így új darab írásába fogott.

Így született meg az „Asztalosinduló”, avagy előző címén a „Faház”. Már ennyiből is kiderül, hogy a darab ős-változata gyökeresen különbözött a végsőtől — a szolnoki Szigligeti Színházban bemutatottól. Azonos volt a főhős: Ács György asztalosmester, s azonos életútja: a kényszer, a társadalom szorítása, mely szerezni, gyűjteni, „harácsolni” ösztökéli, s a jellem, mely enged — sőt elébemeleg — e szorító kényszernek, s egyre fanatikusabban vállal mindent: tisztességtelenséget, pitiánerséget, erkölcstelenséget. Azonos volt Ács György múltja: szerepe a háborúban, a felszabadulást követő időkben, a mában, s azonos volt a körülötte levők hada is. Megjelent felesége, ügyvédje, lányai, húga, apja — de drámai ellenpontja: Iván, a sógor hiányzott. S Forgács, a tisztességesen hullarabló segéd helyén is más figura: Flórián, a taxisoőr állt, aki utolsó útjára szállította Ács Györgyöt, a Dunakanyarba, a telekre, ami a szakítással, a család széthullásával szükségtelenné vált, a „Faház”-zal együtt, s a darab folyamán Ács ezt rontotta, zúzta, vágta szét, visszaidézve, s dühödt fejszecsapásokkal szét is törve, megszüntetve múltját.

Már a „Faház” is tartalmazta a jelenlegi dráma legfőbb izgalmát: korunk „hőst”, a szerző embert, akinél csak egy dolog számít: az „enyém”, a „van nekem”... s akinél a dolgok értékét, az emberek, a boldogság, a hitek értékét meghatározza a pénz, a megvásárolhatóság.

Hiányzott azonban a dráma, a katarzis. S azért hiányzott, mert a telken, a faház előtt két ember beszélgetéséből fölbukkanva a múlt, az otthagytott helyzetek csak epikus mesék lehettek, csak elmondani tudták a hősök azt, amit megélni, átélve ábrázolni kell.

2. Az „Asztalosinduló”

Nagy szerencsénkre — s itt nyugodtan mindkettőnk nevében beszélék — Székely Gábor, a szolnoki Szigligeti Színház igazgatója, felfedezte a dráma erejéit, s bíráló, inspiráló magatartással, felvállalva a mű alapvető koncepcióját, segített minket a további munkában.

Így készült el ’75 nyarán a dráma — második, immár „Asztalosinduló” címet viselő változata, amely nagyban-egészben azonos a jelenleg játszott drámával. Természetesen ezt ’75 teléig még újabb átírások követték: kettő-

három — de már azonos szerkezeten belül, s ezek mind a végső drámai tartalom, cselekmény, s forma javítására irányultak.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy a második változat jelentett minőségi változást a darab történetében.

Vámos prózaíró. Novellákat, kisregényeket írt és ír — s ebben a szemléletben az első bemutató csak az első, tapogatózó változás lépéseit tette meg. Az átírás nagy erénye, hogy színpadi-írássá, színdarabbá minősült az első változat epikus tendenciája, s ez hatalmas lépés — úgy érzem — Vámos egész írói pályáján, s nemcsak e darab lehetőségeit sokszorozza meg.

Mindehhez tudnunk kell, hogy drámát írni, ma Magyarországon erkölcsileg és anyagilag egyaránt hálátlan feladat, s ezért kevesen is vannak írónk között olyanok, akik a színházzal elkötelezték magukat.

A fiatalabb prózaíró nemzedék — kivéve Vámost — teljesen hátat fordított a drámaírásnak, s ezért számomra — aki Vámos korosztályának tagja vagyok — külön öröm, hogy generációnkban egyedül nekem adatott meg: velem egykorú, egyivású író útját a színházhoz egyengetni.

Fontosnak tartom azon elmélet kifejtését is, miszerint hiszem: hogy a nézőket legjobban a mai élet, a saját mindennapi problémáik, azok esetleges megoldásai izgatják, s talán kívánják is az őszinte, nyílt, igaz szót, úgyszemről szembe, nem párhuzamos történelmi helyzetek, nem elvont, áttételes sorsok ábrázolásával, hanem a mi valóságos életünk valóságos helyzeteiben mozgó, valóságos figurák valóságos problémáira való, igaz megoldással.

Úgy érzem, ez az az elv, ami Vámos darabját, az „Asztalosinduló”-t oly nagy vállalkozássá teszi, és bizonyos értelemben kiemeli a hegycsúcsokkal ritkán büszkélkedő magyar drámaírás lapályából.

3, Az „Asztalosinduló” előadása

Az „Asztalosinduló” ugyanúgy formabontó mű, mint az első Vámos-darab volt. Szerkezete epizódokra tagolt, sok helyszínenen, 30 év alatt játszódik. Ács György „kálváriájának” stációit látjuk, mint a templomi olajnyomatokon Krisztusát — képekben, egymás mellé helyezve.

A rendezőnek — nekem nagy feladatot jelentett a történet közérthetőségének, időbeliségének, a változásoknak pontos színpadi ábrázolása. A mű keretjátékát — hiszen a dráma cselekmény a szívrohammal küzdő Ács György zilált agyában, szívében játszódik le — nehéz volt pontosan leválasztani, megteremteni a változás és a szürrealitás mezsgyéjét, amelyet a valóságban alig jeleznek karók, kerítések, amely a színpadi életnek is magyarázata, inkább mint eredménye, következménye. S gondoljuk el, nemcsak Vámosnál van ez így. Ezen a feladaton túl, adódott még rendezői probléma elég.

Az „Asztalosinduló” tulajdonképpen egy drámai hős, Ács György köré épül, s a többiek jobbra csak Ács György szemüvegén, az ő lelkének tükrén keresztül láthatók, jellemük, karakterük csak a mű fővonulata irányában teljesedik ki, s vázlatosak a többi — a színész szempontjából nem kevésbé pontos aspektusokból. Hangsúlyozom, ezt nem a dráma hibájaként vagy hiányaként értékelem, hiszen csak a mi — az európai színház általános vívmányaitól sokszor hátramaradt ízlésünk tünteti ezt visszataszító dramaturgiai „nóvum”-ként föl. Ács György, Iványi József szép alakításában, a minőség és mennyiség bonyolultságának kérdéseit vetette fel, míg a többi szerep az egysíkúságát, a tendenciózusságát. Úgy érzem, a rendezés, s a kitűnő színészek sikerrel oldották meg e problémát.

Mivel a darab több, mint húsz helyszínen játszódik: különböző lakásokban, múltbeli pincékben, jelenlegi műhelyben, temetőben, utcán, óvóhelyen, villa kertjében — a díszlettervezővel: barátommal, Najmányi Lászlóval, komoly munkát fejtettünk ki, hogy a keretjáték asztalosüzeme, a reális helyszín mindezekké át tudjon minősülni. Najmányi — nem először igazolódó — kivételes tervezői tehetségén kívül ebben nagy segítségünkre volt az eredendő írói vízió. Vámost azt írja: A falakon, s a levegőben mindenütt ablakkeretek, ajtótokok, „mint egy négyszögletes növési erdő”.

Nos, mivel a díszletterv megteremtette ezt a közeget, lehetővé tette számomra, hogy a karakterek valóban „Ács György lelkének kinyíló kapui”-ből lépjenek elő, mint azt a szerző kérte.

Hadd írjak ide néhány autobiografikus sort. Én kora ifjúságomtól készültem a színházrendezői pályára, a színház varázsa már kamaszkoromban megragadott. Akkor úgy láttam — s ma a megváltozott, olykor visszataszító körülmények között is úgy látom, hogy a színház akkor jó, ha a drámai művet: drámát, vígjátékot, musicalt, akármit, amit szerzője színpadra szánt, s oda valónak hitt, s amit az ember föl vállalt — kiszolgálja, ha a színház segítőjéül, társul, végrehajtó szolgájaként szegődik az írott műnek. Nem hiszek a prózai, szociológiai, adaptált színházban. Legyen, de ne tegyünk úgy, mintha ez lenne a színjáték. Egy háromezer éve létjogosultságát bizonyító művészetet nem képesek fenntartani „ad hoc” jellegű kísérletek. Csak nívós drámai alkotások. Csak különös, semmihez sem hasonlítható színházszerű színház élhet a film, a televízió, az egyre jobban elburjánzó kommunikáció embertől-emberhez szólást tagadó rendszerében.

S mert én — s a színészek között nem egy társra leltem, leírhatom — társaim, hittük és szerettük Vámos drámájának igazát, arra törekedtünk, hogy azt legjobb formájában, kondíciójában, legszínházibb milieu-jében, legbonyolultabb szellemiségében valósítsuk meg, s büszke vagyok a kritikákra, melyek az előadás ezen szándékát észlelték s dicsérték.

A drámákat — s ezzel próbálkoztunk most is — nem megkerülni, de megvalósítani kell.

4. A kritikáról

Mivel e cikket a kritikák többségének megjelenése után írom, megjegyzem: az újságok sok igaz bírálat mellett egy néhány lényeges kérdésről elfelejtkeztek, s erre reagálni szeretnék.

Az „Asztalosinduló” hatalmas sikerrel ment. Ennek a nézők valóságéhsége nem kevés oka. S mivel oly kevés darab születik a máról, a hétköznapi máról — ennek érdemes lenne pár sort szentelni.

A kritikák premier utáni inváziószerű megjelenése bizonyítja: valami történt, valami, amire odafigyelnek és foglalkoztatja a kritikusokat, nézőket egyaránt. Szükségesnek érezném — a magyar dráma jövőjéért aggódó, azt sarkalló, segítő, az új darabok születésénél bábáskodó, de elemzően bíráló, analízáló kritikai hang megjelenését. Hiszem, jobban segítene minket, s tán a mi — Vámostal meglevő alkotói kapcsolatunkhoz hasonló társulások létrejöttét is, mert ez a jövő útja. A magyar színházi és irodalmi közélet tevékeny, alkotó, baráti együttműködésére van szükség ahhoz, hogy drámaírásunk, színházi életünk közönségét, visszaszerezze önmaga hitelét, s helyét a művészetek rangos sorában.

VALLÓ PÉTER

Iluh István: Jó reggelt fény...

Magvető 1975

Iluh István első verseskötetének élén, mottószerűen egy kis hatsoros vers áll: „A fényösvénytől / Távolra esve / Madártalan táj / Sárga nyarain át / Enyéim sorsát hozom / S enyéim igazát”. Nemcsak a könyvborító hátán olvasható életrajzból, de magából a kötetből is egyértelműen kiderül, hogy kiket nevez a költő enyéimnek, kiknek a sorsát osztotta és osztja még ma is, kiknek az igazát akarja versbe foglalni. Egyértelmű ez akkor is, ha pontos, szociológiai kategóriákkal nehéz lenne meghatározni. Mert nem — vagy nem csak — a munkásokról, a munkásosztályról van szó. Inkább azt mondhatnánk, hogy a „fényösvénytől” távolesőkre, a sorsukat nehezen viselőkre, a „megalázottakra és meg-szorítottakra”, a kétkezi munkájukat nehezen végzőkre gondol a költő. Azokra, akik közül szülei is — napszámos apja és cseléd anyja — kikerültek, és akiknek utódai ma is küszködnek egy visszahúzó örökséggel és újonnan keletkező traumákkal. A kötet számos verse vall erről az elkötelezettségről, és ez a feladatvállalás akkor is jelen van, ha Iluh verseiben, amikor egyetemesebb, átfogóbb, bizonyos szempontból korszerűbb problémákkal, feladatokkal, elkötelezettségekkel küszködik. Az igazi kérdés azonban az, hogy *hogyan* tudja a költő „hozni” ezt a sorsot, ezeket a sorsokat, ezt az igazságot. Pontosabban hozzávalóban, és *azt* hozza-e?

A tematika szintjén egyértelmű igennel válaszolhatunk erre a kérdésre. Iluh verseiben rendre megje-

lennek a sorsnak, ennek a létformának képviselői: a frontra vitt apa és apák, az otthon robotoló anyák, a tragédiák előtt értetlenül álló gyermekek, a vertfalú tanyák lakói, az átkos robot áldozatai, a még puírik között vergődve élők, a kuporgók, akikkel nem fordul a föld stb. Ezek az alakok vagy szereplői, vagy megszólítottjai, vagy mondói a verseknek. A velük való azonosulás azonban nem teljes és nem egyértelmű. Szerepet kapnak ezekben a versekben az elkülönítés, a distancírozás költői eszközei, formái is: szeretettel, szenvedéllyel, helyenként indulattal szól róluk, beszél hozzájuk a költő, mondandóikat, hanghordozásukat önkifejező, vallomások jellegű verseiben is felhasználja, de nem azonosítja magát naivul velük, hangjában helyenként még az ironia is megtalálható. És talán ez a költői attitűd a legértékesebb, legvonzóbb Iluh kötetében. Ez a tartás emeli meg kevésbé sikerült verseit is, ez ad nekik egzisztenciális hitelt és belső egységet. Ez az elkötelezettség rendezi egységbe a különben oly sokféle, műfajban, hangvételben, lírai jellegben, kompozícióban és érték szintben heterogén, egymással különben kevés közösséget mutató verseket. Mert bár Iluh István feladatvállalása egyértelmű és tiszta, emberi, közéleti világképe, szemlélete állandósult és végiggondolt, de ugyanezt nem mondhatjuk el költői alkatáról, poétikai attitűdjéről, habitusáról. Ezt elsősorban kompozíciós készségének gyengesége mutatja: versei nem egészen a szó esztétikai értelmében. Hol kevesebbek, hol többek annál. Kedvenc formája a rövid, pársoros költemény, és

ezeknek szervező középpontja általában egy jól megfigyelt látvány, gesztus, ötlet vagy tétel. Csakhogy vagy nem bontja ki egészen azt, amit a középpontban álló motívum látenszen magába foglal, vagy nem fejezi be a verset és szervesen még valaminő függeléssel látja el. A *Makrancos föld* című költeménye például a kötet egyik legnagyobb szabású, több jelentéssel is súlyosbítt, szimbólikus sugárzású képével indul: „Nagyapám kertjét ásom / Nehéz örökségül maradt / Keskeny rövid páskom / Kemény makrancos föld / S átkozottul átkozott...” A gazdag jelentésszerkezet azonban nem bomlik ki a második versszakban, a költő mintha elfelejtette volna, hogy mit titkolt bele az örökségül maradt makrancos föld képébe, és rövidre zárja a verset. Az el-elentéző, poentírozó befejezés önmagában hatásos lehetne, de így mindenképpen kiábrándító. A vers nem azt adta, amit ígért, amit adhatott volna. Iluh István verseinek nem tartozik fő hatóelemei közé a verszene, a ritmus, de néha mégis hatásos dallamvariációkat talál (különösen igen szabad jambusai és magyaros formái sikerültek). Ezekben a költeményekben is gyakorta előfordul azonban, hogy kiesik saját rendszeréből, verse megdőccen, ritmusa zavarossá, kevertté válik, anélkül, hogy észrevehető funkcióját az ilyen jelenségeknek fel lehetne fedezni. Tulajdonképpen technikai ügyetlenségek ezek, és csak viszonylagos gyakoriságuk, túllontúl is értéksökkentő jellegük miatt érdemelnek említést. Miattuk nehéz egyértelműen állást foglalni Iluh István kötetével szemben. Mert kétségtelen, hogy a *Jó reggelt fény...* című kötet igazi költő alkotása, néhány darabja biztosíték arra, hogy szerzőjüktől még igen sokat lehet várni.

Vannak azonban olyan jelenségek is Iluh költészetében, amelyek nem a kiforratlanságra, a technikai rutin hiányára, hanem egyéb veszélyre hívják fel a figyelmet. Az egyik ilyen jelenséget talán a műfajok teherbíró képessége félreismerésének nevezhetnénk. Iluh gyakorta emel versei centrumába olyan tételt, amelyet banálisnak, általánosnak, kevéssé eredetinek kell tartanunk. Jól lehet a nagy líra is felhasznál ilyen jellegű nyersanyagot, de kivétel nélkül mindig átformálva, átértelmezve, szó szerinti értelmétől eltávolítva. Iluh ezt a deformáló, átalakító műveletet igen kevéssé vagy egyáltalán nem végzi el. Ilyen sorokat találhatunk jobb verseiben is: „Életem romlottan / Mint a szajha / A halál mellé / Vihogva fekszik” (*A fény felé*); „A halál kutyái kergetik / Meghajsolt életünket” (*A föld süpped*); „A világon ami szép van / Az engem / Mindig elkerült” (*Elkerül*) stb. Ezek a sorok mintegy arra számítanak, hogy a vers megemeli őket, átértelmezésüket a kontextusra, a műegészre hárítja a költő. Így azonban inkább csak holt terhet, visszahúzó elemet jelentenek, megnehezítik, lehetetlenné teszik a művek egységes megformálását, kialakítását. A másik veszélyes tendencia az ötletek, csattanók erejébe vetett túl nagy bizalom. Iluh költészetének kétségkívül nagy erénye az ötletgazdagság. Különös ellentétei, sajátos szóképei, metaforái, erőteljes kötései sok versének színvonalát emelik meg. Vannak „egysejtűnek” nevezhető kis versei is, amelyek lényegében egyetlen ilyen ötletre épülnek (talán a legjobb közülük *A táska* című, de csaknem ilyen jók a *Sors*, a *Variáció* stb.), de gyakran válik éppen az ötlet miatt egy-egy verse modorossá, semmitmondóvá (*Hajrá*, *Sejtés*, *Kereső*, *Jajt zengnek* stb.).

Egészében tehát azt mondhatjuk, hogy érdekes, értékes kötetet bocsátott közre Iluh István. A kötet anyaga akkor is reményre jogosít, ha egyelőre még nem annyira kész művekkel, mint inkább jól sikerült megoldásokkal, találó megfigyelésekkel, termékeny lehetőségekkel, rokonszenves emberi tartással és gazdag élménykinccsel, tapasztalattal bizonyít. A hibákra, elégtelenségekre, a talán túltúl is kiélezett problémákra éppen ezért érdemes rámutatni. Segíthetnek talán megjegyzéseink, gyorsabbá tehetik a kibontakozást, az elmélyülést. Ezen az úton — a kötet lezárása óta publikált versek tanúsága szerint — el is indult már a költő.

VAJDA KORNÉL

Egri Mária: Mednyánszky

Corvina, 1975

Mednyánszky Lászlóról, a századforduló úttörő jelentőségű mesteréről — sajnálatos — alig tudunk valamit. Némiképp túlzással azt mondhatni, ma is elsősorban tájképfestőként él a köztudatban, akárcsak saját korában. Pedig festészetének legmagasabb csúcsait éppen figurális ábrázolásai, a döbbenetes erejű csavargó képek jelentik. Bizonyos mértékig képzőművészeti könyvkiadásunk is hozzájárult ehhez a helyzethez. Nem mintha egyoldalúan publikálta volna a művész alkotásait. Sokkal inkább azzal, hogy a felszabadulás után megjelent egyetlen Mednyánszky albumot (dr. Bresnyánszky Ilona munkáját) mindössze 4050 példányban jelentette meg. Igaz, ezenkívül egy lebilincselő, de nehezen átfogó dokumentumgyűjteményhez, a meseter naplójához is hozzájuthattak az érdeklődők.

Ezekre a személyes és megbízható feljegyzésekre épül Egri Mária szép

Mednyánszky kötete. Úgy akarja közelebb hozni, népszerűbbé tenni ezt a szuggesztív művészetet a szerző, hogy a szubjektum, a személyiség felől világítja meg az alkotásokat. Hiszen Mednyánszky „...élete, maga vállalta különös sorsa megközelíthetetlennek és érthetetlennek tűnik. Szenvedélyes, nyughatatlan egyénisége, önmagával állandó harcban álló lény a felületes vizsgálódót kétségtelenül holtpontra juttatja.” — olvashatjuk a tanulmány elején. Különös módon összecsengenek ezek a megállapítások egy-két ismeretterjesztő könyvünkkel. A Magyar művészet történetének első kötetében például azt találhatjuk róla, hogy „pszichológiai rejtély”. Okkal választotta tehát Egri Mária a művészetpszichológiai megközelítést.

A korszerű lélektan nem ismeri a toktozatos, megfejthetetlen embereket. Minden személyiség megismerhető, csak meg kell találni azt a nézőszöveget, ahonnan a legfontosabb vonások áttekinthetők. Persze közel se egyszerű dolog ez, mert egy különös egyéniségnél szinte kibogozhatatlanul egymásba fonódnak a szálak. Egri Mária Mednyánszky elemzése voltaképpen nem kötődik egyetlen pszichológiai sémához sem. Lenyűgöző, nagyvonalú előadásából mégis összeépül egy fájdalmas életű nagy művész portréja. Noha elsődlegesen Mednyánszky egyénisége áll a középpontban, ennek ellenére az időnként fel-felvillanó életrajzi elemekből az életút is kibontakozik. S a tizennyolc oldalas tanulmányt huszonnégy jó minőségű színes reprodukció követi. Örömmel találkozhatunk itt olyan alkotásokkal, mint a „Kis havas táj”, a „Ködös táj út-tal”, az „Öreg csavargó” vagy a „Tetvéskedő katonák” — és a címeket tovább is sorolhatnám —, mivel ezek a művek a kevésbé ismertek közül valók.

Egri Mária munkája elsősorban Mednyánszky világlátásának alapját és festői módszerét veszi alaposabban szemügyre. Mindenképpen indokoltnak látszik ez a kiemelés, hiszen döntő mértékben ezekből válik érthetővé a műalkotások tartalmi és formai arculata. A kötet szerzője érzékletesen igazolja, hogy Mednyánszky szemléletében a hangulat játszotta a meghatározó szerepet. „A hangulat irányát, én csak azt látom mindenben. Azt keresem a színben úgy, mint a vonalban, a levegő minőségében úgy, mint a növények illatában, a meleg lankasztó hatásában úgy, mint a hideg hatásában...” (10. lap.)

Ebből a hangulatkultusból következik aztán, hogy alig van festői látomása, aminek ne lenne meg az ellenpárja. S ha olvasás közben hátrahátralapoz az érdeklődő, akkor nemcsak az ellentétes hangulatokból sarjadó képeket fedezheti fel, hanem megfigyelheti a következetesen alakuló festői nyelvezetet is. Főként a csavargóképek egymásutánisága bizonyítja a legkézenfekvőbben ezt a gazdagodó — finomodó folytonosságot.

De mi köze van Mednyánszkynek ezekhez az elvadult külvárosi alakokhoz? Hogyan lehet az, hogy festészetünkben éppen egy báróból lett művész tudott a legmegrázóbban beszélni az alvilág emberi roncsairól? Egri Mária könyvéből választ kapunk ezekre a kérdésekre is, amelyek már a művész bonyolult egyéniségét érintik. Mert Mednyánszky Lászlóban együtt van a szemlélődő, merengő hajlam s a kórbólás ösztöne, az önzetlen jóság és a szadista, mazochista vonás. Földi vétkektől mentes tiszta szellemiségre vágyik, közben maga is érzi, hogy a test ördögének a rabja; közösség után tapogatódzik, s mindvégig magányos ember marad. Mednyánszky

jellemének felvázolásánál is bőséges tényanyaggal kalauzol a szerző, a naplójegyzetek mellett Malonyai Dezső és Kállai Ernő tanulmányát is felhasználva.

Egri Mária kötetének legfontosabb erényei és gyengéi egyazon tőről fakadnak. Abból tudniillik, hogy a hagyományos életmű feldolgozás helyett egy meglehetősen ritkán alkalmazott nézőszöveget választott. Az esztétika és a pszichológia határára merészkedni önmagában véve persze nem érdem. Mednyánszky esetében azonban indokolt és okos vállalkozás. Ha viszont bizonytalan rendező elvekkel fogunk neki egy ilyen feladatnak, akkor az eredmény is kétségeket hagyhat az olvasóban.

Nyilvánvalóan nem térhetek ki itt részletesebben valamennyi észrevételre, csupán egyetlen problémát említenék. A könyv szerzője tulajdonképpen egy „megközelíthetetlennek és érthetetlennek” látszó nagy művész személyiségének a „kibontakoztatását” ígéri kötete elején. Igaz, hogy a tanulmány egészéből összeáll Mednyánszky egyénisége — mint már említettem is —, ezt az összeépítést azonban az olvasónak kell elvégezni. Mert a személyiségjegyek laza kötésű felsorakoztatása legfeljebb a jellemzést szolgálhatja. De valójában csak a sajátos vonások strukturált együtteséből érthető meg egy különös egyéniség. Sokat megtudunk például a művész emberi kapcsolódásairól, az egyszerűbb emberek iránti vonzódásáról. S az is világossá válik, milyen motívumok irányítják e kötődéseket. „Túlfinomult szelleme — olvashatjuk — ezek között az emberek között talált megnyugvásra” (13. lap). Csakhogy Mednyánszky bonyolultsága nehezen tűri az ilyen leegyszerűsítést. Hiszen „A Démosszal órákig tudok mulatni s az érzés ott tökéletesen, biztosan vezet. A közép műveltségű emberrel nem,

mert gondolatai nem érdekelnek, érzésem pedig tökéletesen hideg marad. A művelt emberrel aztán eszmecsere, mely élvezetes úgy, mint élvezetes a tisztán érzésre bazírozott társalgás a Démosszal.” (Mednyánszky naplója 38. lap.) Ez a részlet nemcsak kiegészíti az előző megállapítást, hanem Mednyánszky bizonyultságát is érthetővé teszi. Hiszen a művész egyéni tragédiája egyebek mellett éppen abból származott, hogy egy-egy szálon majd minden osztályhoz kapcsolódott, teljességgel tehát sehová se tartozott. S ez a hontalanság a műalkotások szempontjából se közömbös. Nem véletlen az, hogy többnyire magányos figurákba sűrítette Mednyánszky az emberi sorsról alkotott képzetait.

Ezek az észrevételek nem érintik Egri Mária könyvének érdemeit. Ez a kötet mindenképpen hozzájárulhat ahhoz, hogy Mednyánszky népszerűsége növekedjen.

SZUROMI PÁL

**Vörösmartiné – Pál –
Veresegyházi: Szolnok,
a Közép-Tiszavidék
tájszervező centruma**

A fenti címmel jelent meg a Szolnok megyei Vereseghy Könyvtár és a városi tanács egyik legfrissebb kiadványa. Szerzői: Vörösmartiné Tajti Erzsébet, Pál Ágnes és Veresegyházi Béla. A terjedelmes munka több szempontból is figyelemreméltó.

Az első fejezetek a Közép-Tiszavidék természeti adottságait jellemzik (Szolnok földrajzi, topográfiai helyzetét, földtani jellemzőit, felszíni formáit, geológiai múltját, éghajlati viszonyait, a vízhálózat ki-

alakulását), érzékeltetve az ember beavatkozásának nyomait is (a Tisza szabályozása, vízellátás, csatornázás, erdőirtás, a Zagyva medrének megváltoztatása a várépítés során, az öntözéses földművelés elterjedése, vízlépcsők és öntöző berendezések építése stb.). Néhány oldalon ennek a beavatkozásnak a veszélyeiről is olvashatunk (másodlagos szikesedés, láposodás, a Tisza és a Zagyva vízének szennyezése). Tanulságos a város népesedésének történetét áttekintő fejezet. (A háborúk következtében Szolnok több ízben is elnéptelenedett, majd újra és újra benépesült. Még a XVIII. század végén is csak néhány ezer lakost számláltak, a népesség 1949-ben az 1930-as létszámot sem érte el, míg az utóbbi néhány évtizedben gyors fejlődésnek indult, a hetvenes évek elejére az 1949-es lélekszám csaknem megduplázódott.) Kettős szerepet játszott Szolnok az országon belüli áttelepülésekben, vándorlásokban: egyrészt elszívta a megyei falvak lakosságának egy részét, fokozva a városiasodás folyamatát, másrészt maga is ki volt téve a főváros, Budapest szívó hatásának, ily módon mintegy átmeneti lépcsőjévé, „átzállóhelyévé” vált a Budapestre vándorlásnak. Nem mellékes, hogy ezt a vándorlást mennyire képes — infrastrukturális beruházásaival, szolgáltatásaival, nagyvárosias légkörével — szabályozni, mennyire tudja „megkötni” letelepíteni a tovább igyekvőket. A probléma azért is elmélyült tanulmányozást érdemel, mert a dinamikus elvándorlás az egészséges demográfiai arányokat is veszélyezteti (előregedés, az inaktív keresők számának növekedése).

A város gazdasági életét, iparát és mezőgazdaságát részletesen tárgyalja a könyv, a XVIII. századi só-, fa-, hal- és gabonakereskedelemtől,

a malom- és a famegmunkáló ipar kialakulásától a felszabadulás utáni erőteljes iparosításon át a hatvanas —hetvenes évek sokat ígérő beruházásaiig, gyárrekonstrukcióig (kén-savgyár, cellulózugyár, szuperfoszfátgyár, mosószergyár, épületelemgyár, cukorgyári erőműbővítés, a MÁV Diesel-bázis kialakítása stb.), a kőolajbányászat és kutatás meggyökeresedéséig. A termelés növekedése, az ipar területi elhelyezkedésének gondjai (a közutak forgalmának túlterhelése, a környezeti ártalmak súlyosbodása, a bejáró munkások nagy száma stb.) vetik fel az infrastruktúra tanulmányozásának, tervszerű kifejlesztésének igényét. Az infrastruktúrát elemző fejezet egyike a legérdekesebbeknek.

Részletesen tárgyalja a közlekedés, az idegenforgalom, a kereskedelmi ellátás helyzetét, a lakásállomány alakulását, a lakásépítés ütemét, a villamosenergia-ellátás, a gázvezetékhalózat bővülését, az út- és járdahálózatot, az egészségügyi és szociális intézmények (kórházak, óvodák, iskolák, könyvtárak, filmszínházak, a Damjanich Múzeum, a Szigligeti Színház) adatait, kitér a sport helyzetére is. A záró fejezet ugyancsak számíthat az olvasók érdeklődésére: dióhéjban vázolja a város jövőjét, a megoldandó feladatokat (az ipari bázis korszerűsítése, az öntözés és vízrendezés fejlesztése, a mezőgazdasági szakembergárda megerősítése, a közlekedési feltételek javítása stb.).

A kiadvány vitathatatlan értéke az összefoglaló, átfogó jelleg, az eddig elszórtan található adatok rendezése, hozzáférhetővé tétele, szisztematikus feldolgozása. Adatgazdagsága a helyismereti kutatás fontos forrásművévé teszi. (Kár, hogy a legkülönbébb táblázatokat, adatfelsorolásokat nem tárja fel tárgymutató, vagy legalább egy ábrajegyzék.)

Jelentős kísérletnek érezzük a művet a korszerű, komplex szemlélet érvényesítésére, a természeti és az emberi tényezők összefüggéseinek megragadására (bár e tekintetben nem használt ki minden lehetőséget: a történelmi tényezők gondos fel említése mellett kissé háttérbe szorult a politikai érdekek bemutatása, a világgazdasággal, a KGST-vel összekötő szálak felfejtése, vagy akár az ország közigazgatási átszervezésének érzékeltetése; az egyes rész tanulmányok nem építenek eléggé egymásra). A művet közérthető nyelvezete, az illusztrációk szemléletessége széles olvasóközönség számára teszi értékessé.

Hiányosságaként azt említhetjük, hogy a tanulmánykötet az adatgyűjtésen és a komplex szemléletre való törekvésen kívül viszonylag kevés eredeti kutatási eredményre épít, ezért inkább leíró jellegű.

A jeles eredményeket felmutató munkában kár, hogy az adatok, rajzok nem mindig értelmezhetők pontosan, a bibliográfia és a „források” elkülönítése mesterkélt, utóbbiak válogatása esetlegesnek tűnik, a hivatkozások jelentős része hiányos, s így nem alkalmas a felhasznált adatok visszakeresésére. Az anyag belső szervezése kissé aránytalan, egyes adatok, gondolatmenetek többször is megismétlődnek. Az adatgyűjtés korlátozott lehetőségeivel magyarázható, hogy bizonyos területeket nem is érintenek a szerzők (a tsz-ek területi szervezete, a Repülő Műszaki Főiskola kulturális szerepe, a személygépkocsik vagy a telefonkészülékek száma stb.).

Mindent összevetve a témában úttörő jelentőségű művet — említett hiányosságaival együtt — a helyismereti irodalom jelentékeny produktumának, kétségtelen nyereségének tekinthetjük.

MÁNDY GÁBOR

Sétál a páva

Erdőben sík mezőben
sétál a páva
néz a fekete vízre
magát csodálja
más panaszából
látna csak egyre:
szivárványszínből
megfeketedne

zöld erdőben mezőben
ki volna jelkép
címeres szakadéktól
kényesen ellép
síkon ha sétál
könnyű a dolga
hivalkodás csak
citerás tolla

Zöld ág

Öregségből, betegségből, magányból
becsukódó aranykapun át is
bujj, bujj, zöld ág —
reménységed zöld menlevelecske

KERESZTES ÁGNES

Ára 10 forint

